

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FETHİNDEN EMEVİLERİN SONUNA KADAR GAZZE

Betül SARKOZ

ŞANLIURFA – 2019

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FETHİNDEN EMEVÎLERİN SONUNA KADAR GAZZE

Betül SARKOZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU

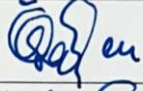
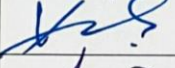
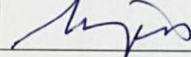
ŞANLIURFA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı 165226009 numaralı **Betül SARKOZ**'un hazırladığı "Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Gazze" konulu **yüksek lisans tezi** ile ilgili tez savunması, 11/06/ 2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

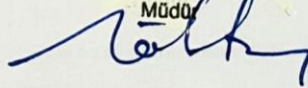
11/06/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Kasım ŞULUL	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT	Kabul	

Bu tezin İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

29/07/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdü

Not: a) Bu tezte kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Betül SARKOZ
Öğrenci Numarası : 165226009
Enstitü Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) : Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Gazze

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 189 sayfalık kısmına ilişkin, 22/04/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 13'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

22/04/2019

Betül SARKOZ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 22/04/2019

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU

ÖZET

FETHİNDEN EMEVİLERİN SONUNA KADAR GAZZE

SARKOZ, Betül

Yüksek Lisans

İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Sabuncu

Mayıs, 2019, 170 sayfa

Bu çalışmada Bilâdüşşâm sınırları içerisinde, Filistin bölgesinin en önemli ve en eski şehirlerinden biri olan Gazze'nin, fethinden Emevîlerin sonuna kadar ki zaman dilimi ele alınmıştır. Araştırmada Gazze'de tarihi süreç içerisinde hüküm sürmüş devletleri belirlemek, Gazze'nin fethini detaylı bir şekilde ele alarak incelemek, İslâmî Dönem içerisinde Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi'nde şehri siyasî, idârî, ekonomik, kültürel ve mimarî yönden incelemek amaçlanmıştır.

Gazze stratejik konumundan dolayı birçok devletin yarış sahasında bulunmuştur. Çalışmada Gazze'nin Ken'ânîler tarafından kurulduğu, şehrin tarihi süreç içerisinde birden çok devlete ev sahipliği yaptığı belirtilmiştir. Gazze tarih içerisinde önemli limanlara sahip olmasıyla ticaret kavşağı görevi üstlenmiştir. Câhiliye Dönemi'nde Araplar ticaret nedeni ile Gazze'de çok sık bulunmuşlardır. Gazze tarihte Hz. Peygamber'in Gazze'de vefat eden büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf'tan dolayı "Gazzetü Hâşim" olarak da isimlendirilmiştir. Araştırmada Hz. Peygamber'in Gazze'nin fethini müjdeleyen haberine yer verilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde şehrin fethi gerçekleşmiştir. Gazzenin Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde siyasî ve idarî yönden Filistin eyaletine bağlı olduğu, Dönem içerisinde şehrin ticaret şehri olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Gazze Mısır'ın fethi için tampon bölge görevi üstlenmesi yönüyle önemli bir şehir konumunda olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Gazze, Gazze'nin Fethi, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Filistin, Gazzetü Hâşim.

ABSTRACT

GAZA: FROM THE MUSLIM CONQUEST TO THE END OF THE UMAYYAD DYNASTY

SARKOZ, Betül

Master's Thesis

Department of Islamic History and Arts

Advisor: Asst. Prof. Dr. Ömer Sabuncu

July 2019, 170 pages

In this study, within the borders of Bilād al-Shām, Gaza city, which is one of the most important and oldest Slands of the Palestinian region, was examined from the first Muslim conquest to the demolishment of the Umayyad Dynasty. This study aims to identify the ruling states in Gaza, during the historical period; to scrutinize the Muslim conquest of Gaza; and to analyze the city with regards to political, administrative, economic, cultural and architectural aspects, during the Islamic sovereignty with the periods of al-Khulafā' al-Rāshidūn and the Umayyads.

Gaza has become a great attraction to conquer for many states because of its strategical position. In this research, it was evaluated that Gaza was founded by Kenaniahs and the city was ruled by different states in history. Gaza had a role to become a trade intersection due to its important ports. In the pre-Islamic period, Arabs regularly visited the city for trade purposes. Gaza was called as *Ghazzatu Hāshim*, because of the great-grandfather of the Prophet Muhammed, Hāshim b. 'Abd Manāf, who died in this city. In this study, the narration of the Prophet Muhammed, which heralds the conquest of Gaza, was obtained. This conquest was achieved, after the Prophet, during the period of Abū Bakr, the caliph. Moreover, it was evaluated that Gaza belonged to Palestine as a political and administrative province, during the period of al-Khulafā' al-Rāshidūn, and it used to be a city for trade. Gaza also had a significant position by taking a role as a buffer zone for the conquest of Egypt.

Keywords: Islamic History, Gaza, The conquest of Gaza, al-Khulafā' al-Rāshidūn, the Umayyads, Palestine, *Ghazzatu Hāshim*.

**FETHİNDEN EMEVÎLERİN SONUNA KADAR GAZZE
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
ÖZET	IV
KISALTMALAR	X
EKLER LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1
1. Konu Amaç ve Önemi	1
2. Metot ve Kaynaklar	1
3. Gazze'nin Coğrafi Konumu ve İsimlendirmesi	3

**BİRİNCİ BÖLÜM
FETHİNE KADAR GAZZE TARİHİ**

1.1. FETHİNE KADAR GAZZE'DE HÜKÜM SÜREN DEVLETLER	12
1.1.1. Irkları/ Kabileleri	13
1.1.2. Ken'ânîler	15
1.1.3. Firavunlar	17
1.1.4. Hiksoslar	18
1.1.5. Filistinliler	19
1.1.6. Asurlular	20
1.1.7. Babilliler	20
1.1.8. Persler	21
1.1.9. Yunanlılar	22
1.1.10. Romalılar	24
1.2. ANAHATLARIYLA GAZZE'DE KONUŞULAN DİLLER	24
1.3. TİCARET MERKEZİ OLARAK GAZZE	25
1.3.1. Ticaret Yolları	26
1.3.1.1. Fermâ Yolu	26
1.3.1.2. Güneyli Arapların Yolu	26
1.3.1.3. Doğu Yolu	27
1.3.2. Ticaret Limanları	27
1.3.2.1. Gazze Limanı	27
1.3.2.2. Anthedon Limanı	28
1.4. GEÇİŞ GÜZERGÂH NOKTASI OLARAK GAZZE	28
1.4.1. Askeri Güzergâh Noktası	29
1.4.2. Hacıların Güzergâh Noktası	29
1.5. ANAHATLARIYLA GAZZE'DE YAŞAMIŞ DİNLER VE İNANÇLAR	30
1.5.1. Putperestlik	30
1.5.2. Musevilik/ Yahudilik	33
1.5.2.1. Eski Ahit'te Gazze	33
1.5.3. İsevilik/ Hristiyanlık	34
1.5.3.1. Aziz Philips	34
1.5.3.2. Aziz Hilarion	35
1.5.3.3. Prens Petre (İberi)	36
1.5.3.4. Piskopos Porphyrius	36

1.5.3.5. Aziz İnus	37
1.5.3.6. Piskopos Marcien (Markianos)	37
1.5.4. İslâm.....	38
1.5.4.1. Kureyş Sûresi ve Gazze	38
1.6. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE GAZZE VE ARAPLAR	39
1.6.1. Hâşim b. Abülmenâf	40
1.6.1.1. İlâf Ticaret Anlaşması	42
1.6.1.2. Ticaret Yolları ve Güzergâhları	42
1.6.2. Neyfel b. Abdülmenâf.....	43
1.6.3. Muttalib b. Abdülmenâf.....	43
1.6.4. Abdüşems b. Abdülmenâf.....	43
1.6.5. Abdülmuttalib (Şeybe).....	44
1.6.6. Abdullah b. Abdülmuttalib	45
1.6.7. Ömer b. el-Hattâb.....	45
1.6.8. Ebû Süfyân/ Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye	46
1.6.9. Ümeyye b. Ebi es- Sekafî.....	46
1.7. HZ. MUHAMMED DÖNEMİ GAZZE İLE İLİŞKİLER	48
1.7.1. Hz. Muhammed Dönemi Arap-Bizans İlişkileri	49
1.7.2. Hz. Muhammed Dönemi Bizans ile Savaşlar	50
1.7.2.1. Mûte Seriyyesi	51
1.7.2.2. Tebük Gazvesi.....	52
1.7.2.3. Üsâme b. Zeyd Seriyyesi	54
1.7.3. Hz. Muhammed'in Gazze için Müjdeli Haberi.....	55

İKİNCİ BÖLÜM GAZZE'NİN FETHİ VE HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİ

2.1. HZ. EBÛ BEKİR VE GAZZE'NİN FETHİ	56
2.1.1 Hz. Ebû Bekir Dönemi Arap-Bizans İlişkileri	56
2.1.2. Hz. Ebû Bekir'in Bilâdüşşam Bölgesi Komutanları	57
2.1.3. Gazze'nin Fethi ve el-Arabe Savaşı.....	58
2.1.3.1. Ferd Anlaşması	65
2.1.3.2. Cizye/ Haraç Uygulaması	66
2.1.4. Hz. Ebû Bekir Dönemi İdari Birimler ve Gazze.....	66
2.2. HZ. ÖMER DÖNEMİ.....	67
2.2.1. Hz. Ömer Dönemi Arap-Bizans İlişkileri	67
2.2.2. Mısır'ın Fethinde Gazze'nin Rolü	69
2.2.3. Hz. Ömer Dönemi Şehir ve Eyalet Planlanması	71
2.2.4. Hz. Ömer Dönemi İdari Birimler ve Gazze	72
2.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ.....	73
2.3.1. Hz. Osman Dönemi Arap-Bizans İlişkileri	74
2.3.2. Hz. Osman Dönemi İdari Birimler ve Gazze.....	75
2.3.3. Hz. Osman Dönemi Doğu Akdeniz Topraklarında İktâ	76
2.4. HZ. ALİ DÖNEMİ.....	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EMEVİLER DÖNEMİNDE GAZZE

3.1. EMEVİLER DÖNEMİ SİYASİ TARİHİNDE ÖNE ÇIKAN GELİŞMELER ..	78
3.2. EMEVİLER DÖNEMİ ARAP-BİZANS İLİŞKİLERİ.....	84
3.3. EMEVİLER DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER VE GAZZE	86
3.4. EMEVİLER DÖNEMİ HRİSTİYANLAR VE GAZZE İLİŞKİSİ	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM FETHİNDEN ÖNCE VE FETHİNDEN SONRA EMEVİLERİN SONUNA KADAR GAZZE ŞEHİR YAPISI

4.1. ŞEHRİN FİZİKİ YAPISI	88
4.1.1. Şehrin Surları	89
4.1.2. Şehrin Kapıları	90
4.1.3. Şehrin Ribâtları	90
4.1.4. Şehrin Limanları.....	92
4.1.4.1. Anthedon Limanı	92
4.1.4.2. Gazze Limanı/ Mayomas Limanı	93
4.1.5. Şehrin Tersanesi	93
4.1.6. Şehrin Tünelleri.....	94
4.1.7. Şehrin Kaleleri	94
4.2. ŞEHRİN İKLİMİ VE DOĞASI	95
4.2.1. Gazze Vadisi	95
4.2.2. Filistin Güneş Kuşu.....	96
4.2.3. Hüdhüd Kuşu	97
4.2.4. Firavun İnciri.....	98
4.2.5. Zeytin Ağacı.....	99
4.3. ŞEHRİN DİNİ YAPISI	99
4.3.1. Halkın İnanç Mezhepleri.....	100
4.4. ŞEHRİN İDARİ VE SİYASİ YAPISI	100
4.4.1. Yasa/ Kanun	100
4.4.2. Yönetim Şekli	100
4.5. ŞEHRİN HABERLEŞME FAALİYETLERİ	102
4.5.1. Posta Teşkilâtı/ Berîd	102
4.5.2. Ateş Kuleleri	103
4.6. ŞEHRİN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI	104
4.6.1. Alfabe	104
4.6.2. Felsefe okulları.....	105
4.7. ŞEHRİN MİMARİ YAPISI	106
4.7.1. Putperest Tapınaklar	107
4.7.1.1. Maritun Mabedi.....	107
4.7.1.2. Marna Mabedi (Zeus Tapınağı)	107
4.7.2. Kiliseler	108
4.7.2.1. Aziz Hilarion Manastırı.....	108
4.7.2.2. Eudoksiana (Efdoksiya) Kilisesi.....	108
4.7.2.3. Elçiler Kilisesi	109
4.7.2.4. Marstfan Kilisesi	109

4.7.2.5. Aziz Serciyus Kilisesi	110
4.7.2.6. Aziz Porphyrios Kilisesi	110
4.7.3. Cami ve Mescitler	110
4.7.3.1. Ulu/Büyük Cami (Ömeri/Ömeriye Mescidi)	111
4.7.3.2. es-Seyyid Hâşim Cami.....	112
4.7.4. Hamamlar	113
4.7.5. Çarşılar/ Pazarlar	113
4.7.6. Su Kanalları.....	114
4.7.7. Kışla/Karargâh/Ordugâh	115
4.8. ŞEHRİN EKONOMİK YAPISI.....	115
4.8.1. Darphane ve Kullanılan Paralar	115
4.8.1.1. Ake Darphanesi	116
4.8.1.2. Gazze Darphanesi	116
4.8.2. Ticaret	117
4.8.2.1. Kumaş Ticareti	118
4.8.2.2. Kâğıt Ham Madde Temini	118
4.8.2.3. Tuğla/ Taş.....	119
4.9. ŞEHRİN SANATSAL FAALİYETLERİ	119
4.9.1. Müzik ve “Dabke” Oyunu.....	119
4.9.2. Heykeltçilik ve Gazze’de Bulunan Heykeller	119
4.10. ŞEHRİN EL İŞİ MESLEKLERİ/ ZANAATLARI.....	120
4.10.1. Nakış	120
4.10.2. Çömlekçilik	121
4.10.3. Halı Dokuma	121
4.10.4. Mücevherat.....	121
4.10.5. Ahşap Eşya Yapımı.....	122
4.11. ŞEHRİN TARİHİ MAHALLELERİ	122
4.11.1. el-Zeytun Mahallesi	122
4.11.2. el-Darac Mahallesi	123
4.12. GAZZE’YE BAĞLI KÖYLER (BELDELER)	123
4.13. ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI.....	124
4.13.1. Tell el-Acul Tepesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları	124
4.13.2. Deir el-Balah Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları	125
4.13.3. Cibaliye Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları	127
4.13.4. Refah Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları	127
4.13.5. Han Yunus Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları.....	128
4.14. TARİHİ ESERLERİN SERGİLENDİĞİ MÜZELER	128
4.14.1. Gazze Arkeoloji Müzesi/Al Mat'haf	128
4.14.2. Kasr al-Basha	128
4.14.3. Rockefeller Müzesi	128
4.14.4. İsrail Müzesi.....	129
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	133

KISALTMALAR

b.	İbn: Oğlu
bint	Kızı
Bs	Baskı
c.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H., h.	Hicrî
Hız.	Hazret
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi
km	Kilometre
M	Miladi
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
ö.	Ölüm tarihi
red.	Redaktör
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştirenler
Thk., thk.	Tahkîk eden
trc.	Tercüme eden
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım tarihi yok
v.dğr.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok

EKLER LİSTESİ

Ek-1: Gazze ve Çevresi	ek s.1
Ek-2: Eski Ticaret Yolları	ek s.2
Ek- 3: Filistin Milli Güneş Kuşu	ek s. 4
Ek-4: Büyük İskender'in Darphanelerinin Bulunduğu Harita	ek s. 5
Ek-5: Ake Darphanesinde Basılan Sikke Örneği	ek s. 6
Ek-6: Ulu/Büyük Cami (Ömeri Mescidi)	ek s. 7
Ek-7: Es-Seyyid Hâşim Cami	ek s. 9
Ek-8: Aziz Hilarion Manastırı Kalıntıları	ek s. 11
Ek-9: Gazze'de Bulunan Antik Apollon Heykeli	ek s. 12
Ek-10: Gazze'de İnşaat İşçilerinin Bulduğu Bizans Kilisesi Kalıntıları	ek s. 13
Ek-11: Aziz Willibald	ek s. 14
Ek-12: Gazze'de Bir Evin Arka Bahçesinde Bulunan Roma Dönemi'ne Ait Mezarlık Kalıntıları	ek s. 15
Ek-13: Gazze'de Bulunan İstanbul Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Zeus Heykeli	ek s. 16

GİRİŞ

1. Konu Amaç ve Önemi

Gazze dünyanın en eski şehirlerinden biridir. Tarihi MÖ 2500'lü yıllara dayanan Gazze, birçok imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır. Tarih içerisinde ismini “güzel şehir, özel şehir, zengin şehir” olarak duyuran Gazze aynı zamanda “Gazzetü Hâşim” olarak tüccarlar tarafından bilinen bir şehirdi.

Tez genel anlamda bir şehir tarihi çalışmasıdır. Bu çalışmalarda ulaşılabilen eserler, tarihi kalıntılar, şehrin önceki dönemlerde geçirdiği kültürel değişimler bakımından birtakım sınırlılıklar ile karşılaşılabilmektedir. İslâm tarihi çalışmaları içerisinde şehir tarihi çalışmalarının ayrı bir önemi vardır. İslâm şehirlerinin siyasî, ekonomik, dinî, sosyal ve kültürel olarak incelenmesi İslâm medeniyetinin daha iyi anlaşılmasında kilit rol oynamaktadır. İslâm tarihi çalışmalarında ise şehirler kişi ve savaşların bir adım arkasından gelmektedir. Bu anlamda İslâm şehir çalışmaları henüz tam anlamıyla bir yeterliliğe ulaşmamıştır. Özellikle İslâm şehirleri ve bölge çalışmaları içerisinde Filistin bölgesinde, günümüzde Kudüs olarak bilinen Beytülmakdis şehri üzerinde çok fazla çalışma bulunmaktadır. Gazze hakkında günümüzde Türkiye’de yapılan akademik çalışmalar ise genel olarak uluslararası siyaset alanında yapılmıştır. Şehir tarihi açısından Gazze üzerine yapılmış Türkçe herhangi bir yüksek lisans, doktora, kitap ve saha çalışmasına ulaşılamamıştır.

Bu çalışma şuan içinde bulunduğumuz zaman dilimi İsrail ablukası altında bulunan Gazze’nin tarihi önemine ve günümüz stratejik konumuna binaen önem arz etmektedir. Tez, Gazze’nin fethinden Emevîlerin sonuna kadarki zaman dili ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın amacı Gazze’nin bilinen yönlerini vurgulamak, bilinmeyen yönlerini tarihi kaynaklarda tespit etmektir.

2. Metot ve Kaynaklar

“Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Gazze” adlı çalışmada şehir siyasî, kültürel, ekonomik ve dinî yönlerden şehir tarihi çalışmaları bağlamında ele alınmıştır. Araştırmada ilk dönem İslâm tarihi kaynakları esas alınmıştır. İncelenen

dönem aralığında Gazze hakkında ilk İslâm kaynaklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ulaşılan bilgiler genel olarak Gazze ile ticaret bağlantısı üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada bilgiler dönemsel olarak incelenip farklı kaynaklardan araştırılıp değerlendirilmiştir. Zaman zaman hakkında kesin bilgi bulunmayan konu veya olaylar hakkında genel görüşler esas alınmıştır.

Çalışmada Gazze'nin fethinden öncesi, fethi sürecinde ve fethinden sonrası için yararlanılan kaynaklar farklıdır. Fethinden önce Gazze hakkında detaylı bilgiler için genel olarak Gazze üzerine yazılmış tarih kitaplarından yararlanılmıştır. Özellikle çalışmada günümüz kaynaklarından Arif el-Ârif'in *Târîhu Gazze* adlı eseri ile Mustafa Murâd ed-Debbâğ'ın *Bilâdünâ Filisîn Ansiklopedisi*'ne birçok noktada başvurulmuştur. Çalışmada Gazze'nin fethi hakkında rivayetler farklılık arz etmektedir. Bu noktada en çok başvuru ve temel alınan kaynak Belâzürî'nin *Fütûhu'l-büldân* adlı eseridir. Müellif eserinde şehrin fethini geniş detayları ile aktarmaktadır. İslâm tarihi kaynaklarında Şehrin fethinden Emevî hânedanlığının sonuna kadar detaylı bilgiler mevcut değildir. Bu dönemler için dolaylı yollardan şehrin bağlı olduğu Filistin eyaletinden şehre atıflar yapılmıştır. Emevîler Dönemini kapsayan bölümde ağırlıklı olarak DİA ve İSAM veri tabanından yararlanıldı. Emevîler Dönemi'nde öne çıkan Aziz Willibald için ise doğrudan şahsın kaleme aldığı, İngilizceye çevrilmiş olan "*The Hodoeporicon of Saint Willibald*" adlı seyahatnameden yararlanılmıştır. Şehrin fizikî, mimari, kültürel, sosyal ve ekonomik yönden incelendiği son bölümde ise birçok eserden, makaleden, yüksek lisans ve doktora çalışılmasından yararlanılmıştır. Özellikle şehrin birçok yönden ele alınıp incelenmesi bakımından Hârûn Hâşim Reşîd'in *Kıssatu Medineti Gazze*, Arif el-Ârif'in *Târîhu Gazze* adlı eseri çalışmada temel kaynaklar arasındadır.

Çalışma bir giriş ve dört ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde şehir tarihçiliği ve İslâm şehir tarihi çalışmalarının önemine kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde Gazze'nin ilk sakinlerinden başlayarak şehrin fethine kadar geçen zaman dilimi ana hatlarıyla özetlenmiştir. İkinci bölümde Gazze'nin fethine ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde Gazze'de yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Emevîler Dönemi'nde Gazze'nin önemine değinilmiş ve şehirde yaşanan gelişmeler hakkında bilgiler aktarılmıştır. Dördüncü bölümde

şehrin fizikî, siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel ve mimarî yönü incelenmiştir. Tez görseller, haritalar ve resimler ile desteklenmiştir.

3. Gazze'nin Coğrafi Konumu ve İsimlendirmesi

Coğrafi Konum:

Tarihi serüveni milattan önceye dayanan Gazze, tarih içerisinde avantajlı bir konuma sahip olmasından dolayı geçmişte ve günümüzde önemini korumuştur. Gazze'nin coğrafi konumu iç içe geçmiş üç halkayı andırmaktadır. Bundan kasıt Gazze'nin çok eski bir yerleşim yeri olmasıdır. Halkaların sınırlarını tam manası ile tespit etmek oldukça güçtür. Çalışmada coğrafi sınırlar hakkında genel kabul görmüş görüşler esas alınmıştır. Gazze'nin coğrafi konumunu dış halkadan başlayarak şöyle sıralayabiliriz.

1. Halka: “Bilâdüşşâm”
2. Halka: “Filistin”
3. Halka: “Gazze”

1. Halka: “Bilâdüşşâm”

Bilâdüşşâm, üç halkanın en kapsayıcı ve en önemli olanıdır. Bilâdüşşâm'ın önemi ve seçilmişliği birçok hadiste yer almaktadır. Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinde yer alan bilgiye göre Hz. Peygamber ahabına “Şam Allah tarafından seçilen beldelerdendir.” demiştir.¹

Bilâdüşşâm, Türkçeye “Şam beldeleri” olarak çevrilir. Yani tek bir yerleşim yeri değil, birden çok şehir, kasaba ve köyden meydana gelmektedir.² Bir başka deyişle Bilâdüşşâm birçok yerleşim yerinin toplu ismidir.³

¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3. Bs (Beyrut: Dâru Sadr, 1995), 1: 143.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'âr fi haberî'l-aqtâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Müesseses Nâsır, 1980), 335.

³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî Zemahşerî, *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, thk. Ahmed Abdüttevâb Avad (Kahire: Daru'l-Fazile el-Neşr, t.y.), 376.

Bilâdüşşâm sınırları ilk ve son dönem kaynaklarda ufak tefek farklarla yer almaktadır. Bu sınırlar, güneyde Akdeniz (Tuz Denizi, Şam Denizi veya Rum Denizi ismi ile geçer), doğuda Eyle (Akabe)'den⁴ Fırat'a kadar, kuzeyde Rum topraklarından (Anadolu topraklarının bir kısmı) Mısır, Beni İsrail'e, batıda Tarsus'tan Refah'a kadar olan yerleşim yerini içine alan bölge olarak belirtilmektedir.⁵ Bilâdüşşâm sınırları içerisinde Hıyar, Selmiye, Hıms, Dımaşk, Sûr, Akkâ, Taberiye ve Filistin şehirleri vardır.⁶ Başka bir kaynakta bu şehirlere ek olarak, Amdan-Binya, Hittîn, Yafa, Kaysâriyye, Trablus, Subeyta, Askalan, Gazze, Beyt Cibril, eş-Şuveyk, Ürdün, Lübnan, Beyrut, Sedân, el-Tubeyne, el-Sâmire, A'ne, Nâsıra ve Sûr şehirleri zikredilmektedir.⁷ Cevad Ali eserinde, Bilâdüşşâm'ın günümüz Ürdün sınırlarından başlayarak Ölü Deniz (Lut Gölü), Akabe vadisiyle Akabe körfezine kadar uzandığını söylemektedir. Ardından milattan önce Bilâdüşşâm ve Arap yarımadasının bugün bulunduğu konumda olmadığını, eski zamanlarda oluşan depremler, yer hareketleriyle bugünkü şeklini aldığını aktarmaktadır.⁸ Rumlar ise dünyadaki yerleşim alanlarını üç kısma ayırmıştır. Buna göre Bilâdüşşâm dünyanın birinci kısmında yer almaktadır. Bu kısım "Büyük Asya" olarak isimlendirilmektedir.⁹ Bilâdüşşâm Büyük Asya'nın başkenti konumundadır.¹⁰

Şam bölgesi çok büyük alanı kapladığı için bazı kaynaklarda bölge beşe¹¹ ayrılmaktadır. Buna göre; birinci kısım: Gazze, Remle, Filistin, Askalan, Beytülmağdis (Kudüs) şehirleri yer alır. Bunlar Filistin bölgesinin büyük şehirlerindedir. İkinci kısım: Ürdün, Taberiye, el-Ğavr, Yermük, Beysan şehirleri yer alır. Bunlar Taberiye bölgesinin büyük şehirlerindedir. Üçüncü kısım: Dımaşk ve sahilleri. Dımaşk üçüncü bölümün büyük şehridir. Dördüncü bölüm: Hıms, Hama, Kenseriyeye, Halep şehirleri yer alır. Beşinci bölüm: Antakya, Avâsım, el-Musaysa,

⁴ Eyle bugün Akabe Körfezine yakın olan Kızıldeniz'de bulunan eski bir şehirdir.

⁵ Muhammed Ferîd b. Abdirezzâk b. Muhammed Muhammed Kürd Ali, *Hıttatü's-Şâm*, 3. Bs (Dımaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1403/1983), 1: 9; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Şûretü'l-arz* (Beyrut: Dâru Sadr, 1938), 1: 165.

⁶ Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî Ebü Ubeyd El-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Daru'l-Garb el-İslâmî, 1992), 1: 184.

⁷ Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer İbnü'l-Verdî, *Haridetü'l-acâ'ib ve feridetü'l-ğarâ'ib*, thk. Enür Muhammed Zenâtî (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe El-İslâmiyye, 2008), 100-101.

⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1993, 1: 143.

⁹ *Hudûdü'l-âlem mine'l-meşriq İle'l-mağrib* (Kahire: Daru'l-Sekâfiyye el-Neşr, 1423), 72.

¹⁰ Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-büldân*, thk. Yûsuf el-Hâdî, 1. Bs (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996), 168.

¹¹ Makdisî, eserinde Şam bölgesini altıya ayırmıştır. Makdisî, *İslam Coğrafyası (Aḥsenü't-tekâsım)*, 167.

Tarsus şehirleri bu bölümde yer alır.¹² Başka bir kaynakta yer alan bilgiye göre Gazze, Remle, Beytülmağdis (Kudüs) Bilâdüşşâm bölgesinin beşinci kısmında yer almaktadır.¹³ Kanaatimizce burada sıralamanın bir önemi olmamaktadır. Burada önemli olan hangi şehirlerin yan yana zikrediliği, hangi şehirlerin birbirinden ayrıldığıdır. Farklı sıralamanın olduğu kaynaktaki bilgiyi incelediğimizde, yukarıda verdiğimiz bilgilerden farklı bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece adı geçen şehirlerin bulunduğu kısımların farklı olduğu görülmektedir.

Bölgenin fizikî, iklimsel özelliklerine baktığımızda, Bilâdüşşâm bölgesi dördüncü iklim kuşağındandır. Yani ılıman iklim, Akdeniz iklimi bölgeye hâkimdir. Bölgede çok sayıda ova, dağ, nehir, göl mevcuttur. İlıman iklime sahip olan bölgede yağmur ve kar yağışları görülmektedir. Bölgenin öne çıkan özelliklerinden biri de hamam sayısının fazla oluşudur. Bunun nedeni ise bölgede çok sayıda mineralli su kaynaklarının bulunmasıdır. Bölgenin ılıman iklimi ve mineral yapılı toprakları bölgede çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine olanak sağlamıştır. Bölgenin güneyinde ve doğusunda tahıl, bakliyat ve her türlü ağaç bulunmaktadır. Orta kısmında ise, selvi, pirinç, pamuk, kenevir, keten, şeker kamışı, sedir, sumak ve meyan kökü yetişmektedir.¹⁴

Şam-Filistin bölgesi coğrafyacıları arasında gösterilen İbnü'l-Verdî *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib* adlı eserinde Şam bölgesini şu sözlerle tasvir etmektedir: “Bilâdüşşâm, bereketli ve çok çeşit meyveleri içinde barındıran bahçeleri, yeşil alanları olan harika bir bölgedir. Bu bölge çok yağmur alır. Bilâdüşşâm'da otuz kale vardır ve buraya Kerek yolundan ulaşmak zor değildir.”¹⁵ Bölge birçok kaynakta bereketli tarım alanları ve hareketli ticaret ağı ile tasnif edilmektedir. Bölgede tarım ile birlikte hayvan yetiştiriciliği de önemli rol oynamaktadır. Koyun, keçi, deve de bölgenin başlıca önemli hayvanları arasındadır.¹⁶

¹² İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib*, 100; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'âr*, 335; Hasan b. Ahmed el-Mehellebî el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, t.y., 461.

¹³ Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Bi-kibrit, *Rihletü's-Şitâi ve's-Sayf*, t.y., 7: 217.

¹⁴ Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü's-Şâm*, 1: 9, 14, 15.

¹⁵ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-ğarâ'ib*, 97.

¹⁶ Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü's-Şâm*, 1: 20.

Bilâdüşşâm stratejik olarak Gazze, Kudüs Kerek şehirlerinin buluşma, toplanma yeri konumundadır.¹⁷ Asya, Avrupa ve Afrika üçgeninde antik bir bölge özelliği taşımaktadır. Bilâdüşşâm için bir cennet bahçesi, bir göz ve daimî bir ruhtur denilmektedir.¹⁸ Eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de gündemden düşmeyen, uğruna gerek askeri gerek psikolojik savaşlar yapılmasıyla önemini hala koruyan bir bölgedir.

2. Halka: “Filistin Bölgesi”

İkinci halka olan Filistin Bilâdüşşâm sınırları içerisinde. Allah Filistin topraklarını Kur’ân-ı Kerîm’de bereketli kıldığını söylemektedir. Nitekim İslâm tarihinde gerçekleşen İsrâ ve Mi’rac hadisesi Filistin bölgesinde bulunan Beytülmakdis’te (Kudüs/ Mescid-i Aksa) gerçekleşmiştir. Allah Ku’ân-ı Kerîm’de Mescid-i Aksay’ı ve etrafındaki toprakları yani Filistin Bölgesini, Bilâdüşşâm’ı bereketli kıldığını vurgulamaktadır.¹⁹ Müslümanlar Filistin için “Cünd” terimini kullanmışlardır. Çünkü Filistin’in içerisinde birçok şehir, köy, kasaba vardır.²⁰ Filistin’in sınırları sahil kısmından²¹ başlar, Yafa’dan Remle’ye, Remle’den Betülmakdis’e, oradan Reyhân, Ziğar, Şerat Dağına, oradan Me’ân ve Makdara’ya kadar uzanmaktadır.²² Filistin; Beytülmakdis, Gazze, Askalan, Remle, Ersûf, Kaysâriye, Nablus, Eriha, Umman, Yafa, Beytülcibril şehirleri ile meşhurdur.²³ Kaynaklarda bölgenin şehirleri şöyle zikredilmektedir; Kudüs, Amvâs, Lebna, Lüdü, Yafa, Kaysâriyye, Nablus, Sabsat, Askalan, Gazze, Beyt Cibril. Ebû Ubeyd el-Bekrî eserinde Medâin ve Kalzem şehirlerini de eklemiştir. Makdisî ise bu şehirlerinden farklı olarak, Mimâs, Yafa, Arsûf, Kaysâriyye, Erîhâ, Amman, Nâblus’u eklemiştir. Makdisî aynı zamanda Filistin’in başkentinin Remle olduğunu söylemektedir. Kaynaklarda Filistin’e bağlı şehirlerin hangileri olduğu konusunda bazı farklılıklar

¹⁷ Bi-kibrit, *Rihletü’ş-Şitâi ve’s-Sayf*, 7: 20.

¹⁸ Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü’ş-Şâm*, 1: 16.

¹⁹ “Kulu Muhammed’i bir gece Mescid-i Haram’dan yola çıkararak, kendisine bazı mucizelerimizi gösterelim diye, çevresini kutsal kıldığımız Mescid-i Aksa’ya ulaştıran Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır. O her şeyi işiten ve her şeyi görendir. (İsra Sûresi – 1. Âyet)

²⁰ Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütuhü’l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda (Siyer Yayınları, 2013), 154.

²¹ İbnü’l-Verdî, *Harîdetü’l-‘acâ’ib ve ferîdetü’l-garâ’ib*, 30.

²² İbn Havkal, *Şûretü’l-arz*, 1: 186.

²³ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, 3. Bs (Beirut: Dâru Sadr, 1995), 4: 274.

bulunmaktadır. Fakat ulaşabildiğimiz kaynaklarda Gazze Filistin'in bir şehri olarak yer almaktadır.

Filistin bölgesi Bilâdüşşâm dairesi içerisinde bulunduğundan iklim özellikleri aynı olup, ılıman Akdeniz iklimine sahiptir. Filistin, tarihte de ağaçlarının çokluğu, yağmuru, selleri ile bilinmektedir.²⁴ Filistin, ağaçlı bir bölge olmasının yanı sıra bölge çok sayıda zeytin ağaçlarına, çeşitli meyvelere, üzüm bağlarına, incir ağaçlarına ve Firavun incirine sahiptir.²⁵

3. Halka: "Gazze"

Araştırmanın ana konusu olan Gazze son halkada yer almaktadır. Gazze de Filistin, Mekke, Medine gibi mübarek şehirlere dendir.²⁶ Gazze tarihte "Gazzetü Hâşim" olarak bilinmekteydi. Çünkü orada Hz. Muhammed'in dedesi Hâşim b. Abdülmenâf'ın kabri bulunmaktadır.²⁷ Gazze için "Dârum-u Gazzetü Hâşim" tabiri de kullanılmaktadır.²⁸ Bu tabiri Gazze'den Mısır'a giderken Gazze'nin yanında, denizden bir fersah²⁹ uzaklıkta bulunan Dârum Kalesi'nden aldığı bilinmektedir.³⁰ Gazze Filistin bölgesinden, Bilâdüşşâm sınırları içerisinde yer almaktadır. Gazze'nin matematik konumu; 31-25 Kuzey enlemleri ile 34-20 Doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Özel konum olarak ise; Mısır ile Doğu Akdeniz, Asya ve Afrika arasında coğrafi bir konuma sahiptir.³¹ Mısır'ın yakınında, Askalan'a iki fersah

²⁴ Zemahşerî, *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 356-358; İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-garâ'ib*, 100.

²⁵ Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Daru Sadr, 2004), 58; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, 1: 172.

²⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî Makdisî, *Ahşeni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-eqâlîm*, 3. Bs (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1411/1991), 29.

²⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî Ya'kûbî, *Büldân*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422), 167; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Bs (Beyrut: Daru Sadr, t.y.), 5: 388; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 58; Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsilî Herevî, *İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, 1. Bs (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1423), 37.

²⁸ Ebü'l-Fezâil Safıyyüddîn Abdülmü'min b. Abdülhak b. Abdillâh el-Bağdâdî İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merasidü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*, 1. Bs (Beyrut: Darü'l-ceyl, 1412), 1: 255.

²⁹ Bir fersah 12.000 adımdır. Atılan adıma göre bu mesafe uzayabilir veya kısalabilmektedir. Bir fersah 8 verst yani 8,5 km kabul edilebilir. Ferahın uzunluğu arazi yapısına göre de değişmektedir. Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahşeni't-tekâsîm)*, 481.

³⁰ İbn Abdülhak el-Bağdâdî İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâsid*, 1. Bs (Beyrut: Darulceyl, t.y.), 2: 508.

³¹ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info", http://www.wafainfo.ps/ar_page.aspx?id=2185

uzaklıkta denize yakın bir sahil kentidir.³² Kaynaklarda Gazze'nin bir bölge olduğuna dair herhangi bir tabir kullanılmamaktadır. Gazze eski zamanlardan itibaren şehir konumunda bulunmaktadır. Fakat şehir tarihte bazen birkaç yerleşim yeri ile birlikte anılmaktadır. Örneğin Hasan Şürrab eserinde “Arîş, Filistin sınırına yakındır. Orada oturanlar, Gazze, Hani Yunus, Refah'tır. Güney Filistin ve Mısır ile bağlantılıdır.” demektedir.³³ Bir diğer örnek ise el-Endelüsî'nin “Peygamber, Medyen halkına Zeyd b. Hâris'i göndermiştir. Medyen Şam bölgesinde, Gazze şeridindedir.” şeklindeki açıklamasıdır.³⁴

Gazze özel konum olarak bir yönüyle çöl ile birleşirken diğer yönüyle deniz ile birleşen muhteşem bir şehirdir.³⁵ Gazze'nin önemi ve varlığını sürdürmesinde Sina Çölü'nün hemen kıyısında olması ve verimli toprakları ve tatlı suları olmasının etkisi büyüktür. Gazze Mısır'dan gelerek Şam'a yönelen herkesin doğal durağı olduğu gibi, Şam'dan gelip Mısır'a gitmek isteyenlerin de son durağıydı. Aynı zamanda ticaret kabilelerin çöle girmeden önceki ortak buluşma noktasıydı. Kabileler Mısır'a giden yolda kat etmeleri gereken Sahra Çölü'nden geçmeden önce Gazze'de ihtiyaçlarını tamamlarlardı.³⁶

Gazze'nin coğrafi konumu tarihte kendisine çok büyük bir önem kazandırmıştır. Çünkü Gazze Hadramavt ve Yemen'den başlayan en önemli ticaret yolları üzerinde yer alıyordu. Civar ülkelerin ve Hindistan'ın ticareti burada toplanarak kuzeyden Mekke, Medine ve Petray'a doğru yol alırdı. Oradan da Akdeniz üzerinden Gazze'de biten ve kuzeyde Şam ve Tedmur'a uzayan iki yola giderdi.³⁷

Şehrin zamanla değişen topoğrafik yapısı şu şekildedir:

³² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122; İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâsid*, 2: 993; Ya'kübî, *Büldân*, 167.

³³ Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrab Şürrab, *el-Mealimü'l-Esire fi's-Sünne ve's-Sire*, 1. Bs (Beyrut-Dımaşk: Daru'l-Kalem, Daru'l-Şâmiyye, t.y.), 190.

³⁴ Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min esmai'l-bilâd ve'l-mevâdi'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 2: 1201.

³⁵ Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-tekâsîm)*, 185.

³⁶ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze* (Filistin: Dâiretü's-Sekâfe, t.y.), 9; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn* (Amman, 1392-96/1973-76), 1-2: 35,36.

³⁷ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 10.

Eski Yerleşim Yeri: Gazze Hiksoslar³⁸ Dönemi'nde günümüzdeki konumundan farklı bir yerde bulunuyordu. Şehir günümüzde "Tell el-Acul" olarak bilinen yerdedi. Şehir denize çok yakın bir alanda kurulmuştu. Şehrin kıyı kesiminde gemiler limana demirlenirdi. Deniz çekilince bataklıklar oluşmaya başlamıştır. Şehirde salgın hastalıklar yayılmaya başlayınca Gazzeliler günümüzde "Tell el-Acul" olarak bilinen yerden ayrılarak Gazze'nin şu anda bulunduğu yere göç etmek durumunda kalmışlardır. Bu yeni yerleşim yerine "Eski Gazze" denilmektedir. Eski Gazze, MÖ 3000 yıllarında, Derec ve Zeytin Mahallerinin bir kısmından oluşan, deniz seviyesinden yaklaşık 45 metre yükseklikte bulunan bir tepe üzerine kurulmuştur. Şehrin etrafı, şehri koruyan bir sur ile çevriliydi.³⁹ Tepe, zamanla yıkım ve yeniden inşaatların yapılması sonucu yükselmiştir. Yıkım ve yeniden yapım her yerde aynı zamanda yapılmadığından farklı yüksekliklere sahiptir.⁴⁰

Tepeden Doğu, Kuzey ve Güney Bölgelerine Doğru Genişleme: Deniz seviyesinden 30 metre yükseklikte el-Şecâ'i, el-Tuffâh Mahalleri ile el-Zeytun Mahallesinin bir kısmından oluşan bu bölge şehri güneydoğu yönüne doğru genişletmiştir. Burası diğer yerleşim alanına nazaran daha düz alanlara sahiptir. Bu alanda bazı evler ve türbe ile çevrili kabirler bulunmaktadır. Burası şehrin en yüksek bölgesi olmakta birlikte şehrin ilk savunma hattıdır.⁴¹

Batıya Doğru Genişleme: Bugün bu bölge "yeni Gazze" veya "Kumlar (Rimel)" Mahallesi olarak bilinmektedir. Şehrin batıya doğru genişlemesi 1934 yılından itibaren başlamıştır. Yeni mimari tarzda evler 1934 yılı sonrası şehre girmiştir.⁴² Yeni Gazze ise eski şehrin sınırındaki tepe konutlarından uzanan kumların üzerinde kurulu olup denize kadar ulaşmaktadır.⁴³

Şehrin coğrafi konumunu ele alan kaynaklarda geçen bir başka bilgiye yer vermek yerinde olacaktır. Arapça kaynaklarda Bilâdüşşâm, Filistin ve Gazze'in coğrafi konumunu incelediğimizde karşımıza "Levant" kavramı çıkmaktadır. Levant, "Latince "meydana çıkma, yükselme" manasına gelen "levare" kelimesinden

³⁸ Filistinli bir kabiledir. Adem Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001): 147.

³⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze* (Riyad: Advau's-Selef, t.y.), 9.

⁴⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 10.

⁴¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 10.

⁴² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 11.

⁴³ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 255.

türetilen, güneşin doğduğu yönü işaret eden anlamına gelmektedir. İtalyanca “levante” Fransızca ve İngilizce’de “levant” şeklinde ifade edilmektedir. Levant ifadesinin hangi ülkeleri kapsadığı hususunda farklı görüşler mevcuttur. İlk zamanlarda bu ifadenin Ege adaları ile Türkiye’nin Ege ve Akdeniz kıyıları için kullanıldığı biliniyordu. Haçlı seferlerinde bu ifade daha da genişleyerek Filistin, Suriye, Kıbrıs ile Mısır’ı, XIII. Yüzyılda da Kırım’a kadar uzanan Karadeniz bölgesini kapsamı içine aldığı görülmektedir. Kısacası Levant Avrupa literatüründe X. yüzyıldan başlayarak Akdeniz’in doğu kıyılarındaki ülkelere verilen isimdir.⁴⁴ Bu kapsamda Şam bölgesinin sahil kısımlarındaki şehirler ile bir sahil kenti olan Gazze Levant kavramı içinde bulunan şehirlerdendir.

İsimlendirme:

Günümüzde var olan şehir veya bölge isimleri tarihte farklı isimler ile anılabilmiştir. Öncelikle çalışmada değinilen ilk bölge olan Bilâdüşşâm ismi herhangi özel bir anlam içermemektedir. Bu ifade Türkçeye “Şam beldeleri” olarak çevrilmektedir. Bölge tek bir yerleşim yerini değil birçok yerleşim yerini kapsamadığından Bilâdüşşâm ismini almıştır. Tek başına bölgeye Şam denilmesinin nedeni ise Ka’be’nin sol (Şamesî) konumunda kalması veya bölgenin uğursuz olduğunun varsayılmasıdır. Farklı bir görüşe göre ise bölgenin kırmızı, siyah, beyaz benekli taşlardan oluşmasından dolayı buraya Şam denilmiştir.⁴⁵

İkinci kapsayıcı bölge olan Filistin’in isimlendirmesi hakkında birkaç rivayet bulunmaktadır. Bir rivayete göre bölge ismini Filistin b. Sâm veya Filistin b. Külsüm veya Filistin b. Keslûhaym b. Beni Yafes b. Nuh’dan almıştır.⁴⁶ Fakat genel kabule göre ise bölge ismini milâttan önce XII. yüzyılda deniz yoluyla, Kavimler göçü sırasında bölgeye gelen Filistlerden almıştır.⁴⁷

⁴⁴ Şerafettin Turan, “Levant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 145-147.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü’l-tekâsîm)* (İstanbul: Selenge, 2015), 163.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 3. Bs (Beyrut: Daru Sadr, 1995), 7: 274; Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü’ş-Şâm*, 1: 7; Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti’l-‘Arab*, 153.

⁴⁷ Karaman M. Lutfullah, “Filistin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 89.

Filistin sınırları içerisinde olan Gazze'nin de tarihte aldığı isimler, oraya hâkim olan devletlere göre farklılık göstermiştir. Araplar "Ğazze" veya "Gazzetü Hâşim"⁴⁸ İbrâniler "Azze" (אזע), Ken'ânîler "Hazzati", Mısırlılar "Gazatu (Ghasatu)" ve "Gadatu (Ghadatu)", Asurlular "Azzati" diye isimlendirmişlerdir. Yunanlıların sözlüğünde ise farklı devirlerde farklı isimlerle anıldığı belirtilmektedir; "Ayuni", "Minuda", "Kastonidya" gibi. Günümüzde şehir için kullanılan Gazze ismi de Arapların şehre verdikleri isimdir. Bu da şehrin aslında bir Arap şehri olduğunu desteklemektedir.⁴⁹ Gazze'nin ismini nerden aldığı veya isminin anlamı kesin olarak bilinmemektedir. Arapçada Gazze (Ğezzeh) "غزة" ilk harfi fethalı, ikincisi fetha ve şeddeli ve sonrasında ise dişilik alameti vardır. Gazze'nin anlamı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.⁵⁰ Muhammed Hasan Şürrab *el-Mealimü'l-Esire fi's-Sünne ve's-Sire* adlı eserinde Gazze'nin kelime anlamı hakkında kesin olmamakla beraber "depolar, hazineler, saklanabilecek önemli şeyler" anlamına geldiğini söylemektedir.⁵¹ Yâkût el-Hamevî de *Mu'cemü'l-büldân*'da Gazze'nin kelime anlamı hakkında "Gazze fulan bi fen ve iğtezze" yani falan kişi herkesten farklı bir sanat eseri yaptı anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda sağlam bir görüşe göre Gazze kelimesi "sağlam, hazineler veya depolar" anlamına gelir⁵² demektedir. Gazze üzerine yazılmış başka bir makalede yazar şehrin isimlendirilmesi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: "Gazze isminin Arapçada bir anlamı yoktur, ancak 3500 yıl boyunca etimologlar diğer dillerde bunu "güçlü", "hazine", "seçilen yer", "istila etmek" ve "cetvel" olarak tercüme edilen kelimelere bağlamışlardır."⁵³

Gazze'nin ismini nerden aldığı veya anlamının ne olduğu hakkında kesin sonuçlara varılamamaktadır. İslâmî kaynaklarda şehir sadece "Gazze" ismi ile yer almaktadır. Şehir tarihte birden çok isim almasına rağmen Arapların şehre verdiği Gazze ismi ile günümüze kadar ulaşmıştır.

⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122.

⁴⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 7.

⁵⁰ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 35.

⁵¹ Şürrab, *el-Mealimü'l-Esire fi's-Sünne ve's-Sire*, 209.

⁵² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122.

⁵³ This Week in Palestine, "Archive, This Week in Palestine", erişim: 19 Nisan 2019, <http://archive.thisweekinpalestine.com/details.php?id=1958&ed=133&edid=133>

BİRİNCİ BÖLÜM

FETHİNE KADAR GAZZE TARİHİ

1.1. FETHİNE KADAR GAZZE'DE HÜKÜM SÜREN DEVLETLER

“Gazze’ye yerleşen ilk kabileler kimlerdir?” sorusuna farklı cevaplar verilmektedir. Arif el-Ârif *Târîhu Ğazze* adlı eserinde, Gazze’nin ilk sakinlerinin Ken’ânî kabile olan "Elikim" ve "Enakiler" olduğunu söylemektedir. Yazar bu iki kabilenin Arap olduğunu vurgulamaktadır. Yazar Ken’ânîler dışında şehre yerleşen en eski kavimlerin; Aviler, Kaftariler, Anakiler, Medyaniler, Adumiler, Amuriler olduğunu da eklemektedir.⁵⁴

Bernard Lewis İslâm’dan önce Bizans’ın en güçlü şehirlerinden olan Gazze ve Bosra’da (Busrâ) büyük bir Arap nüfusunun olduğunu söylemektedir. Yazar aynı şekilde İslâm’dan önce Filistin, Suriye ve Fırat havzasında da Arap nüfusunun çokluğunu vurgulamaktadır.⁵⁵ Bununla beraber bazı tarihçiler Gazze’nin ilk sakinlerinin Yemenli Ma’nîler kabilesinin bazı boyları olduğunu söylemektedirler.⁵⁶ Ma’nîler aslen Arap ırkından olup baharat ve ıtır ticaret yollarını kullanmaktaydılar. Hindistan ve Çin’den getirilen ticaret mallarını Suriye, Mısır ve Filistin’e deniz yolu veya kervanlar vasıtasıyla taşırlardı. Ma’nîler sık sık yeni ticaret yolları arayışında bulunmuştur. Bunun neticesinde topraklarını Mısır, Gazze, Suriye, eski Yunan toprakları, Arap Körfezi, Mezopotamya, Fedek, Teymâ ve Hicaz’a kadar genişletmişlerdir.⁵⁷ Ma’nîler Gazze'nin bulunduğu konumun önemini, Gazze'ye ulaşım yollarını ilk keşfeden kabile olmuştur. Ticaret vesilesiyle Gazze’ye yerleşmişlerdir.⁵⁸ Gazze’de siyasî yönden çok güçlü bir devlet kurmuşlardır.⁵⁹ Ma’nîler’den sonra Sebeliler Gazze’ye ticaret kabileleriyle yerleşmiştir. Sebeliler’in şehre gelmesiyle şehrin zenginliği artmış, şehir birçok yönden gelişmiştir.⁶⁰ Sebeliler’den sonra Nabatîler’in bölgeye ticaret için geldiği bilinmektedir. Nabatîler

⁵⁴ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 10,11.

⁵⁵ Bernard Lewis, *The Arabs in History* (Oxford: Oxford University, 1993), 55.

⁵⁶ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn* (Amman, 1392-96/1973-76), 1-1: 73.

⁵⁷ Mahmut Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016), 31-35.

⁵⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 15.

⁵⁹ Kelpetin, *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, 202.

⁶⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 15.

yerleşim olarak eski Edom (Kuzey Arabistan) bölgesinde kurulmuştur. Günümüzde eski Edom Ürdün'ün doğu kısmında yer almaktadır. Genel görüşe göre Nebatîler Arap soyuna mensupturlar. Yaşadıkları coğrafya gereği ticaret ile uğraşmışlardır. Çünkü yerleşim yerleri güneyli Arapların ticaret yolu ile Kızıldeniz deniz ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. Farklı coğrafyadan gelen tüccarlar bu noktadan Gazze, Mısır, Akdeniz ve Suriye'ye ulaşmaktaydı.⁶¹ Nebatîler'in Gazze'ye de zamanla ticaret vasıtası ile geldikleri bilinmektedir. Fakat Gazze'yi yurt edinip edinmedikleri kesin olarak bilinmemektedir.

1.1.1. Irkları/ Kabileleri

Gazze, tarihi boyunca birden çok millete sahip olmuştur. Bu nedenle şehrin ilk sakinlerine tek bir kabile veya ırk atfetmek oldukça güçtür. Kaynaklarda bu konuyla alakalı iki farklı bilgi bulunmaktadır.

a) Kahtânîler/ Cüzâmlılar'dan Olduğunu Söyleyenler

Kaynaklarda Gazzeli halkın Cüzâmlılardan olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler şu şekilde nakledilmektedir:

- 1) Gazze beldesi Şam bölgesinin yüksek yerleşim yerlerinden sahil yolu üzerindedir. Oradaki insanlar Cüzâmlılardandır.⁶²
- 2) Gazze'nin konumu Cüzâm diyarıdır.⁶³ Hz. Peygamber Medyen halkına Zeyd b. Haris'i göndermiştir. Medyen Şam bölgesinde, Gazze şeridindedir. Medyen'e Cüzâm kabilesi inmiştir. Cüzâm, Cüzâm b. Adî b. el-Hâris İbn Mürre b. Edde b. Zeyd b. Amr b. Arîb b. Zeyd b. Kahlân'a nispet edilir.⁶⁴ Kaynaklarda Gazze'nin de içinde olduğu Cüzâm (جذام) diyarı, Cüzâm kabilesine mensup insanların bulunduğu Bilâdüşşam, Filistin ve Gazze'yi kapsamaktadır. Cüzâm kabilesinin nesebi, Cüzâm b.

⁶¹ Kelpetin, *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*, 119-123.

⁶² Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'târ*, 428.

⁶³ el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min esmai'l-bilâd ve'l-mevâdi*, 2: 997.

⁶⁴ Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min esmai'l-bilâd ve'l-mevâdi* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 4: 1201.

Adiy'e dayanmaktadır. Cüzâm Arapçada "elini vurdu kopardı"⁶⁵ ve "parmakların düşmesi" anlamına gelmektedir.⁶⁶ Ensâb kitaplarında Cüzâm kabilesine mensup kişilerin nesebini verirken "o Cüzâmdandır, o da Kahtândandır" denilmektedir.⁶⁷ Ensâb âlimleri Arapların kabile yapısını Adnânîler ve Kahtânîler olarak ikiye ayırmaktadırlar.⁶⁸ Kahtânîlerin soyunun nereye dayandığına dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarda Kahtânîlerin soyunun Nûh oğlu Sâm oğlu Erfahşez oğlu Şâleh oğlu Âbir oğlu Kahtân'dan geldiği bilgisi mevcuttur. Ensâb âlimi Kelbi, Kahtânîlerin soyunu daha ileriye taşıyarak İsmail b. İbrahim'e dayandırmaktadır.⁶⁹ Ensab âlimleri arasında bu konuda kesin bir birlik oluşmamıştır.⁷⁰ "Kahtân'nın, Yeşcüb, Lüey, Ya'rub, Cedîs, Cürhüm, Tasm, Yemen, Hadramût, Uman adında otuz bir oğludur. Yeşcüb'ün oğlu Sebe'nin (Abdüşems) Lahm, Cüzâm, Âmile, Gassân, Himyer, Ezd, Mezhic, Eş'ar, Enmâr ve Kinâne adında on oğlu bulunmaktadır. Bu Oğullarından Cüzam, Lahm, Amile ve Gassan Şam bölgesine yerleşmiştir."⁷¹ Özetle Gazze'de yaşayan halkın çok büyük bir kısmı Cüzâm kabilesine mensuptur denilebilir.

2) Türk Irkından Olduğunu Söyleyenler

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*'da Zührî'nin Gazze halkının pek çok faziletinden ve güzel yanlarının çokluğundan bahsettiğini söylemektedir. Muellif Gazze için "Güzzü (الغَزَّ)" tabirini kullanmaktadır. Müellif ardından Gazze halkının Türk

⁶⁵ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfi Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*, thk. Nâcî Hasan, 1. Bs (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 1: 201.

⁶⁶ M. Zeki Palalı, "Cüzzam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 150.

⁶⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî Kalkaşendî, "Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi", 1408/1988, 39, 43, 264, 364, 384.

⁶⁸ Mustafa Fayda, "Kahtân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 201-102.

⁶⁹ Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*, 1: 131; Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-alemiyye, 1403/1983), 8.

⁷⁰ Fayda, "Kahtân", 24: 201-202.

⁷¹ Fayda, "Kahtân", 24: 201-202.

ırkından olduğunu ifade etmektedir.⁷² Aynı bilgiyi Abdülkadir er-Râzî *el-Muhtar ve'ssihah* adlı eserinde zikredilmektedir.⁷³

Çalışmada Gazzelilerin Türk ırkından olduğuna dair bilgi bu iki kaynak dışında ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında tespit edilememiştir. Müelliflerin yaşadığı dönemde edindikleri bu bilgi, Bilâdüşşam bölgesini kontrol altına alan Türk devletlerinin o döneme damgasını vurmasından kaynaklanıyor olabilir. Geçmişe bakıldığında ahlaki ve sosyal yaşam tarzı olarak Gazzeli, Filistinli Arapların diğer bölgelerde yaşanan Arap milletlerinden çok farklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda bakıldığında böyle bir bilginin o dönem için Gazzelilerin Türklere benzetilmesi ve onların Türk ırkından olduğunun söylenmesini mümkün kılabilir. Fakat çalışmada şunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bu bilgi dönem şartları içinde değerlendirilmiştir. Aksi takdirde bu bilginin kesinliği hakkında herhangi bir delil bulunmamaktadır.

1.1.2. Ken'ânîler

Ken'ânîler birçok tarihçi tarafından Gazze'nin kurucuları kabul edilmektedir. Ken'ânîler de diğer kavimler ve devletler gibi Gazze'nin tarihinde kalıcı izler bırakmıştır. Ken'ânîlerin soyu Arapların ilk kabilelerinden olan Amâlikalılara dayanmaktadır. Ken'ânîler MÖ 2500-3000 yıllarında, gerçekleşen büyük göçler sonucu Gazze'nin de içinde bulunduğu Akdeniz sahillerinin bir kısmına göç etmişlerdir. Göç etme nedenleri arasında Arap yarımadasındaki çoraklık ve gün geçtikçe artan nüfusları bulunmaktadır. Bu göçler içerisinde en önemli göç Ken'ânîlerin Filistin'e göçüdür.⁷⁴

Ken'ânîler tarihte “Fenikeliler” olarak da bilinmektedir. Fenike ismi Ken'ânîlere çok sonradan oluşan Yunan tarihçeleri tarafından verilmiştir. “Fenike” isminin karşılığı “mor” kelimesidir. Mor kelimesi, Fenikelilerin ürettikleri kumaşları mor renge boyamalarından gelmektedir. Kenan halkı kendilerini “Ken'ânîler” olarak adlandırmışlardır. Fenike diline benzeyen Akad dilinde ise Kenan isminin karşılığı

⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, t.y., 5: 388.

⁷³ Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra) Râzî, *Muhtârü's-Şihâh* (Dımaşk: Dârü'l-Mustafa, 1429/2008), 316.

⁷⁴ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 13.

“erguvan kırmızısı” anlamına karşılık gelmektedir. Eski Mısır yazıtlarında ise Ken‘ânîlere “Khal veya Khar”, halkına ise “Kholu (Kharu)” denilmektedir. Asur yazıtlarında Kenan ismi “Khar veya Akharru” olarak yer alır. Khar kelimesi ise semitik dilde arka, arka taraf anlamı “achur” (achor) kökünden gelmektedir.⁷⁵ Fenike ismi de Yunanca’da ‘kızıl insanlar’ anlamında kullanılan “Phonikes” sözcüğünden gelmektedir. Ken‘ânîler halkına Helenler Fenikeliler ismini, Doğu kavimleri ise Ken‘ânîler ismini kullanmaktadırlar.⁷⁶ Yine Ken‘ânî ismi değişen Mısır hânedanlıklarında farklı isimlerle de anılmıştır. 18. Hânedanlığa bağlı Mısır yazıtlarında Ken‘ânî ismi “Kefa (Keft, Kefeth, Kefthu) olarak geçmekle beraber “Men” (menti) ismi de kullanılmıştır. Aynı zamanda bazı bilim insanlarına göre “Hiksos (shausa)” ismi ile de Fenikeliler yani Ken‘ânîler kastedilmektedir. “Ken‘ânî ülkesi” tabiri ise MÖ XV. yüzyıl Mezopotamya ve Mısır yazıtlarında ortaya çıkmaktadır.⁷⁷ Bölge sınırları içerisinde bulunan Gazze de Ken‘ânî ili olarak adlandırılmıştır. Gazze Ken‘ânî diyarının güney sınırında bulunmaktaydı. Ken‘ânî diyarı kuzeyde sahil şeridi dâhil Akka’ya kadar uzanan Filistin’i kapsamaktaydı.⁷⁸ Özetle Ken‘ânî bölgesi: Mısır, Mezopotamya ve Anadolu arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Ken‘ânî ismi, Ken‘ânîlerin kendilerini tanımladıkları tek isim değildir. Saydalılar (Sidon)⁷⁹, Tsor (Sur)⁸⁰ gibi bağlı oldukları bazı büyük şehirlerin isimlerini de almışlardır.⁸¹

Ken‘ânîlerin başlıca şehirleri: Gebal⁸², Tsor (Sur), Sidon, Beerot’tur (Beirut).⁸³ Ken‘ânî ülkeleri döneminin en önemli ülkeleri arasında yer almaktaydı. Ken‘ânî uygarlığı milattan önce on ikinci yüzyıl ile birlikte Akdeniz kıyılarında var olmaya başlamıştır. Fakat Ken‘ânîler siyasî yönden bir adım geride durmayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle Ken‘ânîler siyasî anlamda güçlü bir uygarlık olmamıştır. Ken‘ânî şehirleri kısa aralıklarla özerklik olsa da genel olarak büyük komşularına

⁷⁵ Güneş Girgin, *Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Su Altı Arkeolojisi Bilim Dalı, 2006), 7.

⁷⁶ Halil Ersin Avcı, *Uygarlıklar Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, t.y.), 97.

⁷⁷ Girgin, *Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti*, 8.

⁷⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 16.

⁷⁹ Lübnan sınırları içerisinde yer almaktadır.

⁸⁰ Lübnan’ın Akdeniz kıyısında yer alan tarihi bir liman kentidir.

⁸¹ Girgin, *Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti*, 8.

⁸² Lübnan’da tarihi bir şehirdir.

⁸³ Lübnan’ın başkenti.

yıllık vergi ödemek durumunda kalmıştır.⁸⁴ Bir Ken‘ânî şehri olan Gazze de genel olarak tarihte özerk bir yapıya sahip olmuştur. Ken‘ânîler siyasî olarak ön planda olmayı tercih etmeseler de, halk dış saldırılara karşı kendilerini savunmuştur. Özellikle tarihte Ken‘ânîler Mısır istilasına karşı cesurca savaşmaları ile bilinmektedir.⁸⁵ Filistin ve Gazze milattan önce ilk bin yılda birçok istilaya ve dış etkenlere maruz kalmıştır. Fakat Ken‘ânîler’in nüfusu Filistin ve Gazze’de kalıcı olmuştur. Bölgede dil, gelenek, din, kültür ve adetlerde Ken‘ânîler halkının varlığı net bir şekilde görülmektedir. Filistin bölgesinde Ken‘ânî uygarlığının etkisi milattan sonra yedinci yüzyılda gerçekleşen Müslümanların fethine kadar devam etmiştir.⁸⁶ Ken‘ânîler İbrânî istilasına da şiddetle karşı koymuşlardır. İbrânîler şiirlerinde bu durumu kin ve nefretle anmıştır.⁸⁷ Bu konuya ayrıntılı olarak sonraki bölümlerde yer verilecektir.

1.1.3. Firavunlar

Tarihte Firavunların dolayısıyla Mısır’ın Gazze ile sıkı bir ilişkisi bulunmaktaydı. Çünkü Gazze Mısır’ın kapısı konumunda, Şam’la bağlantı noktasını oluşturmaktaydı. Bunun yanında büyük Sina Çölünü geçecek ordular için askeri ve ekonomik açıdan da önemli konumdaydı. Sina Çölünden sonra gelen Gazze; askerler, tüccarlar için dinlenebilecekleri serin, gölgelikli alanları ile göz doldurmaktaydı. Gerek eski tarihçiler gerek yeni tarihçiler Gazze’yi Mısır ve Afrika’nın ileri karakolu⁸⁸, Asya’nın kapısı olarak görmüşlerdir. Mısırlılar Gazze’yi “Hazzatî” ve “Gazzatî” olarak isimlendirmiştir. Gazze yazıtlarda “Tel el-Amarna” olarak, bazı şiirlerde ise "Gazatu (Ghasatu)" ve "Gadatu (Ghadatu)"olarak geçmektedir.⁸⁹ Birçok Mısır hükümdarı Gazze’yi kendi hükümrânlığı altında tutmaya çalışmıştır. Firavun I. Ahmosis Gazze’yi ele geçirmek için şehri üç yıl kuşattıktan sonra şehri alabilmiştir. Gazze I. Ahmosis ya da I. Tutmosis zamanında Firavunların

⁸⁴ Girgin, *Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti*, 11.

⁸⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

⁸⁶ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 16.

⁸⁷ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

⁸⁸ Mustafa L. Bilge, “Gazze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 534.

⁸⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 16.

hâkimiyeti altına girmiştir.⁹⁰ XVIII. ve XIX. Hânedan Dönemi'nde Gazze Mısır ordusunun ana karargâhıydı. Bu dönemde Gazze yüksek ve güvenli surlarla çevriliydi. Bu surlar Mısır'da bilinen bir tarz olan kerpiç ile inşa edilmişti.⁹¹

Mısır hükümdarları Şam bölgesinde bulunan yerleşim yerlerini ele geçirmek için Gazze'yi karargâh olarak kullanmıştır.⁹² MÖ 1501-1447 yılları arasında III. Tutmosis Şam'a saldırı düzenlediğinde de aynı şekilde Gazze'yi taarruz üssü olarak kullanmışlardır.⁹³ MÖ 1457'ye doğru III. Tutmosis "Horus yolu"⁹⁴ denilen kıyı güzergâhından Şam'a doğru gönderilen birliklerin başına bizzat kendisi geçmiştir. III. Tutmosis tahta geçişinin 23. yıldönümünü de Gazze'de kutlamak için tekrardan Gazze'ye saldırmıştır.⁹⁵ Gazze, aynı zamanda Mısır valilerinin idari ve ticarî merkez üssü olarak kullanılmıştır. I. Seti'de Doğu'ya sefere çıkarken Gazze'yi garnizon şehir olarak kullanmıştır. Ardından II. Ramses kuzeydeki Hitit tehlikesine karşı Gazze'de karargâh kurmuştur. Firavunlar Dönemi'nde en az on altı firavun farklı gerekçeler ile Gazze'de yaşamıştır.⁹⁶

1.1.4. Hiksoslar

Hiksoslar "Çoban Krallar" ismi ile bilinen Filistinli bir kabiledir.⁹⁷ Hiksoslar'ın tarihte ortaya çıkışı Hz. Yusuf'un Mısır'a gelişi dönemine karşılık gelmektedir.⁹⁸ Hiksoslar Mısır'ı ele geçirmek istemekteydiler. Mısır'ı işgal etmeden önce Gazze'ye yerleşmişlerdir. Mısır'ı hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Gazze'ye geri dönmüşlerdir. Hiksoslar Mısır'da XV. ile XVI.⁹⁹ Hânedanlıklarını kurmuştur. Nüfusu 240.000'e ulaşan Mısırlıların bazıları Gazze'ye bazıları da Tel Cim'e,

⁹⁰ Jean-Pierre Filiu, *Gazze Tarihi*, trc. Eylem Alp (Bilge Kültür Sanat, 2016), 26.

⁹¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 18.

⁹² Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 19.

⁹³ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, 1-2: 37.

⁹⁴ Horus yolu Mısır'dan Filistin'e giden Gazze'nin kilit noktası olan sahil yoludur. Via maris şeklinde Latinceleştirilir. Filiu, *Gazze Tarihi*, 31.

⁹⁵ Filiu, *Gazze Tarihi*, 26.

⁹⁶ Filiu, *Gazze Tarihi*, 26.

⁹⁷ Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", 147.

⁹⁸ Ömer Faruk Harman, "Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 119.

⁹⁹ Apak, "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", 147.

bazıları Tel Elfari'ye ve Şam'a yerleştiler.¹⁰⁰ Hiksoslar Dönemi'nde Gazze ülkenin ana kenti konumunda olmuştur. Şehirde bu dönemde çok fazla gelişme yaşanmıştır. Şehir Hiksoslar Dönemi'nde, Günümüz "Tell el-Acul" yerleşim yerinde kurulmuştur.¹⁰¹

1.1.5. Filistinliler

Tarihte milattan önce on ikinci yüzyılın sonları ile on birinci yüzyılın başlarında "Deniz halkları" adında bir topluluk Gazze'ye gelmiştir. Bu topluluğun Anadolu'nun batısından, Egeden hatta bazı İtalyan adalarından geldiği tahmin edilmektedir. Fakat bu halkın kökenlerinin Avrupa mı, Asya mı, Akdeniz mi olduğu tartışma konusudur.¹⁰² Deniz halkları, Suriye, Lübnan ve Filistin kıyılarını ele geçirerek bu topraklara yerleşmişlerdir. Bir kısım Deniz halkları da Mısır'a saldırmıştır. Ancak Mısır hükümdarı III. Ramses bu saldırıyı bertaraf ederek topluluğun Filistin'in güneyindeki sahil şeridinde yerleşmelerine izin vermiştir. Çünkü Mısır o dönemde parçalanma tehlikesi yaşadığından bu topluluğu Mısır topraklarından tamamen atmamıştır. Bu halkların en önemlisi "Filistia" olarak bilinmektedir. Filistia kelimesi daha sonra Filistin kelimesine dönüşmüştür. Filistia beş şehirden oluşan bir federasyon şeklinde örgütlenmiştir. Bu şehirler tarihte "Beş şehir" diye bilinmektedir. Kurdukları bu şehirler: Gazze, Aşkelon (Askalan), Aşdod, Vecet ve Akron'dur. Kabul edilen görüşe göre bu şehirler Ken'ânîler tarafından daha önce kurulmuş ancak Belest'ler bu şehirleri yeniden imar edip geliştirmişlerdir.¹⁰³ Filistinliler Dönemi'nde Gazze, şehirlerin arasında en önemli şehirdi. Sınırları Akka'nın güneyinden Mısır ve Ariş'e kadar uzanan bu şehir ortak bir yönetim tarafından idare ediliyordu.¹⁰⁴

Filistinliler büyük servetlere sahip bir millettir. Deniz ve kara ticaretinde büyük başarılar elde ettiler. Savaş tekniklerini geliştirip çelik kask, zırh, kılıç, yay,

¹⁰⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 18.

¹⁰¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 18.

¹⁰² Filiu, *Gazze Tarihi*, 26.

¹⁰³ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filistîn*, 1-2: 474; Filiu, *Gazze Tarihi*, 26,27.

¹⁰⁴ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 24.

ok üretmişlerdir. Tarım yetiştiriciliği noktasında da başka milletlere örnek olmuşlardır.¹⁰⁵

1.1.6. Asurlular

Asurlular MÖ 634 yılında, I. Tiglat Pileser zamanında Gazze'yi ele geçirdi. Şehre "Azatu" adını verdiler. Halktan vergi topladılar. Bu durum Gazzeliler'in Asurlulara karşı Mısır ile ittifak etmelerine yol açtı.¹⁰⁶ Fakat Mısır ve Asurluların mücadelesi Mısırlıların yenilgisi ile sonuçlandı. Gazze halkı bu yenilgiden sonra düzenli olarak Asurlulara vergi vermek durumunda kaldı.¹⁰⁷ Şehir MÖ 609 yılında II. Niko tarafından yeniden Mısır hükümrânlığına bağlandı.¹⁰⁸

1.1.7. Babilliler

Gazze, MÖ 609 yılında on yıl gibi kısa süreliğine tekrardan Mısır'ın hükümrânlığına girmiştir.¹⁰⁹ Filistin'e ilk saldıran Babil kralı Sargon Akadi ve oğlu Narah Sin olmuştur. Fakat bu iki kralın hükümrânlığına Mısırlılar fırsat vermediğinden Babil krallarının dönemleri uzun ömürlü olmamıştır.¹¹⁰ Ancak II. Niko Dönemi'nde Firavun krallığı zayıflayınca Babilliler Mısır'a saldırmıştır. Mısır hükümrânlığı altındaki topraklar Bababil kralları tarafından bölüştü. Şam (Dımaşk) Babil kralı Nâbûbulser'a bırakıldı. Ancak yaşlı olduğu için krallığa devam edememiş, yerine oğlu geçmiştir. Nabukadnezzar ile Mısır kralı II. Niko arasında Fırat kenarında MÖ 605 yılında çok büyük bir savaş yaşanmıştır. Bu savaş Babillilerin Mısırlıları yenmesiyle sonuçlanmıştır. II. Niko Babilliler ile tekrardan karşı karşıya gelmemek Suriye ve Mısır'ı Babilliler'e bırakarak geri çekilmek durumunda kalmıştır. Böylece Filistin'de Babil hâkimiyetine girdi.¹¹¹

¹⁰⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 20.

¹⁰⁶ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 21.

¹⁰⁷ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 45.

¹⁰⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 22.

¹⁰⁹ Filu, *Gazze Tarihi*, 28.

¹¹⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 22.

¹¹¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 22.

Gazze bu dönemde Babil İmparatorluğunun Batı sınırında ileri karakol görevi görürken, Mısır'ın girişinde ilk harekât üssüne dönüşür. Nabukadnezzar Filistin'de hükümranlığını sağlamlaştırmak istemiştir. Bunun neticesinde Filistin de azınlık bir grup olarak yaşayan Yahudileri bir tehdit olarak görüp onları Irak'a sürgün etmiştir. Nabukadnezzar MÖ 568 yılında Mısır'a saldırmak için de Gazze'yi tampon bölge olarak kullanmıştır. Fakat kendisinin ihtiyarlı nedeniyle Mısır'ı alma görevini oğlu Buhtunnasır'a bırakmıştır. Nabukadnezzar'ın Mısır'ı alma hayali gerçekleşmeden ölmüştür. Babasının ölümü üzerine Buhtunnasır Babil'e geri dönmek durumunda kalmıştır. Buhtunnasır daha sonraki bir zamanda tekrar Gazze'ye gelerek buradan Mısır'a geçmiştir. Mısır'ı almış ve Mısır kralını öldürmüştür.¹¹²

Gazze, Babilliler Dönemi'nde Babil sömürgesi olmayıp özerk bir yapıya sahipti. Halk vergi ile Babil krallığına bağlıydı. Kendi içinde ise özgür bir yönetime sahipti. Gazze Babilliler Dönemi'nde büyük bir şehirdi ancak devletlerarası siyasette önemli bir rol oynamamıştır.¹¹³

1.1.8. Persler

Persler Filistin'i MÖ 538 yılında ele geçirdiler. Ancak Gazze'yi MÖ 525 yılında güçlü bir ordu ile Mısır'a girmek üzere yola çıkan Pers Kralı Kambiz alabilmiştir.¹¹⁴ Gazzeliler Persler'e boyun eğmeyip, onlarla savaşmışlardır. Ancak zamanla Büyük İskender gibi yabancı saldırılara karşı şehri beraber savunmak durumunda kaldılar. Bu durum Persler ile Gazzeliler arasında sıcak ilişkiler yaşanmasına sebep oldu.¹¹⁵ Persliler Mısır'a geçiş için Gazze'de askeri bir üs kurdu. "Gazze Persliler için de askeri karakol görevi görmüştür."¹¹⁶ Bölgenin önemini bilen Kambiz Gazzeli halk ile iyi ilişkiler kurdu. Kral Kambiz'in vefatından sonra MÖ 513 yılında kral olan oğlu Daryus başa geçti. Daryus da babasının yolundan giderek Gazzeli halk ile ilişkilerini geliştirdi. Fethettiği yerlerde yeni yönetimler oluşturan

¹¹² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 22,23.

¹¹³ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 48.

¹¹⁴ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 23.

¹¹⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 23.

¹¹⁶ Filiu, *Gazze Tarihi*, 28.

Daryus, Gazze'yi de bu beş yönetimden biri yapmıştır. Gazze o dönem gelişip büyüyen bir şehir olduğu için Gazze'ye özerklik verildi.¹¹⁷

Araplar Persliler Dönemi'nde de Gazze'ye ticarî amaçlı yaz seferleri düzenlemeye devam etmişlerdir.¹¹⁸ Araplar için Gazze Arap yarımadasını, Şam ve Akdeniz kıyıları ile birleştiren önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Persliler Gazze'nin önemine binaen şehrin ticaret ve dış güvenliğini arttırmışlardır.¹¹⁹ İki asır süren Pers İmparatorluğu Dönemi'nde Gazze, Mısır ile Levant arasında ticarî bir kavşak niteliğinde olmuştur.¹²⁰

1.1.9. Yunanlılar

Büyük İskender MÖ 332 yılında Persliler'in hâkimiyeti altındaki Gazze'ye saldırdı. Büyük İskender Gazze'yi almakta zorlanınca şehri kuşattı.¹²¹ Şehrin korumasını "Batis" adında bir komutan yönetiyordu.¹²² Gazze'nin etrafı yüksek bir surla çevrili olduğundan İskender'in mancınıkları yetersiz kalmıştır. İskender surdaki zayıf bir noktanın karşısına yüksek bir kule inşa etti. Kulenin üzerine yerleştirdiği mancınıklarla şehre saldırdı. Gazzeli halk İskender'e karşı saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırıların birinde İskender yaralanmış, ordusunu geri çekmiştir. Fakat İskender ordusunu yeniden toparlayarak şehre mancınıkla art arda dört defa saldırdı. Bu saldırıların ardından surda açılan bir gedikten ordusuyla beraber şehre girmiştir. Şehre giren İskender şehirdeki birçok insanı öldürmüş, şehrin savunma komutanı Batis'i esir almıştır.¹²³ İskender, Gazze'yi yağmalayarak şehirde elde ettiği ganimetleri on gemi ile Makedonya'ya göndermiştir.¹²⁴ Bu askeri yıkım Gazze'nin Yunanlılar tarafından yeniden inşasına yol açmıştır.¹²⁵

¹¹⁷ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 23.

¹¹⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 23.

¹¹⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 50.

¹²⁰ Filîu, *Gazze Tarihi*, 28.

¹²¹ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, 1-1: 593.

¹²² Filîu, *Gazze Tarihi*, 29.

¹²³ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 24.

¹²⁴ Filîu, *Gazze Tarihi*, 29.

¹²⁵ Filîu, *Gazze Tarihi*, 29.

Gazze bu dönemde tartışmasız Şam bölgesinin en görkemli şehridir.¹²⁶ Yunanlılar Dönemi'nde Gazze, etrafı surlarla çevrili müstakil bir şehirdi. Gazze'ye "Mukaddes Gazze", "Aydınlık Gazze", " Muazzam Gazze" deniyordu.¹²⁷ Gazze'nin önemi stratejik konumundan kaynaklanıyordu. İskender de Gazze'nin ekonomik ve askerî açıdan önemini bilmekteydi. İskender savaştan sonra, savaştan önceki zamandan daha fazla Gazze ile ilgilenmiştir. Savaştan sonra Gazze'nin eski günlerdeki görkemine kavuşması için yeniden imar edilmesini emretti. Şehre Yunanlı aileler getirip Gazze'yi yurt edinmelerini sağladı.¹²⁸ Bu durum Gazzeliler ve Yunanlılar arasında ticaretin önünü açmıştır. Gazze ilerleyen süreçlerde Yunan kültürünün doğudaki merkezlerinden biri haline gelmiştir. Gazzeliler Yunan kültür ve felsefesini iktibas ettiler. Halk İskender adına basılan sikkeleri şehirde yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır.¹²⁹ İskender'in ölümünün (MÖ 323) ardından komutanlar Filistin toprakları için birbirleri ile savaşmışlardır. Çünkü hepsi Filistin'in ekonomik ve askerî açıdan önemini biliyorlardı. İskender'in Oğlu Omidon Filistin'in başına geçtiğinde I. Batlamyus Mısır'dan gelerek Filistin'i ele geçirdi. MÖ 320 yılında Gazze'yi işgal etmiştir.¹³⁰ MÖ 312 yılında Batlamyus ve Antigonus ordularıyla Gazze topraklarında karşı karşıya gelmiştir. Antigonus'un orduları savaşta yenilgiye uğramıştır. Ancak aynı yılın kışında Antigonus ve oğlu Dimteriyus geri dönerek Batlamyus'u Gazze'den çıkarmışlardır. MÖ 311 yılında Batlamyus Mısır'a kadar olan sahil şeridi dâhil Gazze topraklarını Antigonus'a bırakmıştır. Batlamyus Gazze'den çıkarken şehir surlarını ve kulelerini yıkmıştır.¹³¹

Gazze bir müddet daha Mısır ve Yunanlılar arasında el değiştirmiştir. Mısırlılar sürekli Gazze'ye saldırıyor, geri alıyor ve kaybediyorlardı. Gazze MÖ 198 yılında Suriye'de bulunan Selökidler Devletinin eline geçinceye kadar bu durum böyle olmaya devam etti.¹³²

¹²⁶ Filii, *Gazze Tarihi*, 50-54.

¹²⁷ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 55-59.

¹²⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25.

¹²⁹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25.

¹³⁰ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdüna Filisîn*, 1-1: 404; Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25.

¹³¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25,26.

¹³² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 26.

1.1.10. Romalılar

MÖ 96 yılında İskender Pupienus Gazze'yi kuşatmıştır. İskender Pupienus ancak bir yıl süren savaş ve kuşatmadan sonra şehri alabilmiştir. Şehir alındıktan sonra intikam amaçlı yağmalanmış ve yıkılmıştır. Ancak Romalılar Jul Sezar Dönemi'nde şehri yeniden imar edilmiş ve şehre özerklik verilmiştir. Sezar Gazze'yi çok seven ve "Muazzam Gazze" diye isimlendiren Herodes'e vermiştir.¹³³ Gazze Romalılar Dönemi'nde kesin olarak Bilâdüşşâm'ın Suriye eyaletine bağlanmıştır.¹³⁴ Herodes'ten sonra Gazze bir Roma eyaleti olmuştur. Ticaret, bilim ve mimaride gelişmiştir. Romalılar Gazze'ye "Mebnua" adını vermişlerdir.¹³⁵

Romalılar Augustus Dönemi'nde Gazze'de darphane kurdular. Şehrin girişindeki Marna heykeli ise Gazze'nin sanatsal yönden ne kadar geliştiğini göstermektedir.¹³⁶ Araplar bu dönemde de Akdeniz pazarlarına ulaşmak için yaz kervanlarıyla Gazze'ye gelirlerdi. Bu dönemde Gazze Araplar tarafından "Şerefli Şehir (Elmedine Eşşeriyfe)", "Güzel Şehir" ve "Zengin Şehir" diye adlandırılmıştır.¹³⁷

1.2. ANAHATLARIYLA GAZZE'DE KONUŞULAN DİLLER

Tarihte bir milletin konuştuğu dil tamamen değişikliğe uğrayabilir veya ufak değişiklikler ile günümüze ulaşabilir. Gazze bir sahil kenti ve uluslararası ticaret kentiydi. Dil, alfabe, kültür ve eğitim alanında gelişen herhangi bir durum ilk olarak doğrudan Gazze'yi etkilemiştir. Kaynaklarda Gazze'nin konuştuğu dil hakkında şöyle bir ifade geçmektedir: "Arîş, Filistin sınırına yakındır. Orada oturanlar, Gazze, Hani Yunus, Refahtır. Güney Filistin ve Mısır ile bağlantılıdır. Fakat onlar Filistin lehçesi üzerinedir."¹³⁸ Gazze, Filistin, Biladüşşâm'da konuşulan diller birbiri ile ilişkili olmuştur. Muhammed Kürd Ali, İslâm'dan önce Şam bölgesinde yayılan dillerin çoğu Arap dilinin kardeşleri Süryanice, İbranice ve Ken'ânî (Fenike) dilleri

¹³³ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

¹³⁴ Filiu, *Gazze Tarihi*, 31.

¹³⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

¹³⁶ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

¹³⁷ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 66-68.

¹³⁸ Şürrab, *el-Mealimü 'l-Esire fi 's-Sünne ve 's-Sire*, 190.

olduğunu söylemektedir.¹³⁹ Şam bölgesi çok büyük bir yüz ölçümüne sahip olduğu için müellif Şam bölgesinin dillerini de kısım kısım anlatmıştır. Bölgenin Cûveydî kısmı iki büyük kısma ayrılır ve bunlarda Sâmi dili konuşulurdu. Batı kısmı güney ve kuzey olarak ikiye ayrılmaktadır. Güney kısmında Kenânî, İbrani ve Fenikelilerin dili konuşulurdu, Kuzey kısmında ise Aramice konuşulurdu. Batı kısmının güney bölgesinin dili Hz. Nuh'un konuştuğu dile dayanmaktadır. İbrani dili Kenânî dilinden gelmektedir. Kenânî dili de Fenikelilerin dilinden gelmektedir. Bilâdüşşam bölgesinde Sâmi,¹⁴⁰ Ârâmî,¹⁴¹ Yunan (Grek), Bâbil, Keldânî, Asur dili ve son olarak Arapça dili konuşulmuştur. Filistin kısmının konuştuğu dil de birçok ülkenin konuştuğu dil gibi Nebati ve Sâmi dilinden gelmektedir.¹⁴² Sonuç olarak Gazze'nin tarih içerisinde kullandığı diller çeşitlilik arz etmiştir. Gazze halkının konuştuğu dilin kökeni Kenân diline(Fenikelilerin dili) yani Sâmi diline dayanmaktadır. Samî dili ise "geniş bir coğrafyada benzer özelliklere sahip dilleri konuşan Akkadlar, Bâbilliler, Asurîler, Amurîler (Amurrular), Ârâmîler, Süryânîler, Ken'ânîler, Nabatîler, Fenikeliler, İbrânîler, Araplar ve Habeşler gibi kavimlerin dillerini kapsamaktadır."¹⁴³ Farklı imparatorlukların hükümlerinde olan Gazze'de farklı diller konuşulmuştur. Ama netice olarak Ken'ânîlerin konuştuğu dil şehrin temel dilini oluşturmuştur.

1.3. TİCARET MERKEZİ OLARAK GAZZE

Gazze, tarihte birçok devletin sahip olmak isteği stratejik bir konumda oldu. Şehir birçok kez dış saldırılara, istilaya mağruz kaldı. Birçok devlet şehrin stratejik konumundan çeşitli şekillerde yararlandı. Çünkü Gazze, çok sayıda ticaret yolunun¹⁴⁴ kesişim yerinde bulunmaktaydı. Şehir birçok yönden uluslararası ticaret sahasına

¹³⁹ Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü 'ş-Şâm*, 1403/1983, 1: 36.

¹⁴⁰ Sami dili dillerin atası olarak geçer ve Arapça dili Sâmi dilleri arasında en gelişmişidir. Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 321.

¹⁴¹ Fenike alfabesi Ârâmîler'ce geliştirilmiştir. Bunun sonucunda Nabatî ve Sinaî yazısı ile birlikte Arap alfabesi ortaya çıkmıştır. Ali Muzaffer Dinçol, "Ârâmîce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 267.

¹⁴² Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü 'ş-Şâm*, 1403/1983, 1: 36-38.

¹⁴³ Adnan Demircan, "Sâmîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 75-76.

¹⁴⁴ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 112.

dönmüştür. Gazze'ye hem karadan hem denizden ulaşım sağlanabilmesi bu ticaretin önünü açan en büyük etkidir.

1.3.1. Ticaret Yolları

1.3.1.1. Fermâ Yolu

Ferma yolu,¹⁴⁵ Mısır ve Şam arasındaki en eski yoldur. Bu yol genellikle ticaret için kullanılırdı. Ferma yolundan ayrılan yollar bugünkü Suriye'ye çıkmaktaydı. Bu yol güzergâhında kaleler,¹⁴⁶ burçlar, kuyular ve ufak tefek şehirler bulunmaktaydı.¹⁴⁷ Aynı zamanda Ferma yolu sahil yolu¹⁴⁸ olarak da bilinmektedir. Ferma'dan Gazze'ye giden yolda bağlar, bahçeler ve tatlı sular bulunmaktaydı.¹⁴⁹ Gazze bu yol güzergâhında bir taraftan Mısır'a, bir diğer taraftan Şam'a açılan bir kapı konumunda olmuştur.

1.3.1.2. Güneyli Arapların Yolu

Güneyli Arapların yolu Sebeliler'in kullandığı yoldur. Sebelilerin yerleşim yeri Arabistan yarımadasının güneybatısıdır. Sebeliler ticaret mallarını Batı'ya pazarlamak için transit yollar arayışında bulunmuştur. Bu yollardan biri de Mekke ve Petra'dan (Ürdün) geçen, kuzeyden Mısır, Suriye ve Mezopotamya'ya bağlanan, Arabistan yarımadasının batısından geçen Yemen-Suriye ticaret yoludur. Bu yolun Şam topraklarına sapan kısmı ise Gazze sahil kentinden Akdeniz'e çıkmaktadır. Aynı zamanda bu yol baharat gibi zengin malların taşındığı yoldur.¹⁵⁰ Araplar İslâm'dan önce doğu Afrika, Hindistan ve çevresindeki ülkeler ile güçlü bir rekabet içindeydi. Hind deniz yolu çok maliyetli olduğu için tüccarlar tarafından tercih

¹⁴⁵ Ferma sahil beldesidir. Oraya daha sonraki dönemlerde demiryolu ulaşımı yapılmıştır. Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 36.

¹⁴⁶ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 37.

¹⁴⁷ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 36.

¹⁴⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 256; el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 37.

¹⁴⁹ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 37.

¹⁵⁰ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 85-86.

edilmemektedir.¹⁵¹ Araplar ticaret mallarını Mekke ve Medine yolundan Petra'ya, oradan deniz yoluyla (Petra şehrinden Akabe ve Eyle yolu) Gazze'ye getirmektedir. Bu ticaret ilişkisi Arapların büyük bir kısmını etkilemektedir.¹⁵²

1.3.1.3. Doğu Yolu

Bu yol Gazze'nin ana yoludur. Petra- Dûmetülcendel ve Irak tarafından gelen tüccarların kullandığı yoldur. Gazze ticaretinde bu yol en önemli ikinci yol kabul edilirdi. Doğu yolundan buhur, acı reçine ve süt ürünleri taşınırdı. Gazze bu ticaret yoluyla zengin bir şehir halini almıştır. Hatta Gazze halkı Makedonyalı İskender şehri yağmalayana kadar Şam bölgesinin en zengin ve en büyük halkıydı.¹⁵³

Bu yol, Gazze'ye varan, Gazze'den geçen, Gazze tarihine damga vuran devletlerin ana kavşağıdır. Gazze'yi, Filistin'i, Şam'ı Mısır'a bağlayan yollar olarak kullanılmaktaydı.

1.3.2. Ticaret Limanları

Ticaret yurdu olan Gazze'de limanların varlığı hakkında el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi* adlı eserinde bizlere Bilâdüşşam sahil şehirleri arasında sadece Askalan şehrinde liman olmadığı, diğer tüm şehirlerin limana sahip olduğu bilgisini vermektedir.¹⁵⁴

1.3.2.1. Gazze Limanı

Kaynaklarda "Gazze Limanı"¹⁵⁵ adında bir ticaret limanın varlığından söz edilmektedir. Günümüzde "Tell el-Acul" olarak bilinen yerde, şehrin deniz ile

¹⁵¹ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 36,37.

¹⁵² Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 36,37; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 85,86.

¹⁵³ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 36,37.

¹⁵⁴ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 100.

¹⁵⁵ Muhammed İbrâhim el-Feyevmî, *Târîhu'l-fikri'd-din el-Câhilî*, 4. Bs (Darü'l-Fikr el-A'rabî, 1415/1994), 116.

birleşen kısmında gemiler kıyıya demirlenirdi.”¹⁵⁶ “Gazze Limanı “Eski Mayomas Limanı” olarak da bilinmekteydi. Limanın çevresinde yerleşim yerleri bulunmaktaydı. Gazze limanı sayesinde Roma Dönemi boyunca bayındır ve gelişmiş bir kıyı şehri halini almıştır. Erken dönem (Gazze-Yunan ticaret başlangıcı) geç klasik kaynaklarda Mayomas Limanı’ndan söz edilmektedir. Eski Mısır dil kökeninden gelen Mayomas kelimesi “deniz yeri” anlamına gelmektedir.”¹⁵⁷ Kaynaklarda Mayomas Limanı aynı zamanda “Mimas” ismi ile de yer almaktadır. Liman ticaretin her çeşidine ev sahipliği yapmaktaydı.¹⁵⁸ “Gazze limanı, aynı zamanda Babil ve Pers'ten gelen yol için en uygun derin su limanlarından biriydi.”¹⁵⁹

1.3.2.2. Anthedon Limanı

Anthedon Limanı, Roma Dönemi’ne ait olduğu düşünülen, günümüzde Gazze’nin Blakhiya semtinde bulunmaktaydı. Liman, Roma Dönemi’nin önemli ticaret limanlarından idi. Gazze’nin Anthedon Limanının gelişmesi ile deniz pazarındaki konumunu daha da artmıştır.¹⁶⁰

Zemahşerî, *Kitâbü’l-cibâl ve’l-emkine ve’l-miyâh* adlı eserinde Gazze’de Bizanslılara ait bir liman olduğunu söylemektedir.¹⁶¹ Müellif eserde var olan limanın ismini zikretmemektedir. Bahsedilen bu liman kaynaklarda geçen Anthedon Limanı olabilir.

1.4. GEÇİŞ GÜZERGÂH NOKTASI OLARAK GAZZE

Gazze, tarih içerisinde ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak, askeri üslerin kurulduğu bir ordugâh görevi üstlenmiştir. Bunun en önemli nedeni şüphesiz şehrin özel konumudur. Şehir, Orta Asya ile Arabistan’ı Mısır ve Afrika ile bağlayan, en

¹⁵⁶ Hârûn Hâşim Reşid, *Kıssatu Medineti Gazze*, 18.

¹⁵⁷ Wael Hamamra Hamdan Taha, ed., *Filistin Rehberi*, Ideas (TİKA-Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, t.y.), 69.

¹⁵⁸ Filu, *Gazze Tarihi*, 39.

¹⁵⁹ This Week in Palestine, “Archive, This Week in Palestine”.

¹⁶⁰ Filu, *Gazze Tarihi*, 31.

¹⁶¹ Zemahşerî, *Kitâbü’l-Cibâl ve’l-emkine ve’l-miyâh*, 356.

çok seyahat edilen ticaret rotasına hizmet etmiştir.¹⁶² Bu yol Romalılar tarafından “Via Maris” ve Mısırlılar tarafından “Horus Yolu” olarak da nitelendirilmekteydi. Bu yollar ticarete, askeriye ve dine hizmet noktasında ortak kullanılan yollardı.

1.4.1. Askeri Güzergâh Noktası

Dick Doughty Gazze'nin tarih içerisinde türbülansa girmiş bir kent olduğunu söylemektedir.¹⁶³ Doughty'nin bu söylemde haklılık payı oldukça yüksektir. Çünkü tarih sayfaları Gazze'de hüküm süren veya Gazze'nin konumundan yararlanarak diğer coğrafyalara savaş açmak için Gazze'yi bir üs olarak kullanan imparatorluklarla doludur.

Gazze'nin alçak, dairesel tepesi, şu anda kentsel yayılmanın hemen hemen hiç fark edilmediği, eski Filistin'in güneybatı köşesinde nazik, topoğrafik bir şehir olarak var olmuştur.¹⁶⁴ Bu dairesel tepe gelebilecek askeri saldırılara karşı hilal kapanı taktiği ile düşmana saldırma imkânı vermiştir. “Gazze ayrıca Yemen ve Batı Arabistan yönünde en sağlam kuzey istasyonu görevini üstlenmiştir. Chicago Üniversitesi'nden İslâmî arkeolog Don Whitcomb, “Gazze hem bağlayıcı hem de bariyerdi” demektedir. Yani Mısırlılar için Gazze ve komşu Refah, Askalan ve Aşdod kentleri hem Suriye'ye açılan bir kapıydı hem de kuzeyden ve doğudan işgali yavaşlatan stratejik bir yer konumundaydı. Gazze, Kuzey ve Doğu halklar için Nil'in zenginliklerini batıya götüren bir geçitti. Aynı zamanda Kuzey ve Doğu halkları için Gazze, Mısır'dan çıkan istilaları durdurabilir konumda bulunmaktaydı.”¹⁶⁵

1.4.2. Hacıların Güzergâh Noktası

Tüccarlar ve devlet hükümdarları gibi hacılar da Gazze'yi bir transit istasyonu olarak kullanmıştır. Yüzyıllar boyunca Hristiyanlar, Hz. Meryem, Hz. Yusuf ve Hz. İsa için ve yeni doğmuş bebeklerini vaftiz etmek için “Via Maris” yolunu

¹⁶² This Week in Palestine, “Archive, This Week in Palestine”.

¹⁶³ This Week in Palestine, “Archive, This Week in Palestine”.

¹⁶⁴ This Week in Palestine, “Archive, This Week in Palestine”.

¹⁶⁵ This Week in Palestine, “Archive, This Week in Palestine”.

kullanmışlardır. Hristiyanlar Samson¹⁶⁶ tarafından yıkılan tapınağın kalıntıları olduğuna inanılan yeri ziyaret etmek için uzun süre Gazze'ye gelmişlerdir. Araplar ise İslâm'dan önce ve İslâm'dan sonra Gazze'de vefat eden Hz. Peygamber'in büyük dedesinin kabrini ziyaret etmek için şehre sıkça gelmişlerdir.¹⁶⁷

Mısır tarafından gelen Hristiyanlar Gazze yolunu kullanarak, kutsal saydıkları Gazze ve Kudüs'e ulaşıyorlardı. Gazze'de birçok kilise bulunmaktaydı. Hristiyanların büyük azizlerinden birkaçı da Gazze'de yaşamış veya burada vefat etmiştir. Bunun en güzel örneği Aziz Hilarion'dur. Aziz Hilarion Gazze'de doğmuş fakat Kıbrıs'ta vefat etmiştir. Ancak Aziz Hilarion Gazze'ye olan bağlılığından dolayı naaşının Gazze'de olmasını istemiştir. Öldükten sonrada Aziz Hilarion'un naaşı Gazze'ye getirildi.¹⁶⁸ Aziz Hilarion'nun naaşının bulunduğu yer Hristiyanlar tarafından Kudüs gibi kutsal sayılan yerlerden biridir.¹⁶⁹

1.5. ANAHATLARIYLA GAZZE'DE YAŞAMIŞ DİNLER VE İNANÇLAR

Gazze halkı dinî inanış noktasında çeşitlilik göstermiştir. Fakat her dönemde inandıkları bir inanç var olmuştur. Bu inançlar şehrin var olma savaşıyla paralel olarak değişkenlikler göstermiştir. Kaynaklarda Gazze halkının inançları/ dinleri hakkında oldukça net bilgiler mevcuttur. Halk kronolojik olarak Putperestlik, Musevilik, İsevilik ve İslâm dinini benimsemiştir.

1.5.1. Putperestlik

Eski çağlarda Gazze putperestliğin kalelerinden biridir. Gazze'nin ilk sakinleri olan Ken'ânîler putperest bir kavimdir.¹⁷⁰ Bu kavmin putlarından biri de

¹⁶⁶ Doğaüstü güçleri olduğuna inanılan efsanevi İbrânî kahraman.

¹⁶⁷ This Week in Palestine, "Archive, This Week in Palestine".

¹⁶⁸ Filu, *Gazze Tarihi*, 34.

¹⁶⁹ Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 324.

¹⁷⁰ Hz. Musa'nın kavmi olan İsrâiloğullarının da puta tapıcılık konusunda Ken'ânîlerden etkilendiği bilinmektedir. Ahmet Güç, "Putperestlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 366.

Baal'dı. Baal, “tanrı” veya “efendi” anlamına gelmektedir. Putperestliğin en yaygın olduğu dönemde şehir halkı bu puta tapmıştır. Halkın bir başka tanrısı da Güneş tanrısı olarak bilinen Hibelyus'tur.¹⁷¹ Filistinliler Dönemi'nde Gazze de tıpkı Filistinlilerin inançlarına bürünmüştür. Filistinlilerin kendilerine has inançları bulunmaktaydı. Filistinliler de bir dönem puta tapmışlardı. Putlarından en büyükleri "Dâcûn" putudur. Dâcûn putu için ilginç ayinler düzenlemişlerdir.¹⁷² Filistinliler Dönemi'nde Gazzelilerin taptıkları ilahlardan biri de Dâcûn putu olmuştur. İlah Dâcûn'a ek olarak Gazze'nin evlerinde, saraylarında, komşu köylerinde daha birçok farklı put bulunmaktaydı. Dâcûn ise üst kısmı kafası ve elleri olan bir insan, alt kısmı ise kuyruklu bir balık şeklinde bir puttur.¹⁷³

Romalılar Dönemi'nde de Gazze'de putperestlik bir dönem devam etmiştir.¹⁷⁴ Putperestlerle Hristiyanlar arasındaki husumet, miladi 395 yılında piskoposluğun şehre hâkim hale gelmesiyle en şiddetli haline ulaşmıştır. Bu durum neticesinde Porphyryus Konstantiniyye'ye elçi göndererek tüm putperest tapınakların kapatılmasını talep etmiştir. Buna yönelik bir emir çıkarılmasını istemiş; bu emrin yerine getirilmesi için dekomutan Hilarius idaresinde bulunan askeri birlikten yardım istemiştir. Fakat komutan Hilarius bu emri fiilen değil şeklen uygulamış; putperestlere putlara tapmamaları gerektiğini bildirmekle yetinmiştir. Bunun neticesinde Porphyryus İmparatoriçe Eudoksiana'dan (Efdoksiya) destek istemiştir. Efdoksiana da Gazze'deki putperest tapınaklarının kapatılmasını emretmiştir. Bu emir fiili olarak uygulanmış; mabetlerin yıkılma işi on gün sürmüştür. Bu süreçte ordu, özellikle de Maritun Mabedi'nde en sert mukavemetle karşılaşmıştır. Dinî liderler, tüm kapı ve pencerelerini büyük taşlarla kapattıkları için askerler bu mabette şiddetli bir direnişle karşı karşıya gelmiştir. Din adamları, çabalarının boşa çıkacağını ve askerlerin mabetlerini yıkacaklarını anladıklarında, bir çukur kazıp yanlarında bulunan kıymetli mücevher ve hazineleri oraya gizlemişlerdir. Sonrasında mabedi terk etmişler ve askerler de burayı işgal edip yakmışlardır. İmparatoriçe

¹⁷¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

¹⁷² Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 73-76.

¹⁷³ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 73-76.

¹⁷⁴ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

Eudoksiana, Marna Mabedi'nin bulunduğu yerde miladi 407 yılında kendi adıyla anılan bir kilise inşa ettirmiştir.¹⁷⁵

Araplar ve Putperestlik İlişkisi

Ticaret ilişkisi Medeniyetler arasında birçok etkilenmeye yol açmaktadır. Gazze ve Hicaz Araplarının ticaret ilişkisinden doğan birçok sonuç vardır. Bu sonuçlardan biri ise en eski Arap inançlarından biri olan putperestliktir. Kaynaklarda Mekke'ye ilk Putu getiren kişinin Amr b. Lühay olduğu geçmektedir. Bir rivayete göre Amr iş için gittiği Şam bölgesinin, Belkâ şehrinde bulunan Meâb'da (Moab) Amâlika adlı kabilenin putlara inandığını, onlara taptığını görmüştür. Amâlikahlar Amr'a putların insan şeklinde ilâhlar olduğunu ve bu putlara taptıklarını söylemişlerdir. Amr, Arabistan'a götürmek için yanına kırmızı akikten Hübel (veya Menât)¹⁷⁶ adlı bir put almıştır.¹⁷⁷ Bir başka rivayete göre ise Amr ciddi bir rahatsızlığa yakalanmıştır. Mekkeliler Amr'a Şam bölgesinde şifalı suların mevcut olduğunu, oraya gitmesini teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Amr Şam bölgesinde bulunan Belkâ'ya gitmiş ve şifa bulmuştur. Amr, orada bulunduğu sürece kabilelerin putlara taptıklarını görmüştür. İlk defa gördüğü bu manzara karşısında çok şaşırarak Amr, kabileye neden böyle bir inançları olduğunu sormuştur. Kabile putlardan yardım ve şifa istediklerini, putların da kabileye yardım ve şifada bulunduğunu söylemişlerdir. Amr, bunun üzerine kendisine put vermelerini istemiştir. Amr kabilenin verdiği put ile Mekke'ye dönmüştür.¹⁷⁸ İki rivayeti değerlendirdiğimizde Mekkeli Araplara putu tanıştıran kişi Amr b. Lühay'dır. Gerek Amr'ın Şam

¹⁷⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 29.

¹⁷⁶ Hübel putu kırmızı akikten yapılmış, üst kısmı insan figürü olan bir putur. Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, thk. Ahmed Zekî Bâş, 4. Bs (Kahire: Darü'l-Kütüb el-Mısriyye, 1420/2000), 18; Bu şekli ile Gazze'de bulunan Baal adlı puta benzerlik göstermesi nedeniyle ilgi çekicidir. Menât adlı put ise Kızıldeniz sahilleri tarafında bir yerde yapılmıştır. Yaşar Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600) Yılları Arası Mekke'nin Fizikî, Etnik, Dinî ve İdârî Yapısı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 128. Menât adlı putun da coğrafya olarak Bilâdüşşâm sınırlarında Gazze coğrafyasına yakın olduğunu görülmektedir. Aynı zamanda Kızıldeniz ticaretinde kullanılan güzergâh bakımından Gazze'nin puta tapıcılığın kalesi olması doğal bir oluşum sürecidir.

¹⁷⁷ Abdülkerim Özeydin, "Amr b. Lühay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 87.

¹⁷⁸ Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600) Yılları Arası Mekke'nin Fizikî, Etnik, Dinî ve İdârî Yapısı*, 128.

bölgesine şifa bulmak için gelmesi, gerek Amr'ın orada puta tapıcılığı görmesi tesadüfi değil, normal bir durumdur. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre İslâm'dan önce Bilâdüşşam, Filistin ve Gazze'de puta tapıcılık oldukça yaygın bir inançtır.

1.5.2. Musevilik/ Yahudilik

Gazze halkının dinî inanış noktasında tarihte ikinci önemli durağı Musevilik/ Yahudilik olmuştur. Halk Musevilik ile karşılaştığı ilk zamanlarda, kendi inanışları olan putperestliği hemen bırakmamıştır. Zamanla verilen mücadeleler sonucunda putperestlik zayıflamıştır. Fakat Gazze'nin fethine kadar olan süreç içerisinde de tamamen ortadan kalkmamıştır.

1.5.2.1. Eski Ahit'te Gazze

Eski Ahit'te Gazze ismi yer almaktadır. Bununla birlikte Eski Ahit'te günümüz Gazze şeridinde bulunan “Dârûm” yerleşiminin de ismi zikredilir.¹⁷⁹ Eski Ahit'te Gazzeli halk ile Filistinli halkın İbrani halkına karşı duruşları ve yılmadan savaşları yer almaktadır. İsraililer şiirlerinde bu durumu kin ve nefretle anmışlardır. Aynı zamanda Gazze'nin sürekli isyan etmelerinden de söz etmişlerdir. İbraniler Gazze için “Terkedilesin Gazze, yok olasin Aşkelon”, “Rabbin sözü üzerinedir ey Filistinlilerin ülkesi Kenan, sizi evlerinizle birlikte yok edeceğim.” demişlerdir.¹⁸⁰ Filistinliler ile İsraililer arasında uzun süre savaşlar yaşandı. Aralarında daimî bir husumet vardı. Filistinliler İsraililerin Filistin şehirlerini ele geçirmelerine fırsat vermedi. Bu yüzden ki Eski Ahit'te Filistinlilere lanet, hakaret ve yıkım temenni içeren sözler vardır. Özellikle Gazze ve halkı için yıkım, dağılma ve hastalık bedduaları bulunmaktadır.¹⁸¹

Eski Ahit'te Gazze ile ilgili bölümlerden bir kısmı şu şekildedir:¹⁸²

¹⁷⁹ Herevî, *İşârât ilâ ma 'rifeti'z-ziyârât*, 37.

¹⁸⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

¹⁸¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 21.

¹⁸² Eski Ahit'te Gazze ile ilgili metinlerin yer aldığı diğer bölümler şunlardır: Yaratılış 10: 19, Yasa'nın Tekrarı 2: 23, Yeşu 10: 41, Yeşu 11: 22, Yeşu 13: 3, Hakimler 1: 18, Hakimler 16: 1,

- 1) Gazze bomboş kalacak, viraneye dönecek Aşkelon, boşaltılacak Aşdot öğle vakti, Ekron temelden yıkılacak. (Sefanya 2: 4)
- 2) Aşkelon bunu görünce korkacak; Gazze acıdan kıvranacak, Ekron da öyle, çünkü umudu sönecek. Gazze kralını yitirecek, Aşkelon ıssız kalacak. (Zekeriya 9: 5)
- 3) Rab şöyle diyor: “Gazzeliler'in cezasını kaldırmayacağım. Çünkü günah üstüne günah işlediler, Edomlular'a teslim etmek için bütün halkı sürgün ettiler. (Amos 1-6)
- 4) Bu yüzden Gazze surlarına ateş yağdıracağım, Yakıp yok edecek saraylarını. (Amos 1-7)

1.5.3. İsevilik/ Hristiyanlık

Gazze halkının üçüncü önemli dinî durağı ise İsevilik/ Hristiyanlık olmuştur. Hristiyanlık Gazze'ye Romalılar Dönemi'nde girmiş fakat Bizans Devletinin kurulmasından sonra yayılma gücü bulmuştur.¹⁸³ Putperestlik ise miladi dördüncü asrın sonlarına kadar ayin ve ibadetleriyle varlığını sürdürmüştür.¹⁸⁴ Gazze'de Samaritan İncil'i el yazması bulunmuştur. İncil'in orijinali yayımlanmıştır. Halen de İncil arama çalışmaları devam etmektedir.¹⁸⁵ İncil'de Gazze ismi, geleneğe göre Şamşon'un Alfilisti Mabedi'ni yıktığı yer olarak birçok kez zikredilmiştir.¹⁸⁶

1.5.3.1. Aziz Philips

Gazze'de Hristiyanlık propagandası yapan ilk isim, Aziz Pavlus'un öğrencisi Philips'tir. Ayrıca Hristiyanlar, kutsal kabul ettikleri ailenin Mısır'dan döndükten sonra Gazze'ye uğradığına inanmaktadır.¹⁸⁷

Hakimler 16: 21, 1. Samuel 6: 17, 1. Krallar 4: 24, 2. Krallar 18: 8, Yeremya 25: 20, Elçilerin İşleri 8: 26.

¹⁸³ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 88,89.

¹⁸⁴ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 29.

¹⁸⁵ er-Râbî Bünyâmin b. er-Râbî el-Tutîleli en-Nebârî el-İsbânî el-Yahûdî el-Tutîleli, *Rihle Bünyâmin el-Tutîleli*, 1. Bs (el-Mecmu'a el-Sekâfi, 1422/2002), 376.

¹⁸⁶ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 66.

¹⁸⁷ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 29.

1.5.3.2. Aziz Hilarion

Aziz Hilarion, Gazze halkı içinden çıkmış ve meşhur olmuştur.¹⁸⁸ Hilarion, Gazze de zengin bir aileye mensuptur. Gazze'ye düşkünlüğü ile tarih sayfalarında yer edinir. Doğduğu yerde monofizit¹⁸⁹ bir topluluk kurmuştur. Hayatının sonlarına doğru Kıbrıs'a gitmiş ve orda ölmüştür. Ama naaşı Gazze'ye getirilmiştir.¹⁹⁰ Hilarion'un mezarı, monofizit bir grubun olduğu Umm Amr alanındadır.¹⁹¹

Hilarion, Gazze ve Momba arasında bir sunak inşa etmiştir. Momba halkı Hristiyanlığı Gazzelilerden daha önce benimsemişlerdir. Şehirlerine Kral Kostantin'e nispetle "Kostantiyya" adı verilmişlerdir. Bunu takip eden süreçte dindarlar arasında şiddetli bir rekabet ve çatışma ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığı seçen küçük bir azınlık dışında Gazze halkı putperestlik inancına bağlı kalmıştır. Hristiyanlık merkezi haline gelen Kostantiyya ve putperest Gazzeliler arasındaki çatışma ve karşılıklı nefret hali devam etmiştir. Bu husumet miladi 361 yılında İmparator Julyan'a bildirilmiştir. İmparator, bu iki şehrin dinî olarak birbirinden ayrı kalmalarını fakat idare olarak tek bir şehre bağlanmalarını emretmiştir.¹⁹² Gazze'nin yerel halkıyla Hristiyanlar arasındaki düşmanlık dördüncü asrın ikinci yarısında zirveye çıkmıştır. Bu durum bazı Hristiyanların öldürülmesiyle sonuçlanmış ve şehrin hâkiminin halktan bazılarını hapse atmasına neden olmuştur. Fakat İmparator Julyan onun bu yaptığını onaylamamış, yerel halktan bir grubu hapsedmesinin yanlış bir karar olduğunu söylemiştir. Julyan, bu davranışı nedeniyle Hâkim'in görevden alınmasını emretmiştir.¹⁹³

¹⁸⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 29.

¹⁸⁹ Hz. İsa'nın beşerî tabiatının ilahî tabiatı içerisine kaybolduğunu, böylelikle Hz. İsa'nın tek tabiatlı olduğunu savunan Doğu kiliseleri mensuplarıdır.

¹⁹⁰ Filîu, *Gazze Tarihi*, 34; Kendisi Gazze yakınlarındaki Tafana'da putperest bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, Hristiyanlığı incelemiş ve sonunda Hristiyan olmuştur. Aziz Antonyus'un İskenderiye'ye yaptığı yolculukta ona eşlik etmiş ve ondan tevhit inancını öğrenmiştir Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 30.

¹⁹¹ Filîu, *Gazze Tarihi*, 84,85.

¹⁹² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 30.

¹⁹³ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 84,85.

1.5.3.3. Prens Petre (İberi)

Prens Petre, Gürcü bir rahiptir. Gürcü olması nedeniyle İberi lakabı ile anılmıştır. Prens Petre'yi Gazze'ye getiren en önemli neden ise Aziz Hilarion, onun yaşam tarzı ve onun Gazze'ye olan bağlılığıdır.¹⁹⁴

V. yüzyılın ortalarında Doğu kiliselerinde Hz. İsa'nın tabiatı üzerine tartışmalar patlak verdi. Kalkedon Konsili 451'de Hz. İsa'nın iki tabiatlı olduğuna karar kılınca, Filistin'de "monofizitlik" adında bir ayaklanma ortaya çıkar. Petre, Mayumas Piskoposu olarak ayaklanmanın ruhani lideri olur. Fakat dönemin imparatoru ayaklanmayı bastırmıştır. Petre yirmi bir yıllık bir sürgüne mahkûm edilir. Sürgünden sonra 453 yılında Gazze'ye gelen Petre, burada beş yıl kaldıktan sonra Gazze'de vefat etmiştir. Fakat ölene kadar monofizit inancından taviz vermemiştir.¹⁹⁵

1.5.3.4. Piskopos Porphyrius

Hristiyanlık, Piskopos Porphyrius Dönemi'nde Gazze'de belli bir dereceye kadar güç kazanmıştır. Piskopos Porphyrius Gazze'ye (395) Roma Dönemi'nde gelmiştir. Piskopos Porphyrius Gazze'ye intikamcı bir grupla girmiş, Zeus Marnas Mabedi'ni ve putperest tapınakları yıkmıştır.¹⁹⁶ İmparatoriçe Eudoksiana'nın adakta bulunduğu ve yapımı için yüklü miktarda para harcadığı Eudoksiana Kilisesi'nin yerini belirlemiştir. Bu kilise İmparatoriçenin gönderdiği plana uygun olarak dairesel şekilde inşa edilmiştir. Kilise, Zeus Marna Mabedi'nin bulunduğu yere Yeni Çağ'ı kutlamak amacıyla, 14 Nisan 407'de inşa edilmiştir.¹⁹⁷ Porphyrius yirmi dört yıl, on

¹⁹⁴ Filii, *Gazze Tarihi*, 34.

¹⁹⁵ Filii, *Gazze Tarihi*, 34,35.

¹⁹⁶ Filii, *Gazze Tarihi*, 33.

¹⁹⁷ Filii, *Gazze Tarihi*, 34.

bir ay ve sekiz gün Gazze'deki piskoposlukta kaldıktan sonra Şubat 420 tarihinde vefat etmiştir.¹⁹⁸

1.5.3.5. Aziz İnus

Gazze asıllı ve Eflatun ekolünden olan İnus'un ortaya çıkışı, miladi beşinci asrın sonlarıdır. İnus, Hristiyanlığın Gazze'de yayılmasına yardım etmiştir. Kendisi Heraklyus'un tebaasındandır. Fakat daha sonra inancını değiştirip Hristiyan olmuştur. Dinî inançlarını açıklayan ve bu inançlara davet eden edebi kasideler telif etmiştir.¹⁹⁹

1.5.3.6. Piskopos Marcien (Markianos)

Miladi 536 yılında Gazze'de Piskopos Marcien meşhur olmuştur. Marcien'in kardeşi o dönem şehrin valisidir. Marcien'e dinî işlerde de destek olmuştur. Böylelikle Marcien çok sayıda güzel bina inşa etme imkânı bulmuştur. Marcien'nin Gazze asıllı büyük bir aileye mensup biri olması, yükseköğrenim görmesi, edebiyat ve şiir konusunda uzmanlaşması başarılı olmasının sebeplerindedir. Marcien, Gazze surlarını yeniden inşa ederek yeni burçlar ilave etmiştir. Elçiler Kilisesi'ni yeniden inşa etmiş, Marstfan ve Aziz Sergius Kilisesi gibi başka kiliseler de inşa etmiştir.²⁰⁰ Saint-Etienne (Aziz Stefanos) ve Saint-Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi'nin de inşasını kendisi başlatmıştır.²⁰¹

Kilise hiyerarşisinde Gazze Piskoposluğu Keyserya'ya bağlıdır.²⁰² Gazze Hristiyanlığın merkezi olarak gelişimini sürdürmüştür. Miladi 539 yılına kadar Gazze piskoposlarının isimleri Kudüs Meclisi'nin arşivlerinde kayıt altına alınmıştır. Miladi 451 yılında Gazze'de bir konsil toplanmıştır. İlerleyen süreçte papa olan

¹⁹⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 31.

¹⁹⁹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 31.

²⁰⁰ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 88,89; Filiu, *Gazze Tarihi*, 35.

²⁰¹ Filiu, *Gazze Tarihi*, 34.

²⁰² Filiu, *Gazze Tarihi*, 34.

kilise hizmetlisi Bilakyus, Roma'yı temsilen Hâkim Justanyan'ın İskenderiye Piskoposu Pavlus'un görevden alınmasına dair emrini getirerek bu konsile katılmıştır. Gazze konsili de bu emri uygulamaya koymuştur.²⁰³

1.5.4. İslâm

1.5.4.1. Kureyş Sûresi ve Gazze

Gazze eski ahitte yer aldığı gibi, Kur'an-ı Kerîm'de de yer almıştır. Kur'an-ı Kerîm'de "Gazze" ismi doğrudan yer almayıp, dolaylı olarak Kureyş sûresinde Arapların Gazze'ye, Şam'a, Yemen'e yaptıkları ticaret yolculukları yer almaktadır. Tefsirlerde Kureyş sûresi tefsiri hemen hemen aynı olmakla birlikte, sûrenin kimlerden, nasıl ve ne şekilde bahsedildiği konusunda görüş birliği vardır. Çalışmada Kureyş sûresi için her dönemden birer tefsire, toplamda üç tefsire kısaca yer verildi.

İbn Cevzi, *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*: Kureyş kabilesi Nadr b. Kinane oğullarıdır. Nadr b. Kinane'den doğmayan kişiler Kureyş'ten sayılmazdı. Onlara Kureyşliler denilmesinin sebebi, ticaret yapmalarından ve ticaret mallarını toplamalarındandır. "Kırş" kelimesi kazanç veya aile fertleri için kazanç elde etmek anlamına gelmektedir.²⁰⁴ İbn Cevzi'nin Kureyş sûresi hakkındaki görüşleri aşağıda verilen iki müfessir ile aynı görüştedir.

Ebü'l-leys Semerkandî, *Tefsîru'l Kur'ân*: Semerkandî Kureyş sûresi tefsirinde ayetlerin Ebrehe ile yaşanan fil vakasına değindiğinden bahseder. Ebrehe eğer fillerden oluşan ordusunu Kâbe'ye sürseydi Kâbe yerle bir olurdu. Arapların ticaret hayatları sona ererdi. Ama Allah buna müsaade etmedi. Aksine onların ticaret için farklı bölgelere gitmelere fırsat tanıdı. Bu da Kureyşlilerin kültür olarak diğer Araplardan üstün olduğunu gösterir. Kureyş tüccarları kışın Ürdün'e, Şam'a, Filistin'e giderlerdi. Çünkü kış aylarında sahil yolu ılıman bir havaya sahipti. Yazın ise tüccarlar Yemen'e giderlerdi. Toplamda Kureyşliler yılda iki kez ticaret

²⁰³ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 90.

²⁰⁴ İbnü'l-Cevzî İbnü'l-Cevzî, *Zadü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, trc. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009), 6: 537-539.

yolculuğu yaparlardı. Fakat bu durum Kureyşlilere zor gelmekteydi. Bu nedenle Allah onlara Habeşistan'dan gelen gemiler ile yiyecekler gelmesi için fırsat verdi. Allah Kureyşliler'e verdiği nimetleri hatırlatıp onları açlıktan kurtaran Rablerine ibadet etmeye çağırıyor. Bu nimetleri unutmamaları aynı zamanda yaz ve kış sefer yapmayı ihmal etmemeleri hususunda onları uyarıyor.²⁰⁵

Seyyid Kutub, *Fîzilâli'l-Kur'ân*: Seyyid Kutub ise sûrede yer alan yaz ve kış ticaret yolculuklarının Kureyş kabilesi tarafından gelenek halini aldığından bahsetmektedir. Allah bu ticarî yolculuklar ile Kureyş halkının verimsiz ve kurak topraklara sahip olduğunu hatırlatarak, ticaret yolculuklarında onlara bolluk ve nimet verdiğini söylemektedir. Güneyde Yemen'den, Kuzeyde ise Şam'a kadar iki büyük kervan yolu bulunmaktaydı. Bu kervan yolu Kureyş halkının yerleşim yeri üzerinden geçmekteydi. Kışın Şam'dan Yemen'e, Yazın ise Yemen'den Şam'a ticaret kervanları vardı. Allah Onların ticaret yolculularında ve Mekke'de güvenle yaşadıklarını onlara anımsatmaktadır. Aynı zamanda Allah onlara verdiği bu nimet için de onlardan putlara tapmamalarını istiyor. Onlara kış ve yaz ticaretini nasip eden Rablerine şükredip ibadet etsinler diyor. Arabistan yarımadasında Kâbe dışında güvenli bir bölge yoktu. Allah bu ticaret yollarının güvenliğini onlara hatırlatmaktadır. Aynı zamanda Seyyid Kutub bu sûrenin fil suresinin devamı niteliinde olduğunu ve konu bakımından iki sûrenin birbirine benzediğini söylemektedir.²⁰⁶

1.6. CÂHİLİYE DÖNEMİNDE GAZZE VE ARAPLAR

Câhiliye Dönemi'nde Mekkeli Arapların Biladüşşâm, Filistin bölgesi ve Gazze ile sıkı ilişkileri bulunmaktaydı. İslâm'dan sonra da bu ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu ilişki ağının temelinde ticaret bulunmaktadır. Mekke, Ma'rib ve Gazze

²⁰⁵ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, trc. Mehmet Karadeniz. (İstanbul: Sezgîn Yayınevi, 1996), 6: 537-539.

²⁰⁶ Seyyid Kutub, *Fîzulali'l-Kur'ân*, trc. Emin Saraç v.dğr. (İstanbul: Birleşik Yayınevi, 1993), 16: 384-385.

arasında çok eski dönemden itibaren bir konaklama, dinlenme merkezi olmuştur.²⁰⁷ Araplar Hindistan'dan aldıkları malları Gazze, Eyle ve Basra yol güzergâhları üzerinden ülkelerine getirirlerdi.²⁰⁸ Aynı zamanda süt ve süt ürünlerini, baharat çeşitlerini de Gazze'ye getirirlerdi. Gazze bu noktada hem tüketim hem satış merkeziydi. Mekkeli tüccarlar Gazze'ye yaptıkları ticaretler ile zenginleşmekteydiler. Vâkidî'nin aktardığı bilgiye göre Gazze'den gelen bir kervanda bin deve ve üzerinde 50.000 Dînar karşılığında ticaret malları bulunmaktaydı.²⁰⁹

Câhiliye Dönemi'nde Gazze ve Araplar arasındaki bir başka ilişki ise; Araplardan bazı kabilelerin Gazze'ye yerleşmiş olmasıdır. Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü's-Şâm* adlı eserinde, Büyük İskender'in Gazze'yi almak için geldiğinde Gazze'de Arapların var olduğunu belirtmektedir. Araplar Büyük İskender'e karşı şehri savunmuşlardır. Şehri vermemek için çok mücadele vermişlerdir. Müellif Gazze'de o dönem bulunan Arapların şehri koruma görevini üstlendiklerini söylemektedir.²¹⁰ Nitekim çalışmanın başında da Arap Cüzâm kabilesinin Gazze'ye ilk yerleşen kabilelerden olduğunu belirtmiştik. Kaynaklarda Câhiliye Dönemi'nde Mekkeli Araplardan Gazze ile bağları olan isimler mevcuttur. Çalışmanın bu kısmında kaynaklarda geçen isimlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1.6.1. Hâşim b. Abülmenâf

Hâşim b. Abülmenâf'ın künyesi: Ebû Nadle Hâşim b. Abdimenâf b. Kusayy b. Kilâb el-Kureşî'dir.²¹¹ Hâşim b. Abülmenâf Mekke'nin Kureyş kabilesindedir. Asıl adı Amr'dır²¹² Hâşim, ticarî bir seyahat için Şam'a giderken Yesrib'de (Medine) Neccâroğulları'ndan Amr b. Zeyd b. Lebîd'in misafiri oldu. Orada dostlarından Amr'ın kızı Selmâ ile evlendi. Hz. Muhammed'in dedesi Şeybe (Abdülmuttalib) bu

²⁰⁷ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 153.

²⁰⁸ el-Feyevmî, *Târîhu'l-fikri'd-din el-Câhili*, 378.

²⁰⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkid el-Eslemî el-Medenî Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, thk. Marsden Jones, 3. Bs (Beyrut: Darü'l-İlmiyye, 1409/1989), 1: 198-200.

²¹⁰ Muhammed Kürd Ali, *Hıtaü's-Şâm*, 1403/1983, 1: 20.

²¹¹ İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, 1: 172.

²¹² Herevî, *İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, 611.

evlilikten dünyaya gelmiştir.²¹³ Selmâ, nikâh esnasında hamile kalırsa doğumun ailesinin yanında yani Yesrib'te olmasını şart koştu. Hâşim, karısını hamile iken karısını Yesrib'de bırakıp ticaret için Şam'a gitti. Hâşim gittikten sonra karısı oğlu Abdülmullalib'i Yesrib'te doğurdu.²¹⁴

Hâşim b. Abdümenâf arkadaşlarıyla Şam'a ticaret için gittiği sırada Gazze'ye ulaştı ve orada hastalandı. Hâşim, hastalığı sırasında Gazze'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.²¹⁵ Fakat Hâşim'in kabrinin yeri tam olarak bilinmiyor. Hâşim'nin vefat ettiği 25 yaşında²¹⁶ olduğu rivayet edilmektedir. Fakat yaşının 25 olduğuna dair rivayetlere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.²¹⁷

Gazze, Hz. Muhammed'in dedesinin kabrinin orada bulunmasından ve Hâşim'in Gazze ile sıkı ticaret ilişkisinin olmasından dolayı "Gazzetül Hâşim"²¹⁸ olarak anılmıştır. Hz. Muhammed'in dedesi, Hâşim b. Abülmenâf'ın oğlu olan Abdülmuttalib; babası Hâşim'in mezarına çok sık uğradığı bilinmektedir.²¹⁹

Hâşim b. Abülmenâf kaynaklarda sıklıkla ticaret yolculuklarına çıkan, ticaret ile geçimini sağlayan bir tüccar olarak yer almaktadır. Bundan dolayı Şam bölgesinin ticaret ağında sürekli ismi geçmektedir. Kaynaklarda Hâşim'nin yaptığı ticaret övgüyle bahsedilmektedir. Bu övgülere mazhar olmasının en önemli nedenlerinden biri ise ticaretin sisteminin basamaklarını oluşturmasıdır. Bu basamaklardan en önemlisi başka ülkeler ile yapılan ticaret anlaşmalarıdır.

²¹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî İbn Kuteybe İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâş, 3. Bs (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1992), 130.

²¹⁴ İbrahim Sarıçam, "Hâşim b. Abülmenâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 406.

²¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2. Bs (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 4: 64; Ya'kübî, *Büldân*, 167; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 58; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, 1: 172; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 13; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 43.

²¹⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122.

²¹⁷ Sarıçam, "Hâşim b. Abülmenâf", 16: 406.

²¹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122.

²¹⁹ Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hafîre*, t.y., 108.

1.6.1.1. İlâf Ticaret Anlaşması

İlâf, “İslâm öncesi dönemde Kureyş kabilesinin bazı kabile ve ülkelerle yaptığı ticaret antlaşmalarını kapsamaktadır. Ticaret maksadıyla tüccarlara verilen serbest dolaşım iznini ifade eden bir terimdir”.²²⁰ Abdümenâf b. Kusay’ın oğulları ticaretle uğreşmişlerdir. Oğullarından Hâşim b. Abdümenâf Kureyş’in Şam bölgesinde güven içinde ulaşım sağlayabilmesi için, o dönem Kudüs’ün hâkimiyeti elinde olan Bizans İmparatoru Heraklius ile ilâf anlaşması yapmıştır. Hâşim b. Abdümenâf Kureyş ilâfının sorumlusudur. İlk defa yaz ve kış ticaretini Kureyş için geleneksel hale getiren kişidir. Yazın Şam’a, Gazze’ye bazen de Ankara’ya kadar gidilmekteydi. Kışın ise Yemen ve Habeşistan’a Necaşi’nin yanına kadar gidilmekteydi.²²¹

1.6.1.2. Ticaret Yolları ve Güzergâhları

İbn Sa’d ticaret konusunda şu bilgileri nakletmektedir; “Hâkim b. Hişâm şöyle dedi; Câhiliye Dönemi’nde kumaş ve buğday ticareti ile uğraşıyordum. Yılda iki kez ticaret yolculuğu yapardım. Kışın Yemen’e, yazın Şam’a olmak üzere ticaret yolculuğu yapardım.”²²² Burada Câhiliye Dönemi’nde yılda iki kez ticaret yapıldığı, Şam’a, Yemen’e yapılan yaz ve kış ticaret yollarının var olduğu görülmektedir. Kureyşlilerin yaz ve kış ticaret yolunu kullandıkları Kur’ân-ı Kerim’de²²³ ifade edilmektedir. Yaz ticaret yolunun güzergâhı; Mekke’den Şam bölgesine, kış ticaret yolunun güzergâhı ise; Mekke’den Yemen ve Hadramevt’e kadardı. Mekke’den Şam bölgesine yola çıkan ticaret kervanları iki yolla Kudüs veya Filistin topraklarına

²²⁰ Muhammed, “İlâf”, 22: 63.

²²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Meni’ ez-Zührî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2. Bs (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1418/1997), 1: 70-74; Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Muhammed b. Habîb, *el-Münemmağ fî aḥbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Fârık, 1. Bs (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1405/1985), 40-48.

²²² Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Meni’ ez-Zührî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2. Bs (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1418/1997), 6: 59.

²²³ Kureyş 1/ 4.

ulaşırdı. Birincisi, sahil yolunu kullanarak öncelikle Eyle şehrine gelirler, daha sonra ise Şam bölgesinde ticaret yollarının kesiştiği Maan'a giderler ve buradan Gazze veya Kudüs şehrine geçerlerdi. İkincisi, Mekke'den Hayber'e oradan Maan'a gelirler buradan Gazze veya Kudüs'e geçerlerdi.²²⁴

1.6.2. Neyfel b. Abdülmenâf

Neyfel b. Abdülmenâf, Hz. Muhammed'in büyük dedesi Hâşim b. Abdülmenâf'ın kardeşidir. Neyfel b. Abdülmenâf da kardeşi Hâşim b. Abdülmenâf gibi ticaretle uğraşmıştır. İran ile îlâf anlaşması yapmıştır.²²⁵ Neyfel b. Abdülmenâf Gazze'ye bağlı Selaman köyünde vefat etmiştir.²²⁶

1.6.3. Muttalib b. Abdülmenâf

Muttalib b. Abdülmenâf, Hz. Muhammed'in büyük dedesi Hâşim b. Abdülmenâf'ın kardeşidir. Muttalib b. Abdülmenâf da Abdülmenâf. Kusay'ın diğer çocukları gibi ticaret ile uğraşmıştır. Yemen ile îlâf anlaşması yapmıştır.²²⁷ Muttalib b. Abdülmenâf, Gazze'ye bağlı Redman köyünde vefat etmiştir.²²⁸

1.6.4. Abdüşems b. Abdülmenâf

Abdüşems b. Abdülmenâf, Hz. Muhammed'in büyük dedesi Hâşim b. Abdülmenâf'ın kardeşidir. Abdüşems b. Abdülmenâf, diğer kardeşleri gibi tüccardır. Ve Habeşistan îlâf anlaşması yapmıştır.²²⁹ Abdüşems b. Abdülmenâf da kardeşleri

²²⁴ el-Mâğlus, *Siyer Atlası*, 95-96.

²²⁵ Muhammed b. Habîb, *el-Münemmağ fî aḥbâri Kureys*, 44.

²²⁶ el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min esmai'l-bilâd ve'l-mevâdi'*, 1403, 2: 745; el-Belâdî Âtik b. Ğays, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 1. Bs (Mekke: Dâru Mekke, 1402/1982), 161.

²²⁷ Muhammed b. Habîb, *el-Münemmağ fî aḥbâri Kureys*, 44.

²²⁸ el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min esmai'l-bilâd ve'l-mevâdi'*, 1403, 2: 997; Âtik b. Ğays, *Mu'cemü'l-Meâlimi'l-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 161.

²²⁹ Muhammed b. Habîb, *el-Münemmağ fî aḥbâri Kureys*, 44,45.

gibi Gazze’de vefat etmiştir. Kabri el-Hacun’dadır.²³⁰ Gazze’de Hâşim ve Abdüşşems’in kabrinin olduğu yere Hâşimî veya Emevî denildi.²³¹ başka bir kaynakta ise Abdüşşems’in kabrini ayrıntılı olarak Gazze’de Büneyyat’ın doğusunda el-Hacun’da olduğu bilgisi yer almaktadır.²³² Hatta Abdüşşems’in kabri ve Gazze’ye gelişi şiirlere de yansımıştır.²³³ Ticaret için geldiği Gazze’de bir yıl içerisinde orada vefat etmiştir.²³⁴ Hâşim ve Abdüşşems Gazze’de bulunan Hristiyanlar ile Mekkeli Araplar arasında herhangi büyük çapta bir musibet görünmemektedir. Ayrıca o dönemlerde Gazze piskoposu ile Abdülmenâf ve kardeşinin arasındaki ilişki öncelikle güven ilişkisi üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır.

1.6.5. Abdülmuttalib (Şeybe)

Hâşim, ticarî bir seyahat için Şam’a giderken hamile karısı Selmâ’yı Yesrib’de bıraktı. Hâşim bu ticaret yolculuğu sırasında Gazze’de vefat etti. Oğlu Abdülmuttalib de Medine’de dünyaya geldi. “Abdülmuttalib sekiz yaşına kadar Medine’de annesiyle beraber kaldı. Daha sonra amcası Muttalib yeğenini alıp Mekke’ye götürdü. Şehre girerken Muttalib’in terkisindeki çocuğu gören Mekkeliler, onu kölesi zannederek kendisine “abdü’l-Muttalib” diye seslendiler. Şeybe o günden sonra Abdülmuttalib diye anılmıştır. Bir başka rivayete göre ise, Muttalib’e çocuğun kim olduğu sorulduğunda; üstü başı pek düzgün olmayan Şeybe’yi o anda kölesi olarak tanıtmıştır.”²³⁵ Kaynaklarda Abdülmuttalib’in, daha sonraki zamanlarda babası Hâşim’in mezarını çok sık ziyaret ettiği nakledilmektedir.²³⁶

²³⁰ el-Endelüsî, *Kitâbu Mu’cemi me’sta’cem min esmai’l-bilâd ve’l-mevâdi*, 1403, 2: 997; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdüna Filistîn*, 1-2: 43.

²³¹ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdüna Filistîn*, 1-2: 44.

²³² Âtik b. Ğays, *Mu’cemü’l-Meâlimi’l-Coğrafiyye fi’s-Sireti’n-Nebeviyye*, 161.

²³³ Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, 1. Bs (Beyrut: Dârü’l-fıkr, 1417/1996), 1: 62.

²³⁴ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdüna Filistîn*, 1-2: 43.

²³⁵ H. Ahmet Sezikli, “Abdülmuttalib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 272.

²³⁶ İbn Şeddâd, *el-A’lâku’l-hafîre*, 108.

1.6.6. Abdullah b. Abdülmuttalib

Abdullah b. Abdülmuttalib Hz. Muhammed'in babası, Hâşim b. Abdülmenâf'ın oğludur.²³⁷ Hz. Muhammed'in babası Abdullah b. Abdülmuttalib Şam ticaretiyle uğraşmış kimselerdir. İbn Sa'd'a geçen bilgiye göre; Abdullah b. Abdülmuttalib ticaret mallarını taşıyan Kureyş kervanlarının birinde Gazze'ye gitmiştir. Gazze'den dönüş yolunda da rahatsızlanıp Medine'de vefat etmiştir.²³⁸ Hz. Muhammed dedesi Abdülmuttalib ile aynı kaderi paylaşmıştır. İkisi de doğduklarında babaları vefat etmiştir. İkisinin de babaları ticaret için Gazze'ye gitmiştir. Biri Gazze'de vefat ederken bir diğeri Gazze'den dönüş yolunda vefat etmiştir.

1.6.7. Ömer b. el-Hattâb

Ömer b. el-Hattâb'ın nesebi Adî b. Kâ'b kabilesine ulaşır. Kâ'b b. Lüey' de Hz. Peygamberin nesebi ile kesişir.²³⁹ Kaynaklarda Hz. Ömer'in Gazze'de ticaret yaptığına ve Mekke'den Gazze'ye Şam'a ticaret yolculuklarına çıktığına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hz. Ömer Gazze'de ticaret yapmış ve orada çok fazla kazanç elde etmiştir. Önceden de varlıklı olan Ömer b. El-Hattâb Gazze ticareti ile varlığına varlık katmıştır.²⁴⁰ Makdisî Hz. Ömer'in türbesinin Gazze'de olduğunu söylemektedir.²⁴¹ Burada türbeden kasıt makamıdır. Nitekim Gazze'de Hz. Ömer'e nispet edilen Ömeriye Cami vardır.

²³⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 117.

²³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 79; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ ve Mustafa Abdülkâdir Atâ, 1. Bs (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.), 2: 244; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn*, 1-2: 44.

²³⁹ Mus'ab b. Abdullah Mus'ab b. Sâbit. Abdullah b. ez-Zübeyr Ebü Abdullah el-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, thk. Lévi-Provençal, 3. Bs (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1982), 347.

²⁴⁰ Herevî, *İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, 611; İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*, 58; Saïd b. Muhammed b. Ahmed el-Afganî el-Afganî, *Esvâkü'l-Arab fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1349), 131; Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 114; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn*, 1-2: 44.

²⁴¹ Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-tekâsîm)*, 185.

1.6.8. Ebû Süfyân/ Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye

Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye'de²⁴² Câhiliye Dönemi'nin ticaret sahasında adı zikredilen varlıklı bir tüccardır. Ebû Süfyân Gazze'ye ticaret amaçlı birçok kez gitmiştir.²⁴³ Ebû Süfyân İslâm'ı kabul ettikten sonra da ticaret ile uğraşmıştır. Hz. Muhammed Bizans İmparatoru Herakleios'a davet mektubu gönderdiğinde Ebû Süfyân o sırada Gazze'de ticaret amaçlı bulunuyordu. Herakleios Ebû Süfyân'ı Gazze'den Kudüs'e getirtmiş ve ona Hz. Muhammed hakkında sorular sormuştur.²⁴⁴

1.6.9. Ümeyye b. Ebi es- Sekafi

Kaynaklarda Gazze'de bir müddet bulunan Ümeyye b. Ebi es- Sekafi adlı bir şahıstan bahsedilmektedir. Fakat İslâmî kaynaklarda bu şahış ile ilgili bir sonuç çıkmamaktadır. Bulduğumuz kaynakta Ümeyye b. Ebi es- Sekafi adlı kişi Gazze'de bir müddet kalmış ardından Taif'e gitmiş ve orada ömrünün sonuna kadar yaşamış olduğu bilgisi vardır. Ümeyye b. Ebi es- Sekafi'in şair olduğu ve asıl isminin Ümeyye b. Abdallah b. Ebi es-selt es-Sekafi olduğu bilgisi de mevcuttur. Aynı zamanda Câhiliye Dönemi'nde putperest olduğu ve Şam'a, Gazze'ye birçok kez geldiği söylenmektedir. Kendisi Taif'te m. 626/h. 5. yılda vefat etmiştir.²⁴⁵

Kaynaklarda bu özelliklere yakın iki kişi bulunmaktadır.

1) Ebû Mihcen Es-Sekafi

2) Abdullah b. Ebû Ümeyye

²⁴² Ebû Abdallah el-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 123.

²⁴³ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn*, 1-2: 44.

²⁴⁴ Ebû Abdallah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2: 199; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 8. Bs (Beyrut: Dâru Süveydan, 1387/1967), 2: 646; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn*, 1392-96/1973-76, 1-2: 44; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn*, 1-2: 246.

²⁴⁵ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filisîn*, 1-2: 43.

İki ismi şöyle değerlendirmek mümkündür;

Ebû Mihcen Es-Sekafi: Kendisi şair olup, Tâif'te yaşamıştır. Hem Câhiliye Dönemi'ni hem de İslâmî Dönemi yaşamış bir kişidir. Tâif Kalesi'nde durup şiirleri ile Müslümanları rahatsız etmiştir. Hatta Tâif kuşatması sırasında attığı bir okla Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah'ı yaralamıştır. Abdullah'ın bu yara nedeni ile h. 11 (632-33)'de vefat ettiği rivayet edilir. Tâif kuşatmasından sonra Müslüman olan Ebû Mihcen Es-Sekafi'nin kaynaklarda Hz. Osman Dönemi'nde vefat ettiği bilgisi mevcuttur.²⁴⁶

Abdullah b. Ebû Ümeyye: Kendisi, “Hz. Peygamber'in halası Âtike'nin oğludur. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme'nin kardeşidir.”²⁴⁷ Taif'te yaşamış ve şairdir.²⁴⁸ İslâm'a şiddetle karşı çıkmıştır.²⁴⁹ H. 8, M. 629-30 yılında vefat etmiştir.²⁵⁰

Bu iki bilgiden hareketle en isabetli isim Abdullah b. Ebû Ümeyye'dir. İki ismin de şair olması, Taif'te yaşaması, İslâm'a bir müddet düşman olmaları benzerlik gösterse de Ebû Mihcen Es-Sekafi'nin ölüm tarihi Hz. Osman'ın hilâfetine denk gelirken, Abdullah b. Ebû Ümeyye'nin ölüm tarihi ise kaynağımızda zikrettiğimiz “Ümeyye b. Ebi es- Sekafi”nin ölüm tarihine daha yakındır. Kanaatimizce Abdullah b. Ebû Ümeyye'nin Gazze'de bulunma ihtimali Hz. Muhammed'in tüccar olan ailesine mensup olmasından dolayı yüksek görünmektedir. Yine de bulduğumuz sonuç kesin olmamakla beraber bilginin doğruluğunu yalnızca Allah bilir.

²⁴⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, 1. Bs (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1417/1996), 10: 109; Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdullah b. Musa el-Birrî, *el-Cevhere fi Nesebi'n-Nebi ve Ashabihi'l-Aşere*, thk. Muhammed Altuncî, 1. Bs (Riyad: Dârü'r-Rifa'i, 1403), 116.

²⁴⁷ Akif Köten, “Abdullah b. Ebû Ümeyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1: 97.

²⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 10: 200,201.

²⁴⁹ Ebû Abdullah el-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 315.

²⁵⁰ Köten, “Abdullah b. Ebû Ümeyye”, 1: 97.

1.7. HZ. MUHAMMED DÖNEMİ GAZZE İLE İLİŞKİLER

Hiz. Muhammed Kureyş kabilesine mensup, Gazze ile ticaret ilişkisi sıkı olan Abdülmenâf b. Kusay'ın oğullarından Hâşim b. Abdülmenâf'ın soyuna mensuptur. İslâm'dan önce Hiz. Muhammed de mensup olduğu ailesi gibi genç yaşında ticaret ile alakadar olmuştur. Hiz. Peygamberin İslâm'dan önce Gazze'ye gidip gitmediği konusunda kaynaklarda kesin olamamakla beraber şu bilgi bulunmaktadır: "Peygamberliğinden önceki yıllarda, Hiz. Muhammed'in Gazze'yi bir kereden fazla ziyaret ettiğine inanılıyor".²⁵¹ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu bilginin doğruluğunu ispatlayan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dick Doughty tarafından söylenen bu bilgide kullanılan "inanılıyor" ifadesi yazar tarafından da bilginin kesinliği olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda Arif el-Ârif *Târîhu Ğazze* eserinde kendi görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: "Benim görüşüme göre şüphesiz Hiz. Muhammed vahiy gelmeden önce Gazze'ye gelmiştir. Çünkü Mekke ticareti için Gazze çok önemli bir şehirdir."²⁵²

İslâmî kaynaklarda Hiz. Muhammed'in peygamberlikten önceki ticarî hayatı ile ilgili şu bilgiler vardır. "Tacir bir aileden gelen Hiz. Muhammed, ilk ticaret yolculuğu için amcası Ebû Tâlib ile on iki yaşında iken Şam'a gitmiştir."²⁵³ "Şam'ın Busrâ²⁵⁴ şehrine giden Hiz. Muhammed ikinci ticaret yolculuğunu ise yine Şam'ın Busrâ şehrine yapmıştır".²⁵⁵ İkinci yolculuğunda 25 yaşındaydı ve Hiz. Hatice'nin ticaret kervanının başındaydı. Busrâ şehri, Şam'a bağlı Havrân'ın küçük bir kasabasıdır.²⁵⁶ Bu bilgilerden Hiz. Muhammed'in İslâm'dan önce Bilâdüşşam bölgesine gittiği fakat Gazze'ye gitmediğini anlıyoruz. Hiz. Muhammed'in babası, dedesi, büyük dedesi ve büyük dedesinin kardeşleri sık sık ticaret için Gazze'ye gitmiştir. Bu durumda Hiz. Peygamber'in Gazze'yi bilmemesine imkân yoktur. Bu dönemde Gazze ile ilişkiler genel anlamda Câhiliye Dönemi ticaret faaliyetleri ile

²⁵¹ This Week in Palestine, "Archive, This Week in Palestine".

²⁵² Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 114.

²⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 122.

²⁵⁴ Busrâ, "yazın kuzeye giden Kureyş kervanlarının çok sık ziyaret ettikleri Gazze, Eyle ve Ezriât gibi kuzey şehirlerinden biriydi." Mustafa Fayda, "Busrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 470.

²⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 124.

²⁵⁶ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3. Bs (Beirut: Dâru Sadr, 1995), 2: 500.

paralellik arz etmektedir. İslâm'dan sonra Mekke toplumunda ticaret faaliyetleri devam etmiştir. Bu dönemde de Gazze'ye ticaret faaliyetleri de bulunmaktaydı. Hz. Muhammed Dönemi'nde ki ticarete en güzel örnek Ebû Süfyân ve Hz. Ömer'dir. Hz. Ebû Bekir de Şam bölgesine ticarete giden²⁵⁷ isimler arasında olup gittiği yerler hakkında detaylı bir bilgiler mevcut değildir.

1.7.1. Hz. Muhammed Dönemi Arap-Bizans İlişkileri

Medine'de İslâm Devletinin temelleri atılmaya başlandı. Bu dönem içerisinde dış diplomasiye yönelik çalışmalarda bulunuldu. Bu bağlamda dönemin büyük devletlerine davet mektupları yollandı. Bu davet mektuplarından biri de Gazze'yi de elinde bulunduran Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderildi. Müslümanların dış diplomasiye önem verdikleri kadar Bizans İmparatorluğu da dış diplomasiye önem vermekteydi.²⁵⁸ Mektup, Hz. Muhammed'in altı elçisinden biri olan Dihye b. Halîfe el-Kelbî²⁵⁹ tarafından İslâm'a davet amacıyla Rum (Bizans) Kayseri Heraklius'a gönderildi.²⁶⁰ Hz. Muhammed, Dihye'den mektubu Busrâ'nın emirine vermesini, onun da mektubu Heraklius'a vermesini istedi. Busrâ emiri o sıralarda Hıms'ta bulunan Heraklius'a mektubu vermiştir. Heraklius o sıralar yerine getirmek üzere verdiği adaktan dolayı Kudüs'e yürüyordu. Heraklius "Eğer Rumlar, İranlıları mağlup ederse Kostantiniyye'den Bizanslıların İstanbul'a verdikleri isim. İliyâ'ya (Kudüs) kadar çıplak ayakla yürüyeceğim." demiştir. Heraklius Hz. Muhammed'in mektubunu okuduğu sırada Ebû Süfyân Gazze'de ticaret amaçlı bulunmaktaydı. Herakleios Ebû Süfyân'ı Gazze'den Kudüs'e getirtmiş ve ona Hz. Muhammed hakkında sorular sormuştur.²⁶¹ Heraklius, Hıms'ta bulunan Rum büyülerine seslenerek şöyle dedi: "Ey Rum topluluğu! İsa b. Meryem'in dediklerine uyarak

²⁵⁷ el-Afganî, *Esvâkû'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, 131.

²⁵⁸ Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri* (İstanbul: Klasik, 2003), 46.

²⁵⁹ Dihye sahâbeler içerisinde fiziki özellikleri bakımından dikkat çeken, Şam bölgesini ve Bizans-Sâssânî İmparatorluklarını çok iyi tanıyan birisidir. Avcı, *Bizans İlişkileri*, 52.

²⁶⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, 8. Bs (Beyrut: Dâru Süveydan, 1387/1967), 3: 228.

²⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 199; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2: 646; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Mektebetü'l-Tevfikîyye, t.y.), 2: 506.

kurtuluşa ermeyi ve topraklarınızın elinizde kalmasını ister misiniz?”, Rumlar bunun nasıl olacağını sorunca Heraklius “Arap olan bir peygambere biat edeceksiniz” dedi. Heraklius Rumların bundan yüz çevirdiğini görünce Müslüman olmalarından ümidini kesti, kendi imparatorluğu için korkmaya başladı. Rumlara onları sınamak için söylediğini iddia etmiştir.²⁶² Hz. Muhammed Dihye b. Halîfe el-Kelbî’yi hicretin yedinci senesinde Muharrem ayında,²⁶³ miladi olarak da 628 yılının Mayıs ayında, İliyâ/Kudüs’e göndermiştir. Heraklius Müslümanlığa meyli olmasına rağmen, halkının gösterdiği tepkiden ve sonra oluşabilecek olaylardan endişelenerek Müslüman olmamıştır.²⁶⁴

Bu mektubun önemi ise İlk Bizans-Arap diplomatik sürecinin başlamış olmasıdır.²⁶⁵ Mektubun önemli sonucu ise, Hz. Muhammed İslâm Devletini resmi olarak Bizans hükümdarına tanıtmıştır. Gazze’de de fetihten önce Bizans Devleti²⁶⁶ hüküm sürüyordu. Böylelikle Bilâdüşşam bölgesine resmi adım atıldı, Bilâdüşşam şehirlerinin fethi için niyet ortaya konuldu.

1.7.2. Hz. Muhammed Dönemi Bizans ile Savaşlar

İslâm tarihinde seriyye ve gazvelerle önemli yer tutmaktadır. Seriyye ve gazvelerin hem ekonomik hem de siyasal nedenleri bulunmaktadır. Gazze’nin fethinden önce Hz. Muhammed’in nasıl bir yol izlendiğini anlamak için kronolojik olarak yapılmış seferlere kısaca değinmek gerekir.

²⁶² İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 199.

²⁶³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 198.

²⁶⁴ el-Mâğlus, *Siyer Atlası*, 307.

²⁶⁵ Âdem Apak, “Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009): 98.

²⁶⁶ Işın Demirkent, “Bizans”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 230.

1.7.2.1. Mûte Seriyyesi

Kaynaklarda Hz. Muhammed'in bizzat kendisinin ordunun başında savaşa katılmamasından dolayı Mûte Seriyyesi olarak geçmektedir. "Mûte, Lut gölünün güneyinde Kudüs'e 50 km uzaklıkta geniş tarım arazilerine sahip bir yerdir."²⁶⁷ Mûte, Şam Bölgesi sınırında, el-Belkâ'nın bir köyü²⁶⁸ Dımaşk'ın yakınındadır.²⁶⁹

Mûte Seriyyesi hicretin 8. yılında Cemâziyelevvel ayında gerçekleşmiştir.²⁷⁰ Mûte Savaşı'nın nedeni kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Hz. Muhammed Busrâ-Filistin valisine, el-Haris b. Umeyr el-Ezidi ile mektup göndermiştir. el-Ezidi, Mûte'ye geldiği zaman, Şurahbîl b. Amr el-Gassani ile karşılaşmıştır. el-Ezidi, Şurahbîl'e Şam'a gitmek istediğini söylemesi üzerine Şurahbîl, onun Hz. Muhammed'in elçisi olduğunu anlamıştır. Şurahbîl, el-Ezidi'nin derhal bağlanmasını emretmiş ve onun boynunu bizzat kendisi vurmuştur. Bu olaydan önce Hz. Muhammed'in hiçbir elçisi öldürülmemiştir. Bu haber Hz. Muhammed'e ulaşınca, Hz. Muhammed son derece üzülmüştür. Bu durum Hz. Muhammed'i ciddi bir tavır almaya itmiştir. Bu olay Mûte Savaşı'nın nedeni olmuştur.²⁷¹ Hz. Muhammed halkı toplayarak ordu hazırlığına girişmiştir. Müslümanlar 3.000 kişilik askeri kuvvet ile el-Curf denilen yerde karargâh kurdular. Hz. Muhammed komutan olarak Zeyd b. Hârise'yi ordunun başına komutan tayin etti. Eğer Zeyd b. Hârise şehit olursa sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib'in almasını, eğer o da şehit olursa sancağın Abdullah b. Revâha verilmesini emretti. Nitekim üçü de savaşta şehit olmuş, sancağı Hâlid b. Velîd almış ve Allah ona zaferi ihsan etmiştir.²⁷²

Mûte gününde komutanlar piyale olarak savaştılar. Şurahbîl b. Amr komutasında 100.000 kişilik askeri kuvvet ve Heraklius ordusundan 100.000 kişilik bir kuvvet ile Müslümanlara saldırdılar. Askerlerin çokluğuyla korkan Müslümanlar Medine'ye doğru kaçtılar. Medine'de bulunanlar kaçanların yüzüne toprak saçarak,

²⁶⁷ Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 385.

²⁶⁸ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3. Bs (Beyrut: Dâru Sadr, 1995), 5: 220.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 97.

²⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 97; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3: 248.

²⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4: 255; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3: 36-42.

²⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 191; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3: 36-42.

onlara “kaçaklar” diye seslendiler. Hz. Muhammed bu duruma müdahale etmiş; onların kaçaklar olmadığı, onların tekrar saldıracak kişiler olacağını söylemiştir.²⁷³

Mûte Savaşı’ndan sonra Bizans İmparatorluğu Ölü Deniz’in güneyinde ve Gazze-Medine yolunda bulunan Arap kabilelerine yapılan askeri ve iktisadi yardımları kesmiştir.²⁷⁴ Mûte Seriiyesinin dış güvenlik seriiyeleri içerisinde büyük bir önemi vardır. Mûte Seriiyesi ile hem seçilen komutanlar açısından, hazırlanan asker sayısı açısından, Bizans ve onun idaresindeki Araplarla yapılmış “ilk savaş” olması nedeniyle diğer seriiyelerden farklı bir konuma sahiptir. Mûte Seriiyesi ile Hz. Muhammed’in ordusu Bilâdüşşam sınırlarına girmiştir. Hem şehit olanların intikamı alınmış hem de hızla Şam bölgesi fetihlerinin kapısı aralanmıştır.²⁷⁵

1.7.2.2. Tebük Gazvesi

Tebük Seferi İslâm tarihi kitaplarında Hz. Muhammed’in ordunun başında bizzat katıldığı savaş olması münasebetiyle “Tebük Gazvesi” olarak yer almaktadır. Tebük Gazvesi Hz. Muhammed’in Bizanslılara/Rumlara açıktan meydan okuması, onların üzerine gitmesidir. Müslümanların Mûte Savaşı’ndan sonra Bizansla ikinci karşılaşmaları, Bilâdüşşâm, Filistin ve Gazze’nin fethine yaklaştıran ikinci adımdır.

Tebük, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde, Şam ile Vâdilkurâ arasında, Hicr’den dört merhale uzaklıkta, Şam ile Medine yolunun yarısında,²⁷⁶ Ürdün sınırına 140 km mesafededir.²⁷⁷ Tebük Gazvesi hicri 9. yılın Receb ayında meydana gelmiştir.²⁷⁸ Ka’b b. Malik Hz. Muhammed’in Tebük Seferi için şöyle demiştir; “Hz. Muhammed herhangi bir gazveye çıktığında mutlaka başka bir yön belirtir veya seferin yönünü gizlerdi. Fakat Hz. Muhammed Tebük Seferini alenen duyurmuştur.”

²⁷³ İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 98.

²⁷⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 204.

²⁷⁵ Philip K. Hitti, Mûte Savaşı’nı 1453 yılında Türkler tarafından gerçekleştirilecek olan Bizans İmparatorluğunun başkenti Kostantiniyye’nin fethine kadar sürecek olan mücadelede çekilmiş olan ilk silah olduğu şeklinde yorumlar. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 210.

²⁷⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-büldân*, 2: 14.

²⁷⁷ Casim Avcı, “Tebük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 227.

²⁷⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1418/1997, 2: 125; Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân* (Beyrut: Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, 1408/1988), 67.

Rumların Şam'da büyük bir grup halinde Müslümanlara saldırmaya hazırlandıkları haberi gelmiştir. Hz. Muhammed askerlerine Tebük Seferinin kime yapılacağını, kimlerle savaşılacağını bilgisini vermiştir. Müslümanların karşı taraftan daha fazla hazırlanmaları için de uyarılarda bulunmuştur. Aynı zamanda Hz. Muhammed'e "çoğunluğu Gazzeli halktan oluşan Cüzâm kabilesi ile Lahm, Âmile ve Gassân"²⁷⁹ kabilelerinin de Heraklius'a katıldığını haber verildi. Hz. Muhammed Tebük Seferi için ashabına sefere çıkmadan sadaka vermelerini istedi. Tebük Seferi Hz. Muhammed açısından çok önemli bir seferdi. Savaşa gidecek binek bulamayan yedi kişi Hz. Muhammed'in yanına gelerek binek istediler fakat Hz. Muhammed onlara verebilecek bir binek bulayınca o yedi kişi Hz. Muhammed'in yanından ağlayarak ayrıldılar. Kur'ân-ı Kerîm'de ağlayan yedi kişi Tevbe 9/92 de anlatılmaktadır. Ağlayan kişilere Bekkâûn (ağlayanlar) denilmiştir. Tebük seferine mazereti olmadan katılmayanlar ise seksen iki kişiydi. Hz. Muhammed'e gelip özür dileseler de Hz. Muhammed özürlerini kabul etmemiştir. Abdullah b. Übey b. Selül ise Yahudilerden ve münafıklardan oluşan bir topluluğu yanına çekip Seniyetülveda'da karargâh kurmuşlardır. Hz. Muhammed 30.000 kişilik ordusuyla Tebük'e kadar ilerlemiştir. Heraklius o sırada Hıms'ta bulunmaktaydı.²⁸⁰ Hz. Muhammed orada yirmi gece kaldı.²⁸¹ Tebük halkı tamamen Hristiyan halktı. Tebük'ün balında Urve b. Rûveyde bulunuyordu. Hz. Muhammed Tebük halkı ile anlaşma yapmıştır.²⁸² Ardından Tebük halkı cizyeye bağlandı.²⁸³

Tebük Seferinin sonucunda, Bizans'ın doğu sınırı daha batıya kaydı. Arap yarım adasının Kuzey bölgelerini Müslümanlara terk etmiştir. Bizanslılar ve o bölgedeki müttefikleri Hristiyan Arap kabileleri Hicaz üzerine herhangi bir askeri faaliyet gösterememiştir. Artık Müslümanlar taarruza, Bizanslılar ise savunmaya geçmiştir.²⁸⁴

²⁷⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 67.

²⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 125-127.

²⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 126.

²⁸² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3: 290.

²⁸³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 79.

²⁸⁴ Apak, "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", 100.

1.7.2.3. Üsâme b. Zeyd Seriyyesi

Hz. Muhammed vefat etmeden önce Üsâme b. Zeyd'e Medine dışına çıkmasını, babasının şehit olduğu yere gitmesini emretmiştir.²⁸⁵ Peygamber Üsâme'yi Filistin topraklarından Dârûm ve Belkâ'yı alması için gönderdi. Dârûm şehri Deir el-Balah olarak bilinmekteydi. Gazze ile Han Yunus arasında kalmaktadır. Sahil yolunda palmiye ağaçları bulunduğu için Deir el-Balah diye adlandırılır. Oraya el-Dârûm da denilmektedir.²⁸⁶ Peygamber Zeyd b. Hârise'yi de Medyen halkına da göndermiştir. Burası sahil beldesidir. Orada Cüzâm halkı bulunmaktaydı.²⁸⁷

Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra halife olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed'in gerçekleştirmek istediği hedefi yerine getirmek istemiştir. Bu nedenle Hz. Muhammed'in vefatından sonra Üsâme'yi emirlikten almamış, onu tekrar Bizans'a saldırması için hicri on bir yılında Filistin'de Übnâ/Belkâ'ya²⁸⁸ göndermiştir. Üsâme ve ordusu Şam'a kırk günde ulaştı. Böylelikle Peygamber'in vefat etmeden yola çıkardığı Üsâme ve ordusu tekrardan Hz. Ebû Bekir'in emri Peygamberin isteğini yerine getirmiştir. Üsâme ve ordusu başarılı bir şekilde Belkâ'dan dönmüşlerdir.²⁸⁹ Bu zafer Müslümanlar tarafından iyiye yorumlanmış, gelecek zaferler için uğur sayılmıştır.²⁹⁰ Mu'te, Tebük ve Belkâ Şam bölgesi sınırları içerisindedir. Hatta ilk dönem tarihçileri Belkâ'yı Filistin bölgesi²⁹¹ içerisinde saymışlardır.

Hz. Muhammed:

1) Medine'de İslâm Devletinin temellerini attı.

²⁸⁵ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî Halife b. Hayyât, *Târîhü Halife b. Hayyât*, 2. Bs (Dimaşk: Darü'l-Kalem, 1397/1976), 100-102; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir Makdisî Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh* (Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.y.), 5: 152.

²⁸⁶ Şürrab, *el-Mealimü'l-Esire fi's-Sünne ve's-Sire*, 115.

²⁸⁷ el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min esmai'l-bilâd ve'l-mevâdi'*, 1403, 4: 1201; Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-ḥıtaṭ ve'l-âşâr*, 1. Bs (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.), 1: 346.

²⁸⁸ Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh*, 5: 152; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3: 84.

²⁸⁹ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1. Bs (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabî, 1418/1997), 2: 182.

²⁹⁰ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1387/1967, 3: 342.

²⁹¹ Mutahhar b. Tâhir, *el-Bed' ve't-Târîh*, 5: 152; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3: 184; Halife b. Hayyât, *Târîhü Halife b. Hayyât*, 100.

2) Büyük devletlerin hükümdarlarına davet mektupları yollayarak İslâm Devletinin varlığını duyurdu.

3) Mekke'nin fethi ile tamamlanan İslâm Devletinin sınırlarını genişletmek, İslâm dinini yaymak için fetih hareketlerine başladı.

4) Fetihlerin ilk yönünü Bilâdüşşam bölgesi olarak gösterdi. Adımlar atmaya başladı.

Julius Wellhausen, Hz. Muhammed'in Suriye ve Arz-ı Mukaddes'i hedeflediğini ve bu istikamette hedefler belirleyip harekete geçtiğini söylemektedir.²⁹² Nitekim kaynaklarda da Hz. Muhammed'in Şam, Filistin bölgesi ve Gazze'nin fethini müjdeleyen hadisleri mevcuttur.

1.7.3. Hz. Muhammed'in Gazze için Müjdeli Haberi

Kaynaklarda Hz. Muhammed'in Gazze'nin fethini müjdeleyen sözleri mevcuttur. Hz. Muhammed'in Bilâdü's-Şâm bölgesinde fethini müjdelediği şehirlerden ikisi: Gazze ve Askalan'dır. Hz Muhammed Gazze ve Askalan için "Size iki gelin müjdeliyorum: Gazze ve Askalan" demiştir. Hz. Muhammed'in vefatından sonra, ilk olarak Gazze daha sonra Askalan fethedilmiştir.²⁹³ Askalan, Hz. Ömer Dönemi'nde Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından fethedildi.²⁹⁴

²⁹² Julius Wellhausen - Fikret Işıltan, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, 8. Bs (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1960), 46.

²⁹³ Askalan, Hz. Ömer Dönemi'nde Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından fethedildi. Fetihden sonra sahâbelerden Abdullah b. Selâm "Peygamberin bahsettiği faziletli şehirlerden biri fethedildi" demiştir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 122; Hemdânî, *Şifatu Cezîreti'l-'Arab*, 153.

²⁹⁴ Şürrab, *el-Mealimü'l-Esire fi's-Sünne ve's-Sire*, 209; Askalan h.19 (640) yılında fethedildi. Bir rivayete göre Askalan'ı ilk fetheden Amr b. Âs'tır. Amr b. Âs fethettiğinde orada bulunan Rumlar (Bizanslılar) ile anlaşma yapmıştır. Fakat daha sonraki süreçlerde Rumlar anlaşmaya sadık kalmadılar ve Muâviye b. Ebû Süfyân orayı yeniden fethetmiştir. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 144.

İKİNCİ BÖLÜM

GAZZE’NİN FETHİ VE HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DÖNEMİ

2.1. HZ. EBÛ BEKİR VE GAZZE’NİN FETHİ

2.1.1 Hz. Ebû Bekir Dönemi Arap-Bizans İlişkileri

Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi, İslâm’ın Arap yarımadasının dışında hızla ilerlediği bir dönemdir. Aynı zamanda bu dönem, Bizans’ın da elinde bulunan toprakları Sâsânîlere karşı korumak için uzun süre mücadele verdiği fakat Müslümanlar ile savaş temaslarının ardından elindeki toprakların Müslümanlara geçtiği dönemi temsil eder.²⁹⁵ Hz. Ebû Bekir Dönemi ise, Hz. Peygamber Dönemi’nde başlayan Arap- Bizans karşılaşmalarının hızla devam ettiği dönemdir. Bu dönem, Arapların Bizans’ın elinde bulunan Bilâdüşşam bölgesi topraklarının önemli bir kısmını ele geçirdikleri, Bizans İmparatoru Herakl’in Hıms’tan Antakya’ya kaçışına sebep olan savaşın olduğu bir dönemdir.

Hz. Ebû Bekir Dönemi’nde Bizans ile ilişkiler savaşlar ile sınırlı kalmamıştır. Halife Bizans İmparatoru Herakl’ye dine davet mektupları da göndermiştir. Herakl’nin ise bu davet mektuplarına sıcak baktığı bilinmektedir.²⁹⁶ Bu dönemde hızla gerçekleşen fetih hareketleri ile ticaret kontrolü de yavaş yavaş Müslümanların eline geçmeye başlamıştır. Hz. Ebû Bekir, ilk olarak Hz. Muhammed Dönemi’nde gönderilen Usâme b. Zeyd seriyyesini tekrar gönderip Bizans ile temaslarına kalınan yerde devam etmiştir. İslâm tarihinde Hz. Ebû Bekir Dönemi’nde yaşanan önemli hadiselerden biri de Ridde olaylarıdır. Ridde olayları Usâme b. Zeyd seriyyesinin başarılı bir şekilde sonlanmasının ardından gerçekleşmiştir. Ridde olaylarının da başarılı bir şekilde bastırılmasından sonra Hz. Ebû Bekir tekrar fetihlere devam etmiştir. Bunun neticesinde Bizans ile Ecnâdeyn Savaşı²⁹⁷ yapılmıştır.

²⁹⁵ Apak, “Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”, 100.

²⁹⁶ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 64.

²⁹⁷ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî Vâkıdî, *Kitâbü Fütûhi’ş-Şâm*, 1. Bs (Darü’l-İlmiyye, 1417/1997), 1: 16.

Ecnâdeyn Savaşı'na Bizanslılardan yüz bin civarında asker katılmıştır. Bizans İmparatoru Herakl o sırada Hıms'ta bulunuyordu. Müslüman askerler ile Bizanslı askerler arasında çok şiddetli bir çarpışma gerçekleşmiştir. Savaşın komutanı Hâlid b. El-Velîd Ecnâdeyn Savaşı'nda büyük bir yiğitlik göstermiş, savaşın sonucunda ise Müslüman askerler Bizanslı askerleri mağlup etmiştir. Ecnâdeyn Savaşı'nda iki tarafında askerlerinden ölenler olmuştur. Fakat en büyük asker kaybını Bizans tarafı vermiştir.²⁹⁸ Ecnâdeyn Savaşı'nın sonucu Herakl'a gelince, çok korkmuş ve nasıl hareket edeceğini bilememiştir. Müslümanların Şam bölgesine girişleri Bizanslıların endişeye kapılmasına neden olmuştur. Herakl bu savaşın sonucunda Hıms'tan Antakya'ya doğru geri çekilmiştir.²⁹⁹

Belâzurî'de geçen bilgiye göre Ecnâdeyn Savaşı'ndan sonra Bizanslılar tekrardan el-Yâkûsa'da asker topladılar. el-Yâkûsa bir vadidir. Ve el-Fevvâre bölgesinin başlangıç kısmında bulunur. Bizanslılar burada da bozguna uğratıldı. Askerler Müslümanlardan kaçıp Şam bölgesinde bulunan şehirlere sığındılar. Kaçamayanlar ise Müslümanlar tarafından öldürüldü. Belâzurî, aynı zamanda Müslümanların el-Yâkûsa'da iken Hz. Ebû Bekir'in vefat haberini aldıklarını nakletmektedir.³⁰⁰ Ecnâdeyn ve el-Yâkûsa karşılaşması Gazze'nin fethinden sonra gerçekleşmiş savaşlardır.

Bizanslılar ve Araplarla arasındaki ilişki yoğun olarak askeri harekâtlar ile olmuş olsa da iki taraf arasında diplomatik ilişkilerde var olmaya devam etmiştir. Bu diplomasi süreci elçiler ile gerçekleşmiştir. Hz. Ebû Bekir Dönemi için Bizans'a (Heraklios) elçi olarak görevlendirilen; Hişâm b. Âs, Ubâde b. Sâmit ve Nu'âyem b. Abdillah isimli kişilerdir. Kaynaklarda bu diplomatik süreçlerin olumlu geçmediği anlaşılmaktadır.³⁰¹

2.1.2. Hz. Ebû Bekir'in Bilâdüşşam Bölgesi Komutanları

Hz. Ebû Bekir, fetih hareketleri için güçlü bir ordunun gerektiğinin farkındadır. Çünkü karşı tarafta Şam bölgesini uzun yıllar hâkimiyeti altında tutan

²⁹⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 116.

²⁹⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 117.

³⁰⁰ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 117.

³⁰¹ İsrail Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi* (Ankara: Ankara Okulu, 2006), 333.

büyük Bizans İmparatorluğu vardı. Hz. Ebû Bekir bu nedenle ordu ve komutan seçimine dikkat etmiştir. Öncelikle Hz. Ebû Bekir Müslüman askerlerin büyük yüzölçümüne sahip olan Şam bölgesini kolaylıkla egemenlikleri altına almaları için bir değil üç komutan ve bu komutanların başına ise başkomutan tayin etmiştir. Belâzurî bu komutanların ismini şöyle zikreder: “Ebû Bekir şu üç kişi için sancak dikti; Hâlid b. Sa’îd b. el-‘Âsi b. Ümeyye, Benî Cumah kabilesinin müttefiki Şurahbil b. Hasene ve Amr b. el-As b. Vâil es-Sehmî’dir. Hz. Ebû Bekir bu üç komutanın başına ise başkomutan olarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ı getirtmiştir. Eğer Ebû Ubeyde b. Cerrâh’ bulunmadığı takdirde Yezid b. Ebû Süfyan’ın başkomutanlık yapmasını istemiştir. “Amr b. Âsî ise yalnızca Müslümanlara yardımcı kuvvetlerle kendisine iltihak edenlerin komutanıydı.”³⁰²

Hz. Ebû Bekir komutanların her birine de büyük ordular tanzim etmiştir.³⁰³ Hz. Ebû Bekir her kumandana sancak verildiğinde her birinin emrine de 3000 asker vermiştir. Hz. Ebû Bekir askerler fetihde iken de yardım göndermeye devam etmiştir. Her kumandanın emrinde 7500 asker olana kadar sonradan asker gönderildi. Sonunda ise askerlerin toplam sayısı 24000’ne ulaşmıştır.³⁰⁴

2.1.3. Gazze’nin Fethi ve el-Arabe Savaşı

Tezin ana konusu olan Gazze’nin fethi ile ilgili rivayetler sınırlı sayıdadır. Gerek ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında gerek son dönem İslâm tarihi çalışmalarında Gazze’nin fethi ve sonrasında yaşanan hadiseler ile ilgili ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Kaynaklardan elde edilen sınırlı bilgiler ise dağınık olmakla beraber müellifler arası rivayet farklılıkları mevcuttur. Çalışmanın bu kısmında Gazze’nin fethi ile ilgili rivayetler sırasıyla değerlendirilmiştir. Öncelikle Gazze’nin fethinin hangi tarihte ve hangi halife döneminde gerçekleştiği ile ilgili rivayetler farklılık göstermektedir. Kaynaklarda bu konuyla alakalı iki tür zaman farklılığı ortaya çıkmaktadır.

³⁰² Belâzurî, *Fütûhu’l-büldân*, 112.

³⁰³ Muhammed es-Seyyid el-Vekîl el-Vekîl, *Mevk’ü’l-Yermûk Dirâse ve Tahlil* (el-Câmi’tü’l-İslâmiyye, 1401/1980), 171.

³⁰⁴ Belâzurî, *Fütûhu’l-büldân*, 113.

a) Gazze'nin fethinin Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde gerçekleştiğini söyleyenler:

Gazze'nin fethinin Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde vuku bulduğunu söyleyenler oldukça fazladır. İlk dönem İslâm kaynakları müelliflerinden İbnü'l-Esîr, Belâzurî, Vâkîdî, İbn Haldûn, Gazze'nin Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde³⁰⁵ fethedildiğini zikretmektedir. Gazze'nin birçok tarihi kaynakta miladi 4 Şubat 634/632, Hicri 11/13 yılında Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde fethedildiği zikredilmektedir.³⁰⁶ Yapılan Bilâdüşşam fetihleri içerisinde kaynaklarda Filistin'in fethi içinde alınan ilk şehir olarak geçmektedir.³⁰⁷

b) Gazze'nin fethinin Hz. Ömer Dönemi'nde gerçekleştiğini söyleyenler:

Araştırmada Gazze'nin fethinin Hz. Ömer Dönemi'nde vuku bulduğunu söyleyen üç kaynağa ulaşıldı. Birinci kaynak; İranlı tarihçi ve coğrafyacı³⁰⁸ olan Hamdullah el-Müstevfi, *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-ibâd* adlı eserinde bulunan "Hz. Ömer Dönemi'nde Gazze fethedildi." İfadesidir. Bu rivayet bazı İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetlere ters düşmektedir. Çalışmada gerek İslâm kaynaklarına gerek Batı kaynaklarına yer verilmiştir. İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ömer Dönemi'nde Gazze'nin fethedildiğine dair bir bilgiye sadece İbnü'l Esîr'in *el Kâmil fit't-Tarih* esrinde ulaşıldı. İbnü'l Esîr, kesin bilgi olduğunu söylememekle beraber Gazze'nin fethini hicri 15 yılında Kaysâriyye'nin fethi ile beraber ele almaktadır. Bu durumda Hz. Ömer Dönemi'nde Alkame b. Mücezzi tarafından Gazze'nin fethi gerçekleşmiştir. İbnü'l Esîr Betülmakdis'in fethi bahsinde; Artaban adlı Bizans komutanının Beytülmakdis'i işgal etmesinin ardından Amr b. Âs'ın Gazze'yi fethettiğini bunun da Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde olduğunu söylemektedir.³⁰⁹ İbnü'l Esîr burada iki farklı bilgi sunmaktadır. İki farklı dönem arasında kesin bir bilgi söylememektedir.

³⁰⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 113; Ebû'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1. Bs (Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabî, 1418/1997), 8: 8.

³⁰⁶ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 45.

³⁰⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 13; Ebû Bekir Muhammed b. Musa b. Osman el-Hazim el-Hemdânî Zeynüddin - Muhammed b. Muhammed el-Câsir, *el-Emâkin* (Dâru'l-Yemâme, 1415/1994), 422; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 45.

³⁰⁸ Abdülkerim Özeydî, "Hamdullah El-Müstevfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 454.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 327,328.

Jean-Pierre Filiu *Gazze Tarihi* adlı çalışmasında, Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde miladi 634 yılında Gazze'yi savunan Bizanslıların Müslümanlar ile Gazze yakınlarında çok şiddetli çarpıştıklarını, Müslümanların Bizanslılara gözdağı verdiğini belirtmektedir. Fakat Gazze'nin fethinin Hz. Ömer Dönemi'nde miladi 637 yılının haziran veya temmuz ayında gerçekleştiğini³¹⁰ söylemektedir. Kitabında İslâmî kaynaklardan da yararlanan Pierre Filiu, Gazze'nin Hz. Ömer Dönemi'nde fethedildiği bilgisine İslâm kaynaklarından değil Batı kaynaklarından aldığını dipnotunda belirtmektedir. Nitekim bu üç müellifin aktardığı bilgi İslâm fetihleri sıralaması, olayların vuku bulma şekli açısından da sağlıklı bir bilgi olmadığı görülmektedir. Diğer önemli bir farklılık ise Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nin "Gazze" ve "Alkame b. Mücezziz" maddelerinde de iki farklı bilgi yer almaktadır. Mustafa L. Bilge "Gazze" adlı maddede Hz. Ebû Bekir zamanında Gazze'nin fethini verirken, Selman Başaran ise "Alkame b. Mücezziz" adlı maddede Gazze'nin Hz. Ömer Dönemi'nde fethedildiğini söylemektedir. İslâm tarihi alanında önemli çalışma yapmış önemli isimlerden olan Philip K. Hitti'ye göre ise Gazze Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde fethedilmiştir.³¹¹ Aynı şekilde Filistinli yazar Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze* adlı eserinde Gazze'nin Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde fethedildiği bilgisini vermektedir.³¹²

Gazze'yi Fethettiği Rivayet Edilen İsimler

Gazze'nin fethi konusunda farklılık arz eden ikinci bir konu ise Gazze'nin kim tarafından fethedildiği konusudur. Bu konu ile alakalı kaynaklarda üç şahısın isimleri zikredilmektedir. Bu şahıslar: Alkame b. Mücezziz, Ebû Ümâme el-Bâhilî ve Muâviye b. Ebû Süfyân.

³¹⁰ Filiu, *Gazze Tarihi*, 38,39.

³¹¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 211.

³¹² Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 115.

a) Alkame b. Mücezziz³¹³

Alkame b. Mücezziz'in Gazze'yi kuşatması ve ele geçirmesi İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserinde şu şekilde nakledilmektedir: "Alkame b. Mücezziz Gazze'yi kuşattı ve onu aldı."³¹⁴ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Alkame b. Mücezziz maddesinde ise "Filistin'in önemli şehirlerinden Gazze'yi İslâm topraklarına kattı."³¹⁵ bilgisi yer almaktadır.

b) Ebû Ümâme el-Bâhilî³¹⁶

Ebû Ümâme el-Bâhilî'nin Gazze'yi fethettiği bilgisine ise ilk olarak, ilk İslâm kaynaklarından olan Belâzurî'nin *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde ulaşılmaktadır. Belâzurî eserinde şu ifadeler yer vermektedir: "Yezid Filistin bölgesinde el-Arabe'de Rum askerlerinin toplandığını haber aldı. Bunun üzerine Ebû Ümâme el-Bâhilî yi onlara karşı gönderdi. Ebû Ümâme el-Bâhilî onlara saldırdı, onların ileri gelenlerini öldürdü. Daha sonra ise geri döndü." Belâzurî aynı şekilde "Rum kumandanlarından 6 tanesi 3000 askerleri el-Arabe'ye indiler. Ebû Ümâme el-Bâhilî kalabalık bir Müslüman ordusuyla onların üzerine yürüdü; onları mağlup etti, kumandanlarından birini öldürdü. Sonra onları ed-Dübiyye'ye yani ed-Dâbiye'ye kadar takip etti ve bozguna uğrattı. Müslümanlar pek çok ganimet elde ettiler."³¹⁷ demektedir.

İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân* adlı eserinde ise, Gazze'nin fethini gerçekleştiren ismi direk Ebû Ümâme el-Bâhilî olarak vermemektedir Fakat Hz. Muhammed'in iki nişanlı olarak nitelendirdiği Gazze ve Askalan hadisini rivayet eden kişinin Ebû Ümâme el-Bâhilî olduğunu zikretmektedir. Müellif, ardından Gazze'nin Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde, Askalan'nın da Hz. Ömer Dönemi'nde fethedildiğini aktarır.³¹⁸ Böylelikle dolaylı olarak Gazze'yi fetheden kişinin Ebû Ümâme el-Bâhilî olduğunu söylememiş olabilir. Filistin Ansiklopedisi "*Bilâdü'nâ Filistin*" yazarı Mustafa Murâd ed-Debbâğ, ise Gazze'nin fethi ile ilgili ayrıntılı bir

³¹³ Alkame b. Mücezziz b. el-A'ver el-Kinânî el-Müdlîcî, İslâm tarihinde ilk deniz seferine çıkan ordunun komutanıdır. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (Mektebetü'l-Tevfikîyye, t.y.), 3: 290.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 327.

³¹⁵ Başaran, "Alkame b. Mücezziz", 2: 467-468.

³¹⁶ Tam künyesi; Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî'dir. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 309.

³¹⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 13.

³¹⁸ İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân*, 153.

şekilde şu ifadelere yer vermektedir: “Araplar Ebû Ümâme el-Bâhilî önderliğinde ed-Dâsin Savaşı’nda zafer elde ettiler. Miladi 4 Şubat 634 yılında Gazze’ye girdiler. Bu Ebû Bekir’in hilâfeti döneminde Amr b. Âs’ın eliyle oldu.”³¹⁹

c) Muâviye b. Ebû Süfyân

Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Gazze’nin fethedildiği tek bir kaynakta yer almaktadır. Hamdullâh b. Ebî Bekr *Âşârü’l-bilâd ve aḥbârü’l-ibâd* adlı eserinde Gazze’nin Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından, Hz. Ömer Dönemi’nde fethedildiğini³²⁰ söylemektedir. Daha öncede zikrettiğimiz gibi bu bilginin doğruluğunda kesinlik yoktur. Aynı zamanda bu bilgi İslâm tarihi kaynaklarında yer alan güçlü rivayetlere de ters düşmektedir.

Alkame b. Mücezziz ve Ebû Ümâme El-Bâhilî; her iki ismin de Gazze’nin fethini gerçekleştiren isimler olması muhtemeldir. Alkame b. Mücezziz’in Gazze’yi fethettiğini söyleyenler aynı zamanda Alkame’nin Amr b. Âs birliğinden³²¹ olduğunu zikreder. Ebû Ümâme El-Bâhilî’nin Gazze’yi fethettiğini söyleyen müellifler ise farklı iki komutan ismi zikreder. Belâzurî’ye göre Ebû Ümâme el-Bâhilî Yezid’in ordusundandır. Murat Debbah ise Ebû Ümâme El-Bâhilî’nin Amr b. Âs’ın ordusundan olduğunu söylemektedir. İbnü’l-Esîr de Alkame b. Mücezziz’in ismini zikretse de onun Amr b. Âs komutasında³²² olduğunu eklemektedir.

Bu farklı rivayetler son olarak şöyle değerlendirilebilir: Gazze Filistin bölgesinde bir şehirdir. Filistin bölgesi Amr b. Âs komutasına verilmiştir. Bu nedenle Gazze’nin fethi Amr b. el-Âs komutasında gerçekleşmiştir. Yezid³²³ ise askerlerini yardımcı birlik olarak Gazze’nin fethine yollamıştır. Çalışmada Gazze’yi fetheden kişi olarak da Belâzurî’nin rivayetleri esas alındı. Bu durumda Gazze; Hz. Ebû Bekir Dönemi’nde, Amr b. Âs’ın komutasında Ebû Ümâme el-Bâhilî tarafından miladi 4 Şubat 634/632, Hicri 11/13 yılında fethedilmiştir.

³¹⁹ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdüna Filistin*, 1-2: 45.

³²⁰ Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni Hamdullah el-Müstevfî, *Âşârü’l-bilâd ve aḥbârü’l-ibâd* (Beyrut: Daru Sadr, t.y.), 227.

³²¹ Başaran, “Alkame b. Mücezziz”, 2: 468.

³²² Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-târîḥ*, 1. Bs (Beyrut: Daru’l-kitabi’l-Arabî, 1418/1997), 4: 416.

³²³ Sâid b. Amr da Yezîd b. Ebû Süfyân birliği ile Dâsin’e inmiştir. Muhamed Ali Sallabî, el-İnşirâh ve Rafe’ü’d-Dayk Siret Ebû Bekîr es-Sıddîk Şahsiyetehu ve A’srahu (Kahire: Darü’l-Tevzi’, 1423/2002), 355.

Gazze'nin fethi nasıl gerçekleşmiştir?

H. Ebû Bekir'in Filistin bölgesinden ilk olarak Gazze'yi alma nedenleri arasında kuşkusuz Gazze'nin altında yatan tarihî süreci bulunmaktadır. Çünkü Gazze tarih boyunca Filistin'in, Mısır'ın, Şam'ın kapısı, geçiş güzergâhı, tampon bölgesi ve askeri karargâhı konumunda olmuştur. Gazze'nin fethi ile birçok şehrin fethi gerçekleşmiş olacaktı. Bu durumda Gazze'nin ilk fethedilen şehir olması gerekmektedir. Bunun bilincinde olan H. Ebû Bekir Şam fetihleri için birçok şehre mektuplar yazdı, sahabeye cihat çağrısında bulundu. H. Ebû Bekir Şam fetihleri için sancakları h.13 yılında, sefer ayının başında perşembe günü dikti. Müslüman askerler Muharrem ayı süresince Cüf'de ikamet ettiler. Askerlere Ebû Ubeyde b. Cerrâh namaz kıldırdı.³²⁴ H. Ebû Bekir Amr b. Âs'ın Eyle ile yolundan Filistin'e etmesini emretti. Yezîd b. Ebû Süfyân'a, Şürahbîl b. Hasene'ye Tebük yolundan gitmesini emretti.³²⁵

Amr b. Âs bu yol sonunda el-Arabe'ye vardı.³²⁶ Amr b. Âs Filistin sınırlarına gelince H. Ebû Bekir'e mektup yazdı. Düşmanlarının sayısının ve silahlarının çok olduğunu mektupta zikretti. Aynı zamanda Filistin topraklarının geniş olduğunu ve Bizans askerlerinin çok güçlü olduğunu da halifeye bildirdi. Bunun üzerine H. Ebû Bekir Irak'ta bulunan Hâlid b. Velîd'e mektup yazdı ve Hâlid'in de Şam'a gitmesini emretti.³²⁷

H. Ebû Bekir Dönemi'nde Müslümanlarla ile Bizanslılar arasındaki ilk savaş Gazze köylerinden Dâsin adlı köyde vuku bulmuştur. Müslümanlar ile Bizanslılar arasında ilk ok bu mevkiye atılmıştır.³²⁸ Müslümanlar ile Gazze patriği arasında

³²⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 112.

³²⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113.

³²⁶ el-Vekîl, *Mevk'ü'l-Yermük Dirâse ve Tahlil*, 171.

³²⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113; "Denildiğine göre halife Hâlid'in başkumandan olmasını da emretti. Bazı kimselere göre ise Halit kendisi ile gidenlerin kumandanydı. Müslümanlar bir savaş dolayısıyla bir araya toplandıklarında yiğitliği savaş hilesini iyi bilmesi ve kumandanlığındaki uğuru dolayısıyla savaşta Hâlid'i başlarına geçirdiler." el-Belâzürî, *Fütuhü'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 128.

³²⁸ Muhammed Kürd Ali, *Hıtafü's-Şâm*, 1403/1983, 1: 79; Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen b. Hibeti'llâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî (Beyrut: Dârü'l-fikr, 1415/1995), 2: 82; "Dâsin, Filistin'de bulunan Gazze'ye bağlı bir köydür." Ebû'l-Fezâil Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh el-Bağdâdî İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merasidü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*, 1. Bs (Beyrut: Darü'l-ceyl, 1412), 2: 504; "Müslümanların ilk yaptığı savaş, el-Arabe Savaşı'dır. Onlar Hicaz'dan ayrıldıktan sonra, bu savaştan önce savaştılar. Onlar, Hicaz ile bu savaşın yapıldığı yer arasındaki toprakların hepsini savaşız ele geçirdiler ve bu topraklara sahip olmuşlardır." Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113.

yaşanan bu karşılaşma çok şiddetli bir savaşa dönüştü. Dâsin Savaşı, Hâlid b. Velîd Şam'dan Müslüman askerlere yardım için gelmeden önce olmuştur. Yezîd b. Ebû Süfyân bu patriği yakalamak için harekete geçti. Aynı zamanda Yezid Filistin bölgesinde bulunan el-Arabe'de³²⁹ Bizans askerlerinin savaş için bir araya toplandığını haber almıştı. Bunun üzerine Yezid, Ebû Ümâme el-Bâhilî yi düşman askerlere karşı gönderdi.³³⁰ Bizans kumandanlarından 6 tanesi 3000 asker ile el-Arabe'ye indiler. Ebû Ümâme el-Bâhilî kalabalık bir Müslüman ordu ile onların üzerine yürüdü. Düşmanları el-Arabe'de mağlup etti. Bizans kumandanlarından birini öldürdü. Sonra onları ed-Dübiyye'ye yani ed-Dâbiye'ye kadar takip etti ve bozguna uğrattı.³³¹

Araplar Ebû Ümâme el-Bâhilî önderliğinde Dâsin Savaşı'nda (el-Arabe) zafer elde ettiler.³³² Müslümanlar miladi 4 Şubat 634 yılında Cuma günü Gazze'ye girdiler. Bu Ebû Bekir'in hilâfeti döneminde Amr b. Âs'ın eliyle oldu. Tarihî kaynaklarda M 634/632, H.13/ 11 yılında yapılan bu fetih Filistin'in fethi içinde alınan ilk şehir olarak geçmektedir.³³³ Müslüman Araplar Gazze'ye zafer halinde girmelerine yardım etti ve bazı Araplar da Rumların hükümdarlığı altında ayaklandılar. Müslümanların çöl yolundaki askerleri ile savaştılar. Rumların hükmü altında ayaklanan bazı Gazzeli Araplar Müslümanların Gazze'ye girmesinin ardından Gazze'yi terk etmişlerdir. Müslümanlar Gazze'ye girdikten sonra ise Gazze'de kalan, Müslüman askerlere yardım eden alçakgönüllü Arap kabileleri adaletsiz ve zulmeden Rum validen önceki hayatlarına geri dönmüşlerdir. Müslüman askerlere Gazzeli Arap kavimleri bu diyar üzerinde gerçekleştirecek olan fetihlerde ilerlemelerine yardımcı olmuşlardır. Gazzeli Arap kabilelerinden Cüzâm ve Lahm başta olmak üzere birçok kabile Müslümanlara yardım etmiştir.³³⁴

³²⁹ el-Arabe: İbranicede "Arabe" kelimesi çöl ve kuraklık anlamına gelir. Göçebe Araplar, el-Arabe kelimesini "Suriye toprakları" anlamında kullanmıştır. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 1: 19; "el-Arabe Filistin'de bir yerleşim yerinin ismidir" Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 96.

³³⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4: 96.

³³¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113-114; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 45; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 210-211.

³³² Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 45.

³³³ Filistin bölgesi Hz. Ömer Döneminde, 16 yıl içinde tamamı alındı. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 68.

³³⁴ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filisîn*, 1-2: 45.

Ebû Ümâme el-Bâhilî savaştan sonra geri Yezid'in yanına döndü.³³⁵ Müslümanlar Gazze fethinde pek çok ganimet elde ettiler.³³⁶ Gazze'nin alınmasını gerekli kılan bir başka durum ise Artabun'un Îlîya'ya (Kudüs) girmesidir.³³⁷ Amr b. Âs Kudüs'ün işgal edilme tehlikesine karşı hemen Gazze'yi fethetmeye yöneldi. Burada da Amr b. Âs'ın şehirler arasında Gazze'nin konumunu, işlevini çok iyi bildiği görülmektedir.

2.1.3.1. Ferd Anlaşması

Ferd Anlaşması, Amr b. Âs ve Gazze'nin ileri gelenleri arasında Gazze'nin koruculuğu için yapılan anlaşmadır. Bu anlaşma can ve mal güvenliği için yapılmış bir anlaşma olabilir. Fakat anlaşmanın içeriği hakkında elimizde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Anlaşma sırasında yaşanan hadise ise şu şekilde nakledilmektedir: Amr b. Âs'ın Gazze'yi ele geçirmesinin ardından Kayser Gazze'ye gelmiştir. Kayser, Amr b. Âs'a içinizden bizim ile konuşacak birini gönderin demiştir. Kayser ile konuşmaya Amr b. Âs gitmiştir. Ve Kayser ile aralarında kısa bir görüşme gerçekleşmiştir. Ardından Kayser, Amr b. Âs'a birtakım hediyeler ve elbiseler vermiştir. Amr b. Âs ordusu için bunların yetersiz olduğunu söyleyince Kayser daha fazlasının verilmesi için askerlerine emir verdi. Amr b. Âs askerlerinin yanına döndüğünde ise bir daha tek olarak düşmanlarla görüşmeye gitmeyeceğine dair yemin etmiştir.³³⁸ Murat Debbâğ, aynı hadisenin Ecnâdeyn Savaşı sırasında vuku bulduğunu söylemektedir. Bu nedenle bu Ferd Anlaşmasının kesinliği hakkında bir bilgi olmasa da İslâm fetihlerinde fethedilen şehirlerin halkları ile birtakım anlaşmalar yapıldığı bilinmektedir. Gazze için de böyle bir anlaşma yapılması kuvvetle muhtemeldir.

³³⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 13.

³³⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 113.

³³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4: 416.

³³⁸ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdü'nâ Filistîn*, 1-2: 38.

2.1.3.2. Cizye/ Haraç Uygulaması

Amr b. Âs'ın Gazze'nin fethinden önce bu topraklara karşılık Gazze halkıyla cizye ve haraca bağladığı ve onlarla sulh anlaşması yaptığı³³⁹ bilinmektedir. Kaynaklarda bu cizye ve haraç miktarı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

2.1.4. Hz. Ebû Bekir Dönemi İdari Birimler ve Gazze

Hz. Ebû Bekir Dönemi bir sonraki gelecek halifeler için idari, askeri, siyasi yönlerden belirleyici bir dönem olmuştur. Bu döneme İslâm tarihi açısından İslâm teşkilâtının zirveye ulaşmasından önceki geçiş dönemi denilebilir. Hz. Ebû Bekir'in Peygamberden sonra ilk halife olması onun izlediği yol ve aldığı kararlar bir sonraki dönemler için tartışmasız tecrübe kaynağı olmuştur. Hz. Ebû Bekir Dönemi'nin idarî, askerî, yargılama ve kadı seçimi olarak kısaca şöyle değerlendirebiliriz: Hz. Ebû Bekir Dönemi idari açısından (Vali) Hz. Peygamber Dönemi'ne benzerlik göstermektedir.³⁴⁰ Hatta Râşid Halifeler içerisinde Hz. Peygamber Dönemi'ne en çok benzerlik gösteren dönem Hz. Ebû Bekir Dönemidir. Bu dönemde başkent Medine'dir.³⁴¹ Hz. Ebû Bekir Dönemi hakkında genel bir kanaate varmak için Belâzürî'de geçen şu bilgiyi değerlendirmek isabetli olacaktır: “Hz. Ebû Bekir Amr'ı Filistin, Şürahbil'i Ürdün ve Yezid'i Şam'a vali tayin etti ve kendilerine “Eğer hep birlikte savaşırsanız savaşın olduğu bölgenin valisi kumandanınızdır” dedi.”³⁴²

Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde idari birimler tek elde toplanıyordu. Bu dönemde henüz teşkilâtlanma olmamıştı. Komutan olarak fetihlere gönderilen kişiler fethettiği yerin hem valisi hem kadısı hem de askeri birimin başında olan kişiydi. Yani idari birimleri bir şehir olarak değil bölge olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Buradan hareketle Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde Gazze'nin valisi Gazze'yi fetheden Ebû Ümâme el-Bâhilî veya Filistin bölgesinin komutanı Amr b. Âs'tır. Bu iki isim

³³⁹ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 70.

³⁴⁰ Mustafa Necati Barış, *Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı* (Thesis, Ankara Üniversitesi, 2013), 57.

³⁴¹ Barış, *Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı*, 2013, 57.

³⁴² Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 112.

arasında Gazze'yi fetheden Ebû Ümâme el-Bâhilî Gazze valisi olarak kalmış olabilir. Amr b. Âs ise genel olarak Filistin bölgesinin valisidir.

2.2. HZ. ÖMER DÖNEMİ

Hz. Ömer Dönemi İslâm tarihinde İslâm Devletinin sistemleştiği, bayındırlık faaliyetlerinin arttığı, şehirleşmenin getirdiği reform hareketliliklerinin sıklıkla yaşandığı, fetihlerin ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'den devraldığı İslâm Devletini kendi üslubu ile geliştirip, devlet kavramına İslâm'ın sistemini tamamen yedirmiş bir halife olmuştur.

Hz. Ömer Dönemi'nde Gazze'de neler yaşandı, ne gibi yenilikler yapıldığına dair bilgilere doğrudan ulaşamıyoruz. Burada da Hz. Ömer Dönemi bilgilerinden, çalışmalarından yararlanarak gerek doğrudan gerek dolaylı yollardan Hz. Ömer Dönemi Gazzesi ele alınmıştır.

2.2.1. Hz. Ömer Dönemi Arap-Bizans İlişkileri

Araştırmada dönem farklılıklarında Bizans ile ilişkilerimize değinmemizin sebebi; Gazze'nin Bizans'ın elinden henüz alınmış olmasıdır. Bizans İmparatorluğunun kaybettiği toprağı geri alma mücadelesine girecek olması Müslümanların fetih hareketleri önünde engel teşkil etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in vefatı ile başa geçen Hz. Ömer dünyanın iki büyük ve güçlü devletine (Bizans ve Sâsânî İmparatorluğu) savaş ilan etmiş halde İslâm Devletini devralmıştır. Hz. Ömer de Bizans ile mücadele etmeye devam etmiş, hatta Bizans'ın İslâm topraklarına zarar vermesi, toprakları geri alma umudunu tamamen kesmiştir. Hz. Ömer Dönemi'nde Bizans ile ilişkiler daha çok gerilmiş bir ip gibidir. Bizans İmparatorluğu sürekli olarak toprak kaybetmeye devam ederken, bir yandan da kendini daha sağlama almak için Anadolu topraklarına çekilmiştir.

Hız. Ömer halifeliğini ele aldıktan beş ay kadar sonra (28 Zilkade 13 / 23 Ocak 635) Bizans ile Ürdün mevkiinde bulunan Fihl'te "Fihl Savaşı" yapılmıştır. Bu savaşın nedeni Bizans İmparatoru Herakl'nin Antakya şehrinde çekilmesinin ardından Rumları, el-Cezire halkını Müslümanlara karşı seferber etmesiydi. Savaş sonunda Fihl halkı da cizye ve haraca bağlanmıştır.³⁴³ Ardından Bizans ile Mercu's-Suffer (Receb 14 / Eylül 635) Savaşı yapıldı. Çetin bir çarpışmanın ardından Bizans ordusu Dımaşk ve Beytülmakdis'e sığınmak durumunda kalmıştır.³⁴⁴

Hız. Ömer Dönemi Bizans ilişkilerine Yermük Savaşı damga vurmuştur. Bizans İmparatoru Herakl Şam, Ermeni ve el-Cezire halkından oluşan büyük bir ordu hazırlayarak Müslümanların üzerine yürüdü. Yermük Savaşı'nda Müslüman erkeklerin yanında Müslüman kadınlarda savaşta ciddi bir başarı gösterdiler. Bu savaş hicri 15 yılının Recep ayında gerçekleşmiştir.³⁴⁵ Müslümanlar tarafından savaş kaybeden Bizans'a büyük bir darbe vurulmuş oldu. Bizans'ın Bilâdüşşâm topraklarını geri alma umudu tamamen kesilmiştir. Yermük Savaşı sonrası Şam bölgesi şehirlerinden Busrâ, Dımaşk, Baalbek, Hama, Hıms'ın³⁴⁶ tek tek Bizans'ın elinden çıkması, ardından Amr b. Âs'ın eliyle Filistin topraklarından İlyâ'nın (Beytülmakdis/ Kudüs) sulh yolu³⁴⁷ ile alınması, Bizans'ın Mısır ile karadan bağlantısını koparması sebepleriyle Mısır'ın fethi daha da kolaylaşmıştır.³⁴⁸ Ardından gerçekleşen Mısır'ın fethi (640-641) Bizans'ın ekonomik olarak büyük kayıplar vermesine neden olmuştur.³⁴⁹ Böylelikle Bizans ile Müslümanlar arasında aşılmaz bir duvar örmüştür.

Hız. Ömer Dönemi'nde de Bizans ile diplomatik ilişkiler devam etmiştir. Hız. Ömer başa geldiğinde Sâsâniler ve Bizans ile fiili mücadeleye girse de, Sâsânilere oranla Bizans ile diplomatik ilişkiler daha ılımlıydı denebilir. Bizans ve Araplar diplomatik kurallar çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır. Bunda Hız. Ömer'in kendine has kriterlerinin etkisini unutmamak gerekir. Heraklios, Müslümanları iyi tanımak için diplomatik süreci yumuşatmıştır. Hız. Ömer'e mektuplar yollayarak, ona

³⁴³ el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 136.

³⁴⁴ el-Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 140.

³⁴⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 136-139.

³⁴⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 136-139.

³⁴⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 140.

³⁴⁸ Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 559.

³⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 301.

birtakım sorular sormuştur. Hatta kendisine bilgili kimseler göndermesini istemiştir. Heraklios'un isteği üzerine Hz. Ömer ona elçiler göndermiştir. Bu iki devlet arasında zaman zaman hediyeleşmeler de mevcuttur.³⁵⁰ Taberi bu hediyeleşmeye Hz. Ömer'in hanımı Ümmü Gülsüm ile Heraklios'un hanımı Martina'yı³⁵¹ da dâhil etmektedir. Burada önemli bir nokta ise; Bizans İmparatorluğunun tutumunun her zaman savaşa sürüklemek, yakmak yıkmak olmamasıdır. Heraklios'un İslâm'a olan ilgisi Hz. Muhammed Dönemi'nden itibaren bilinen bir gerçektir. Kim bilir bekli de Heraklios İslâm'ı anlamaya çalışıyordu. Burada önemli bir diğer nokta ise; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemi'nde diplomatik süreçte elçilerin zarar görmemesidir. Hz. Ömer Bizans İmparatoruna elçi olarak Ubâde b. Sâmî'ti göndermiştir.³⁵² Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde de Ubâde'nin Heraklios'a elçi olarak gönderildiği bilmektedir.

2.2.2. Mısır'ın Fethinde Gazze'nin Rolü

Mısır coğrafi konum olarak batısında Libya, güneyinde Sudan, kuzeydoğusunda Filistin, kuzeyinde Akdeniz ve doğusunda Kızıldeniz'le çevrili bir ülkedir.³⁵³ Aynı zamanda Gazze'ye karadan sınırı, denizden de rahat bir ulaşımı bulunmaktadır.

Mısır denize kıyısı bulunan bir yerleşim yeri idi. Hz. Ömer Müslümanların deniz seferlerinde yetersiz ve tecrübesiz olduğunu bildiği için deniz seferlerine izin vermiyordu. Fakat Amr b. Âs, "Hz. Ömer'e Mısır fethinin stratejik açıdan zaruri olduğunu, Filistin ve Suriye bölgesinde mağlûp olan Bizans kumandan ve askerlerinden bir kısmının Mısır'a kaçtıklarını ve her an Mısır tarafından bir tehlike gelebileceğini söyleyerek onu bu ülkenin fethine ikna etmiştir."³⁵⁴ Yani Mısır alınmaz ise Bizans'ın Mısır üzerinden Gazze'ye oradan tüm Şam topraklarına saldıracağı bilindiği için Mısır'ın alınması zorunlu görmüştür.

³⁵⁰ Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 336, 337; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 64.

³⁵¹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 64.

³⁵² Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 341.

³⁵³ Suna Doğaner, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 553.

³⁵⁴ Ahmet Önkâl, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 80.

Mısır, Bizans İmparatorluğu için büyük bir öneme sahipti. O dönemde Mısır Bizans'ın bir eyaleti konumundaydı. Bizanslılar, MÖ 30 yılında Mısır'a gelip burayı istila etmişlerdir.³⁵⁵Bu tarihten itibaren Mısır, Bizans İmparatorluğu için gıda bankası, tahıl ambarı görevini üstlenmiştir.³⁵⁶ Mısır'ın fethinde rol oynayan komutan ise Amr b. Âs'tır. Amr b. Âs'ın Mısır'ı fethetmeden önce Mısır'a ticarî faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Amr, bu ticaret nedeni ile Mısır'ın konumunu, önemini, Mısır'a gidilebilecek gerek askeri gerek ticarî yolları ve Mısır üzerinden gelebilecek tehlikeleri çok iyi bilmekteydi. Bir nevi bölgenin uzmanları arasındaydı.

Hiz. Ömer, Mısır'ı fethetmesi için Amr b. el-Âs'a bir mektup yazdı. Amr b. el-Âs hicri 19 senesinde Mısır'a girdi. Amr, Mısır'a girmeden önce el-Arîş'te bulunmaktaydı. Amr b. el-Âs, Mısır'ı Gazze'ye bağlayan Fermâ yolunu kullanarak el-Arîş'e ordan da Mısır'a girmiştir. Aynı zamanda Fermâ'dan geçerken savaşımaya hazır bir halk karşısına çıkmıştır. Amr b. el-Âs bu halk ile savaştı, onların ordugâhlarını ele geçirdi. Eski adı "Elyûne" olan Fustat³⁵⁷ şehrini de kuşattı ve burayı ele geçirdi³⁵⁸Fustat daha sonra Müslümanların ordugâh şehri oldu. Ardından tüm Mısır topraklarını fetheden Amr b. Âs, buradaki halkı da haraç ve cizyeye bağlamıştır.³⁵⁹

Mısır fetihleri çok geniş çaplı olmuştur. Öncelikle Mısır'a Ferma Bülbeys'in fethi ile giriş yapılmıştır. Ardından Ümmü Düneyn'in fethi ve Bâbilon'un fethi ile devam edilmiştir. En son İskenderiye'nin fethi³⁶⁰ ile Mısır fetihleri son bulmuştur. Fakat çalışmada Mısır fetihlerinin ayrıntılarına girmeden fethin bütününde Gazze'nin üstlendiği role değinmek yerinde olacaktır.

Mısır'ın fethinde Gazze'nin rolünü Amr b. Âs belirlemiştir. "Amr b. Âs Gazze'yi Mısır'ı fethetmek için dayanak, tampon bölge olarak kullanmıştır."³⁶¹ Aynı

³⁵⁵ Ahmet Ağırakça, *Hiz. Ömer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), 84,85.

³⁵⁶ Casim Avcı, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 558.

³⁵⁷ Mısır'ın başkenti Kahire'dir.

³⁵⁸ Fustat'a ismini veren Amr b. el-Âs olmuştur. Çünkü Amr buraya girdiğinde burada çadırlar kurdu. Bu nedenle bu yerleşim yerine Fustat denilmiştir. el-Belâzürî, *Fütuhü'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 241.

³⁵⁹ el-Belâzürî, *Fütuhü'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 248-249.

³⁶⁰ Burada önemli bir nokta ise Amr b. Âs o dönem Mısır başkenti olan İskenderiye'yi kuşattığı sırada Bizans İmparatoru Herakl vefat etmiştir. Herakl eşi olan Kyros ise savaşmadan İskenderiye'yi Amr b. Âs'a teslim etmiştir. Casim Avcı, "Mısır", 29: 559.

³⁶¹ Filii, *Gazze Tarihi*, 39.

zamanda Hz. Ömer Dönemi'nde ortaya çıkmış olan gözlem, haber ve güvenlik için tasarlanan ateş kulelerinden biri Mısır'ın fethinden sonra İskenderiye şehrinde yapılmıştır. Olası bir tehlike durumunda ateş kuleleri ile İskenderiye'den Gazze'ye oradan farklı gözlem kulelerine haber çok hızlı bir şekilde gidiyordu. Bu noktada da Gazze bölge ve şehir güvenliklerini sağlamada da ön plandaydı. İslâm tarihinin bu döneminde Gazze'nin tamamen Müslümanların elinde olduğunu görülmektedir. Müslümanların hem Gazze'yi koruduğu hem de Gazze üzerinden başka şehirleri, bölgeleri koruduğu anlaşılmaktadır. Gazze, bu dönemde çevre bölgelerin fethi için tampon bölge konumundadır.

2.2.3. Hz. Ömer Dönemi Şehir ve Eyalet Planlanması

Hz. Ömer Dönemi'nde şehirler, konumlarına ve işlevlerine göre farklı statülerde yer alıyordu. Örneğin ordugâh şehirlerin konumu işlevlerine göre daha stratejik konularda yer alırdı. Bu dönemde başkent yine Medine'dir. Hz. Ömer şehirleri eyalet sistemine göre sistemleştirdi.³⁶² Başkent Medine olmak kaydıyla İslâm topraklarını sekiz idari bölgeye ayırdı. Bu bölgeler Mekke, Medine, Cezire, Basra, Suriye, Küfe, Mısır, Filistin'di. Şam eyaletini de başkent Humus ve Dımaşk olarak iki kısma ayırdı. Bu vilayetlerin her birine vali, kâtip, divan kâtibi, haraç memuru, polis, haznedar, kadı, askeri ve idari kâtip atadı. ³⁶³ Gazze, Hz. Ömer Dönemi'nde Filistin eyaletinin bir şehri konumundaydı. İdarî, siyasî ve malî bakımından önce Filistin vilayetine sonra başkent Medine'ye bağlı bir şehirdi.

³⁶² Süleyman Muhammed Temmavi, *Hazreti Ömer ve Modern Sistemler*, trc. Muhammed Vesim Taylan (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2004), 288.

³⁶³ Temmavi, *Hazreti Ömer ve Modern Sistemler*, 289.

2.2.4. Hz. Ömer Dönemi İdari Birimler ve Gazze

Hz. Ömer Dönemi'nde idari yargı merkezi Medine'de toplanmasına rağmen, eyaletlerin idari ve askeri yargı mercileri de mevcuttur. Eyalet sistemi ile Hz. Ömer her eyalete vali tayin etmiştir.³⁶⁴ Şam bölgesinin tamamı Muâviye b. Ebû Süfyân yönetiminde³⁶⁵ olmasına rağmen Hz. Ömer Şam'ın farklı şehirlerine Muâviye b. Ebû Süfyân'a bağlı valiler getirmiştir.³⁶⁶ Hz. Ömer'in vali olanlar için özel şartları olduğu gibi vali seçiminde dikkat ettiği hususlar vardır. Bu hususlardan ön planda olanı ise valilerin Araplardan olmak zorunda olmasıdır.³⁶⁷

Kaynaklarda bu dönemde Gazze'ye atanan doğrudan bir vali ismine ulaşılamamıştır. Burada zikredilen isimler genel olarak Bilâdüşşâm bölgesinden sorumlu olan, özel olarak da Gazze'nin bağlı olduğu Filistin bölgesinden sorumlu olan isimlerdir. Bu isimler şunlardır:

- 1) Amr b. el-Âs /Filistin, Mısır
- 2) Alkame b. Mücezziz el-Müdlîcî /Filistin, Kudüs
- 3) Ebu Ubeyde Âmir b. el-Cerrâh /Şam
- 4) Yezîd b. Ebû Süfyân/Dımaşk /Filistin (ordu komutanlığı ve vali)
- 5) Muâviye b. Ebî Süfyan /Şam

Ebu Ubeyde Âmir b. el-Cerrâh, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemi'nde Şam ordularının başkumandanı aynı zamanda Şam bölgesi genel valisiydi. Ubeyde'nin Amvâs vebasından vefat etmesiyle başkumandanlık görevine Muaz b. Cebel geçti. Muaz bölge valisi değil komutanı konumunda olmuştur. Muaz b. Cebel'in vefatı ile yerine Yezîd b. Ebû Süfyân'ı Şam bölgesi başkomutanı olarak gelmiştir. Aynı zamanda Dımaşk valisidir. Yezîd b. Ebû Süfyân da vefat edince yerine kardeşi Muâviye b. Ebî Süfyan'ı Dımaşk valisi olarak bırakmıştır. Hz. Ömer de Muâviye b.

³⁶⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 5. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 2: 175.

³⁶⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 112.

³⁶⁶ Barış, *Câhiliyeden Hz. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı*, 2013, 83.

³⁶⁷ Temmavi, *Hazreti Ömer ve Modern Sistemler*, 289.

Ebû Süfyan'ı tüm Şam bölgesinin tamamına vali yapmıştır.³⁶⁸ Amr b. Âs ise Hz. Ebû Bekir Dönemi'nden itibaren Filistin bölgesinden sorumluydu. Alkame b. Mücezziz ise Amr b. Âs'a bağlı birliklerde Filistin bölgesi fetihlerine katılmıştır. Filistin'in fethinden sonra ise Hz. Ömer Filistin'in yönetiminin yarısını Alkame'ye bırakmıştır.³⁶⁹ Fakat Filistin şehirlerinden hangilerinin yönetiminin Alkame'de yönetiminde olduğu bilinmemektedir. Alkame'nin Hz. Ömer Dönemi'nde Gazze'nin de yönetimini devralmış olması kuvvetle muhtemeldir.

2.3. HZ. OSMAN DÖNEMİ

Osman hicri 28/ 29 yılında halife oldu. Hz. Osman hilâfetin başına geçtiğinde, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonraki zor bir devlet yönetimini devralmıştır. Hz. Osman Dönemi tarihçilerin nazarında ilk 6 yıllık hilâfet ve son 6 yıllık hilâfet olmak üzere iki kısımda incelenir. Bu Dönem ile ilgili genel olarak yönetim tarzı farklılıkları, suistimaller ve Hz. Osman hakkında yapılan şikâyetlerin varlığından, fitnelerin ortaya çıkışından, toprakların farklı alanlarda genişlememesinden³⁷⁰ söz edilmektedir. Çalışmada Hz. Osman Dönemi'nin iç karışıklıklarına değinmeden, o dönemde ellerinde var olan Şam topraklarındaki Gazze'ye değinilmiştir.

Kaynaklarda Hz. Osman Dönemi, Hz. Ömer Dönemi gibi doğrudan Gazze hakkında bilgi edinilemeyen bir dönemdir. Hz. Ebû Bekir 'den sonra Gazze, yavaş yavaş hakkında çok bilgi bulamadığımız zaman aralığına girmektedir. Özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemi Gazze ile ilgili malumatların kaynaklarda yer almadığı aşikârdır. Fakat Gazze her dönem olduğu gibi bu dönemlerde de Filistin eyaleti içerisinde sayılmaktadır. Bu nedende Hz. Osman Dönemi içinde Gazze'yi daha çok Şam merkezli incelemek yerinde olacaktır.

³⁶⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 112.

³⁶⁹ Başaran, "Alkame b. Mücezziz", 2: 468.

³⁷⁰ Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. Bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 58.

2.3.1. Hz. Osman Dönemi Arap-Bizans İlişkileri

Bu dönemde Bizans'ın sığındığı Anadolu topraklarına Şam merkezli askeri faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Kaynaklarda Muâviye'nin, Hz. Osman Dönemi'nde Bizans toprakları üzerine yaz seferleri düzenlemeye devam ettiği bilgisi bulunmaktadır. Aynı zamanda Muâviye Yezid b. Hurr el-Absî komutasındaki orduyu Anadolu topraklarındaki Bizans İmparatorluğu üzerine göndermiştir. Kendisi de bizzat (H. 33, M 653-54) komutasında bulunan orduyla Malatya şehri önlerine kadar gelmiştir.³⁷¹ Bizans önce Malatya şehrine sonra da Şimsat şehrine yürüdü. Fakat Bizans bu seferlerinde başarı elde edemedi sadece şehrin çevresini yağmaladı.³⁷²

Hz. Osman Dönemi'nde Bizans üzerine seferler devam etmiştir. Müslümanlar Bizans üzerine yaz seferlerine Malatya üzerine kurdukları ordugâh ile devam etmişlerdir.³⁷³ Hz. Osman Dönemi'nde Muâviye birçok noktada aktif rol üstlenmiştir. Bunlardan bir diğeri de Bizans'ın elinde olan toprakları aldıktan sonra o topraklara Arap aileleri, kabileleri yerleştirerek iskân politikası izlemesidir.³⁷⁴ Bizans üzerine yapılan seferlerden ciddi anlamda ekonomik gelir³⁷⁵ elde edilmiştir. Bu dönemde Hz. Osman'ın Bizans'a elçi gönderdiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Muâviye'nin daha çok diplomatik işleri yürüttüğü bilinmektedir.³⁷⁶

Şam bölgesinin tamamı Hz. Ömer zamanında fethedildiğinden Hz. Osman başa geldiğinde İslâm toprakları doğal sınırına, en geniş sınırlara çoktan ulaşmıştı. Bu dönemde gerçekleştirilen fetihler yine Bizans üzerine olmakla beraber mevcut topraklar Hz. Ömer Dönemi gibi korunmaya özen gösterilmiştir. Genel olarak İslâm tarihi içerisinde Hz. Osman Dönemi bir yönü ile (fütûhât, zenginleşme) zirve, bir yönü ile de (iç karışıklıklar, yönetim anlayışı) duraklama dönemi denilebilir.

³⁷¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 8. Bs (Beyrut: Dâru Süveydan, 1387/1967), 4: 317.

³⁷² el-Belâzürî, *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 447; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 123.

³⁷³ el-Belâzürî, *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 447.

³⁷⁴ Belâzürî, *Fütuhû'l-büldân*, 245.

³⁷⁵ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 5. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 3: 43.

³⁷⁶ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 66.

2.3.2. Hz. Osman Dönemi İdari Birimler ve Gazze

Bu dönem yönetimde Ümeyyeoğulları'nın varlığının ciddi bir şekilde hissedilmeye başlandığı bir dönemdir. Hz. Osman'ın iktidara gelmesi ile Ümeyyeoğulları iktidara doğrudan gelmiş oldu³⁷⁷ denilebilir. Hz. Osman vali değişiklikleri, Hz. Ömer Dönemi gibi durağan değil, sürekli vali değişiklikleri ile hareketli geçmiştir. Bu dönemde vali sık sık vali değişiklikleri yaşanırken tek bir eyalette vali değişikliği yaşanmamıştır. Bu da Şam eyaleti valisi olan Muâviye'dir.³⁷⁸ Genel olarak ise Hz. Osman dört bölgeye vali atamıştır. Bu bölgeler ise: Basra, Kûfe, Mısır ve Şam merkezlidir.³⁷⁹ Hz. Osman halife olunca Muâviye'yi Şam valiliğine tayin etti. Muâviye'ye Şam valisi olduğunu bir mektup ile bildirdi.³⁸⁰ Hz. Osman Muâviye'nin yetkilerini çoğaltmıştır. Bölge idaresindeki yönetim gücünü güçlendirdi.³⁸¹ Şam ve el-Cezirenin tüm sınırlarını Muâviye'nin valiliğine, yönetimine tesis etti.³⁸²

Bilâdüşşâm topraklarının yönetimi aynı elde toplanmakla birlikte, tüm şehirler Şam'a (Dımaşk) bağlı durumdaydı.³⁸³ Hatta Muâviye Hz. Osman'a yönetim merkezini Şam bölgesine Dımaşk'a taşımasını, oranın daha korunaklı ve güvenli bir yer olduğunu söylemişse de Hz. Osman Muâviye'nin tavsiyesine uymak istemediğini, Hz. Muhammed'in yönetim yerinde kalmak istediğini belirtmiştir.³⁸⁴

Bu dönemde de kadılar da merkez eyalete bağlı çalışırdı. Bu dönemde askerî olarak göze çarpan önemli bir durum ise, deniz seferlerinin başladığıdır. Hz. Ömer Dönemi'nde Hz. Ömer'den deniz seferi için izin alamayan Muâviye Hz. Osman hilâfete geldiğinde ondan H. 27 yılında Kıbrıs deniz seferi için izin istemiştir. Hz. Osman ise ona bir mektup yazarak "Eğer gemiye karınla binersen git, izinlisin."

³⁷⁷ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 3: 201.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 470.

³⁷⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 3: 204.

³⁸⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 149.

³⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 470.

³⁸² Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 223.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2: 58; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 4: 289.

³⁸⁴ İhsan Süreyya Sırma, *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 177.

demıştır. Muâviye hemen harekete geçti ve Şam sahil limanlarından biri olan aynı zamanda Gazze ile aralarında çok kısa bir mesafe bulunan Akka Limanından, h. 28 ve 29 yılının kış ayında deniz seferine çıkmıştır. İlk olarak sulh yoluyla alınan Kıbrıs H. 33 veya 35'te savaş yolu ile alınmıştır.³⁸⁵ Kıbrıs da Şam merkezli bir askeri harekâttir. Gazze tüm bu idarî yapılanmalar içerisinde Şam merkezli bir eyalet konumunu korumuştur.

2.3.3. Hz. Osman Dönemi Doğu Akdeniz Topraklarında İktâ

İktâ,³⁸⁶ İslâm'dan önce Bizans, Sâsânî İmparatorlukları ile İslâm'dan sonra Hz. Muhammed, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi'nde kullanılan bir toprakları aktifleştirme yöntemiydi.³⁸⁷ “Müslümanlar bir şehri veya sahili fethettiklerinde, şehri koruyabilecek sayıda Müslüman aileyi, askeri fethedilen şehre yerleştirirler ve oraya herhangi bir düşman saldırısında yardım için asker gönderirlerdi.”³⁸⁸ Bu dönemler içerisinde en yoğun olarak Hz. Osman Dönemi'nde, özellikle Doğu Akdeniz sahillerindeki topraklar iktâ yolu ile verilmiştir. Burada amaç verimli topraklardan üretim elde etmektir. Aynı zamanda Hz. Osman “savaş ganimeti olarak ele geçirilen serveti ölü arazilerin ihyâ ve imarına harcayarak Mezopotamya'nın delta kesiminde, Suriye ile Mısır'da ve Kızıldeniz'in kıyı şeridinde bir ziraî kalkınma başlatmıştır”. Fakat bu proje Hz. Ali Dönemi'nde aksamış, Emevîler Dönemi'nde ise dönemsel farklılıklara göre tekrar artarak devam etmiştir.³⁸⁹

Askerlere ve Arap kabilelerine iktâ yolu ile topraklar tesis edilmiştir. Hz. Osman da halife olduktan sonra Hz. Ömer'in bu uygulamasına uyup Muâviye'ye bir mektup göndermiştir. Muâviye'ye Şam sahillerini gözetim altında tutup, oralara asker yerleştirmesini, yerleşen askerlere iktâ yolu ile toprak tesisi edilmesini emretti.

³⁸⁵ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 153.

³⁸⁶ İktâ “kesmek, ayırmak” kökünden gelen kat' kelimesinden gelmektedir. İktâ, taşınmaz mal olan toprakların bazı kimselere üretim yapımları için tesis edilir. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Bs (Beyrut: Daru Sadr, t.y.), 8: 281.

³⁸⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 45.

³⁸⁸ el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 151.

³⁸⁹ Mustafa Demirci, “İktâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 44-46.

Muâviye’de Hz. Osman’ın bu buyruğunu yerine getirmiştir. Askerler bu uygulamayı duyunca her bölgeden sahil kısmına gelmeye başlamışlardır.³⁹⁰

Hz. Osman Irak topraklarını iktâ yolu ile veren ilk kişidir. Toplamda bu topraklar beş kişiye iktâ yoluyla verildi.³⁹¹ Askalan³⁹² da ise Hz. Ömer ve Hz. Osman’a ait topraklar vardı. Her iki halife de buradaki topraklarını iktâ yolu ile vermiştir. Bu topraklara izinsiz girme hususunda herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.³⁹³ Hz. Osman Dönemi’nde Doğu Akdeniz sahillerinde uygulandığı bilinen iktâ sisteminde Askalan şehri dışında herhangi bir yerin ismine doğrudan ulaşamadık. Bu dönemde Gazze’de iktâ uygulandı mı, yoksa Gazze ticaret merkezi özelliğini devam mı ettirdi kesin olarak bilinmemektedir. Gazze ile Askalan arasındaki mesafe yaklaşık 17 km olarak kabul edilir. Bu durumda bu kadar kısa mesafe arasında iktâ uygulanma ihtiyacı duyulmamış olabilir. Aynı zamanda tarihte Gazze kendini tarım ile değil ticaret ile ortaya koymuştur. Bu durumda da Gazze’den iktâ topağı verme gereği duyulmamış da olabilir.

2.4. HZ. ALİ DÖNEMİ

Bu dönem ile ilgili kaynaklarda iç karışıklık ve yapılan iç savaşlardan sıkça söz edilmektedir. Hz. Ali Dönemi’nde yaşanan sık vali ve kadı değişiklikleri ile birlikte Gazze veya şehri içine alan bölge hakkında çok bir malumat bulunmamaktadır. Gazze bu dönem içerisinde de Filistin’e bağlı bir şehir olmaya devam etmiştir. Bölgeye atanan valilerin genel olarak Gazze’den de sorumlu olduğu düşünülebilir.

³⁹⁰ Belâzürî, *Fütuhû'l-büldân*, 151.

³⁹¹ el-Belâzürî, *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 311,447.

³⁹² Askalan ile Gazze arasında iki fersah vardır. Askalan Hz. Ömer döneminde halifenin emri ile Muaviye tarafından tekrardan barış yolu ile fethedildi. Daha öncesinde Amr b. Âs tarafından alınan Askalan, orada yaşanan Rum halk tarafından yapılan anlaşmaya uymadıkları için tekrardan fethedilmiştir ve Askalan’a askerler yerleştirmiştir. el-Belâzürî, *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 144.

³⁹³ el-Belâzürî, *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 168,447.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDE GAZZE

3.1. EMEVÎLER DÖNEMİ SİYASİ TARİHİNDE ÖNE ÇIKAN GELİŞMELER

Emevîler Dönemi, Doğu Akdeniz sahillerinin yoğun kullanıldığı, gemi ve tersanelere önem verildiği bir dönemi kapsamaktadır. Emevî hânedanlığının kurucusu Muâviye'nin babası Ebû Süfyan'ın Gazze ile ticaret ilişkisi bulunmaktaydı. Bu nedenle sonradan İslâm Devletinin başına geçen oğlu Muâviye'nin de Gazze bölgesini çok iyi bilenlerden olduğu düşünülmektedir.

Tarihte Emevî Devleti iki tanedir. Bu devletlerden biri 661'de iktidara geçen, 750'de ise sona eren Şam Emevî Devletidir. Diğer Emevî Devleti ise 756 tarihinde başlayıp 1031 tarihinde sona eren Endülüs Emevî Devleti'dir.³⁹⁴ Her iki devlet de tarihte çok önemli bir konuma sahiptir. Tezde de Şam Emevî Devleti çalışılmıştır. Emevî Devleti Halifeleri;

a) Süfyânî Kolundan Gelen Halifeler

I. Muâviye b. Ebû Süfyân	41 (661)
I. Yezîd b. Muâviye	60 (680)
II. Muâviye b. Yezîd	64 (683)

b) Mervânî Kolundan Gelen Halifeler

³⁹⁴ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 58-59.

I. Mervân b. Hakem	64 (684)
Abdülmelik b. Mervân	65 (685)
I. Velîd b. Abdülmelik	86 (705)
Süleyman b. Abdülmelik	96 (715)
Ömer b. Abdülazîz	99 (717)
II. Yezîd b. Abdülmelik	101 (720)
Hişâm b. Abdülmelik	105 (724)
II. Velîd b. II. Yezîd	125 (743)
III. Yezîd b. I. Velîd	126 (744)
İbrâhim b. I. Velîd	126 (744)
II. Mervân b. Muhammed	127-132 (744-750)

Emevîler Dönemi siyasî tarihi resmi olarak Muâviye'nin Hz. Hasan'dan halifeliği H. 41/ M 661 yılında alması ile başlayan, H. 132/M 750 yılında II. Mervân b. Muhammed hilâfet ile sona eren yüz dokuz yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Muâviye Hz. Ömer Dönemi'nde yedi yıl, Hz. Osman Dönemi'nde de on iki yıl olmak üzere toplam on dokuz yıl Şam valiliğini yürütmüştür.³⁹⁵ Şam Emevî Devleti halifeleri iç karışıklıklarla başa geçmiştir. Bu iç karışıklıklar daha sonra dadevam etmiştir. Bu dönemde hükümetin başına on dört halife gelmiştir. Muâviye iktidarı ele geçirdiğinde bir yandan Hz. Ali taraftarları ve Hâricîler ile bir yandan da Abdullah b. Zübeyr ile mücadele etti. Öte yandan ise devlet otoritesini ayakta tutmaya çalıştı. Fütûhât hareketlerini de unutmayan Muâviye, doğuda Horosan, Maveraünnehir, Sistan ile batıda Kuzey Afrika ve Anadolu'daki seferlerine hız kesmeden devam etti.³⁹⁶

³⁹⁵ Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dîneverî, *İslam Tarihi: el-Ahbar et-Tıval*. (İstanbul: Hivda İletişim, 2007), 192.

³⁹⁶ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 59.

Muâviye b. Ebû Süfyân hilâfetini (Hz. Hasan'ın hilâfetin henüz bırakmadığı zaman) ilk olarak İliya/Kudüs'te ilan etmiştir.³⁹⁷ Muâviye, Filistin ve Gazze'yi yakından bilen bir isimdir. Babası Ebû Süfyân'dan Gazze ve çevresini çok iyi öğrenmiş olan Muâviye, kardeşi Yezid b. Ebû Sufyan ile Hz. Ebû Bekir'in Şam bölgesi fetihlerine katılmış, kardeşinin ordusunda özellikle sahil şehirlerinin fetihlerinde bulunmuş, birçok şehir fethetmiştir. Muâviye'nin Doğu Akdeniz sahilleri ile sıkı ilişkileri Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde de açıkça görünmektedir. Sahil şehirlere karakollar kurdu, halifelerin emri ile oralara asker yerleştirdi. Bizans'tan kalma tersaneleri yeniden İslâm donanmasına kazandırdı ve ilk deniz kuvvetini kurdu.³⁹⁸ Kudüs'e çok önem veren Muâviye buradaki Araplar ile sıkı ilişkiler kurmuştur. Onları kendi hilâfetine alıştırmıştır. Kudüs'te bulunan Hristiyanların da kalbini kazanmıştır. Biat almadan önce Kudüs'te bulunan Meryem Ana Kilisesi'ni ziyaret ederek hilâfeti için stratejik bir hamle yapmıştır.³⁹⁹

Muâviye Filistin bölgesi için çalışmalarına halifelik döneminde de devam etmiştir. Askalan ve çevresini, Filistin bölgesindeki ormanları, tarım alanlarını, tanzim etmiştir. Kendi hilâfeti döneminde bu bölgenin hemen her kesimine asker yerleştirmiştir. Ayrıca Muâviye, Filistin'de, Filistinli Meysune bint Bahdal Kelbiyye ile evlenmiştir.⁴⁰⁰

I. Yezîd b. Muâviye 60 (680):

Filistinli Meysune bint Bahdal Kelbiyye⁴⁰¹ ile olan evliliğinden dünyaya gelen I. Yezîd Dönemi'nde Gazze ile ilgili bir bilgi bulunmadığı gibi, İslâm tarihinde bu dönemde fetihler de durmuştur. Hz. Hüseyin'in şehadeti bu dönemde vuku bulmuş, Medine bu dönemde Şam bölgesi askerleri tarafından muhasıra altına alınmıştır.

II. Muâviye b. Yezîd 64 (683):

³⁹⁷ Ali Mazak, *Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989), 81.

³⁹⁸ İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 332.

³⁹⁹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, trc. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963), 63; Mazak, *Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin*, 81.

⁴⁰⁰ Mazak, *Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin*, 81-86.

⁴⁰¹ İrfan Aycan, *Emeviler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 26.

Yezîd'in ölümü ile Şamlılar Yezîd'in oğlu Muâviye'ye biat ederken Hicazlılar da Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdir.⁴⁰² Hilâfetinde İslâm dünyasında kayda değer bir durum gözlemlenmemiştir. Çocuğu olmadığı için kendisinin vefatından sonra iktidar aynı aile içinde olan fakat farklı kola mensup Mervânîler'e geçmiştir.⁴⁰³

I. Mervân b. Hakem 64 (684):

Ümeyyeoğullarının ikinci kolu olan Mervânî kolundan hilâfet devam etmiştir. Bu dönemde Abdullah b. Zübeyr ile hilâfet mücadelesi devam etmiştir. Abdullah b. Zübeyr ile Mervân'ın ordusu Filistin taraflarında⁴⁰⁴ karşılaşmıştır. Zübeyr bu esnada Mısır'da bulunurken yerine kardeşi Musab b. Zübeyr'i göndermiştir. Fakat karşılaşmada Mervân ordusu, Musab'ın ordusunu mağlup etmiştir.⁴⁰⁵

Abdülmelik b. Mervân 65 (685):

Hicaz halkından ve doğu eyaletlerinden Abdullah b. Zübeyr biat alırken, Suriye, Filistin ile Mısır'da Abdülmelik b. Mervân biat almıştır.⁴⁰⁶ Yine bu dönemde de iç karışıklıklar devam etmiştir. Fakat tarih sayfalarına Abdülmelik b. Mervân da iyi bir devlet idarecisi diye geçmiştir. Kuzey Afrika'daki, Anadolu'daki ve Doğu'daki fetihlerine devam etmiştir. Arapçayı tüm İslâm topraklarında resmi dil haline getirmiştir. Kubbetü's-sahre'nin inşası da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde de Gazze'nin durumu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bu dönemde İslâm dünyasında önemli bir gelişme olmuştur. Bizans sikkelerini kullanan Müslümanlar Abdülmelik b. Mervân'ın İslâm sikkelerini bastırması ile artık Bizans sikkelerini kullanmayı bırakmıştır.⁴⁰⁷ Bu sikkelerin basımı ise Bizans'ın elindeki darphanelerin alınması ile olmuştur. Bu darphanelerden biri de Gazze'deydi. Çalışmanın dördüncü bölümünde bu konuya ayrıntılı olarak yer verilecektir.

I. Velîd b. Abdülmelik 86 (705):

⁴⁰² Aycan, *Emeviler*, 36.

⁴⁰³ Mehmet Ali Kapar, "Muâviye b. Yezîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 336.

⁴⁰⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, 8. Bs (Beyrut: Dâru Süveydan, 1387/1967), 5: 540.

⁴⁰⁵ İrfan Aycan, *Emeviler*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 41.

⁴⁰⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 145.

⁴⁰⁷ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 448-451.

Emevîler tarihinde ismini imar çalışmaları, bayındırlık hizmetleri ile duyurmuştur. Semerkant'ın fethi bu dönemde olmuştur. Bizans ile Anadolu topraklarında savaşmışlar, birçok şehir ele geçirmişlerdir. İslâm tarihinde Hz. Ömer'den sonra İslâm topraklarının en geniş sınırlara dayandığı dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan birçok imar çalışması Filistin bölgesinde olmasına rağmen Gazze'de günümüze ulaşmış bir eser yoktur. Fakat tarih kitaplarında Gazze için Velîd b. Abdülmelik'in önemli, değerli bir kişilik olduğu geçmektedir.

Süleyman b. Abdülmelik 96 (715):

I. Velîd vefat edince, Süleyman b. Abdülmelik de Remle'de bulunuyordu. Süleyman, Kudüs'te, Mescid-i Aksa'nın kubbesi altında biat alarak halife oldu.⁴⁰⁸ Hilâfette yaklaşık iki buçuk yıl kalmış olan Süleyman b. Abdülmelik'in Dönemi'ndeki en önemli gelişme İstanbul'un fethine yeniden girişmesidir. Fakat İstanbul kuşatması yeniden başarısızlıkla sonuçlanmakla beraber, Bizanslı askerler Müslüman askerleri çok fazla zarara uğratmıştır.⁴⁰⁹

Ömer b. Abdülazîz 99 (717):

Emevîler Dönemi'nin ön plana çıkan yöneticilerinden biri olan Ömer b. Abdülazîz kişiliği ile İslâm tarihine damga vurmuş bir isimdir. Başa geçer geçmez toplumsal ayrılıkların üzerinde durmuş, sevilmeyen valileri azletmiştir. Hristiyanlara ve Yahudilere ait ibadethaneleri onlara geri vermiştir. Zimmi halkın hukukuna dikkat etmiştir. Tarım ve ticarete önem vererek devlet ekonomisini kalkındırma çalışmaları yapmıştır. Bu dönemde İslâm toplumunda barış havası esmiştir.⁴¹⁰

II. Yezîd b. Abdülmelik 101 (720):

I. Yezîd'in kızı Atike'den dünyaya gelmiştir. Saray içindeki hoş olmayan yaşantısı ile gündeme oturmuştur. Bundan istifa eden gruplarca iç karışıklıklar tekrardan zuhur etmiştir. Bu dönemde önemli gelişme ise Bizans üzerine taciz saldırıları gerçekleştirilmesiydi.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 145.

⁴⁰⁹ Aycan, *Emeviler.*, 70-72; İsmail Yiğit, "Süleyman b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 80-81.

⁴¹⁰ Aycan, *Emeviler.*, 74-76; İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 53-55.

⁴¹¹ Aycan, *Emeviler.*, 76-80.

Hişâm b. Abdülmelik 105 (724):

İslâm tarihinde cimriliği ile bilinen Hişâm b. Abdülmelik, saray masraflarını gereksiz bulmuştur. Bu dönemde Nevşehir dolaylarına kadar ilerleyip, Maraş'ı almışlardır. Bu nedenle Bizans ile sıcak temas halinde olmuştur. Dış politikada ilerleyen Hişâm Kafkasya cephesinde de önemli yollar kat etmiştir. Hişâm, divan defterlerini yeniden düzenleyerek, berîd teşkilâtına daha fazla özen göstermiştir.⁴¹²

II. Velîd b. II. Yezîd 125 (743):

II. Velîd de babası II. Yezîd gibi hoş olmayan yaşantısı nedeni ile Hişâm tarafından saraydan uzakta Filistin'de yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Nitekim Hişâm II. Velîd konusunda yanılmamıştır. Başa geçer geçmez vurdumduymaz yaşantısına devam ederek Hişâm zamanında başa getirilen yöneticileri azlettirmiştir. Fakat Emevî hânedanlığı tarafından bu tavırları hoş görülmeyp öldürülmüştür.⁴¹³

III. Yezîd b. I. Velîd 126 (744):

Tahta geçerken Ömer b. Abdülaziz'i örnek aldığını söyleyen I. Velîd toplumu yeniden toplamak isteyen girişimlerde bulunmuştur. Fakat yemeni bir politika izlediği için kendisi ayaklanmalara sebebiyet verilmiştir. Filistin, Şam'da isyanlar çıkmıştır.⁴¹⁴ Bu dönemde isyanlar dışında kayda değer bir durum olmamıştır. Hilâfetin altıncı ayında ülserden hayatını kaybetmiştir.

İbrâhim b. I. Velîd 126 (744):

Kendisi de kardeşi I. Velîd gibi cariyeden doğmuştur. Başa geçerken çoğu Şam eyaleti dışında kimsenin biatını alamamıştır.⁴¹⁵ Bu nedenle Tedmür'e kaçmış hilâfeti bırakmak durumunda kalmıştır.⁴¹⁶

II. Mervân b. Muhammed 127-132 (744-750):

Yaklaşık beş yıl hilâfette kalan II. Mervân b. Muhammed sürekli iç karışıklıklarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Başkenti Şam'dan Harran'a

⁴¹² Nadir Özkuyumcu, "Hişâm b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 148-150.

⁴¹³ Aycan, *Emevîler*, 87,88.

⁴¹⁴ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 3: 244.

⁴¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 4: 278; Halife b. Hayyât, *Târîhü Halife b. Hayyât*, 293.

⁴¹⁶ İbrahim Sarıçam, "İbrâhim b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 359.

taşımıştır.⁴¹⁷ Sait b. Nuaym'ın başlattığı isyan kısa sürede Şam, Suriye, Hims ve Filistin'e yayıldı. Fakat isyan bastırıldı ve Sait b. Nuaym idam ettirildi. Mervân bir yandan da Abbâsîlerin propagandası ile uğraşıyordu.⁴¹⁸ İsyancılar sadece bununla sınırlı kalmadığı için bir süre sonra II. Mervân b. Muhammed hilâfeti Abbâsîler'e bırakmıştır.⁴¹⁹ "Mervân b. Muhammed'in en son sığındığı sığınağı Filistin'di. Şam'ı ele geçirdikten sonra Filistin'e giren Abbâsîler, Emevîlere eman verdiğini ilan etti. Bu eman üzerine toplanan 70 kadar kişi Ebu'l-Futrus-Avca Nehri yakınlarında öldürüldü. Böylece Emevî Devleti Filistin'de son buldu."⁴²⁰

Emevîler'in siyasî tarihinde belli dönemlerde ılımlı politika izlenmiştir. Fakat belli dönemlerde zulümlerin de yaşandığı bilinmektedir. Gazze Emevîlerin siyasî tarihinde çarpışmaların sahnesinde izleyici konumunda olmuştur. Gazze halkının tarihteki sessizliğini bu dönemde de korudukları görülmektedir.

3.2. EMEVÎLER DÖNEMİ ARAP-BİZANS İLİŞKİLERİ

Emevîlerin kurucusu olan Muâviye henüz başa geçmeden, Şam topraklarının valisi iken Bizans ile sıcak temaslar halinde olmuştur. Başa geçtiğinde de bu sıcak ilişkiler devam etmiştir. Hatta Bizans ve Emevîler arasında en sıcak ilişkiler bu dönemde yaşanmıştır.⁴²¹ Bizans-Emevî ilişkileri siyasî çekişmeler, sosyo-kültürel etki ve ticarî ilişkiler olarak üç boyutta şekillenmiştir.

Siyasî olarak; Emevîlerin kurucusu olan Muâviye Anadolu topraklarına çekilen Bizans İmparatoru ile Hz. Osman Dönemi'nde Malatya'ya kadar ilerleyip savaşmıştır. Emevîler Dönemi'nde de Şam ve el-Cezire bölgesindeki halktan oluşan askerler ile Bizans'a karşı Şam ve el-Cezire hudutlarına yakın mevkiilerde yaz ve kış seferlerine çıkıp savaşmışlardır. Bizans'tan gelebilecek tehlikeler için sahillerde gemiler

⁴¹⁷ Ya'kübî, *Büldân*, 338.

⁴¹⁸ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 3: 249.

⁴¹⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, 3: 254.

⁴²⁰ Mazak, *Emevîlerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin*, 86.

⁴²¹ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 70.

ve muhafız askerler bulundurmıştır. Bu önlemlere rağmen kimi zaman gaflete düştükleri ve saldırıya uğradıkları zamanlar da olmuştur.⁴²²

Bizans-Emevî karşılaşması artık Bilâdüşşâm hudutlarında değil Bizans'ın Şam bölgesini terk ederek sığındığı Anadolu topraklarında olmuştur. Şüphesiz bu dönem içerisinde Bizans ile birden çok karşılaşmalar meydana gelmiştir. Bizans'ın dış politikası ise Emevîlerin içinde yaşanan iç karışıklıklardan yararlanarak saldırıya geçmek olmuştur. Hatta zaman zaman Emevîler'i kendilerine vergiye bağlamışlardır. Bizans kimi zaman İslâm topraklarında yaşayan Hristiyan halkını, kimi zaman Ermeni halkını kendi yanlarına çekerek Emevîler'e karşı bir güç oluşturmuştur.⁴²³ Fakat buradaki siyâsî ilişkiler Gazze ile bağlantılı olmamıştır.

Sosyo-kültürel olarak baktığımızda ise Bizans ile Emevîler arasında mimari yönden yoğun bir etki alanı oluşmuştur. Emevî halifeleri bu dönemde Şam ve Filistin topraklarında saraylar, konaklar, hamamlar, camiler inşa etmişlerdir. Özellikle bu iki coğrafyada Emevîlerin varlığı mimari eserlerde yoğun olarak hissedilmektedir. Doğu Akdeniz sahillerinden Akka, Askalan ve Remle gibi şehirlerde yoğun bir şehirleşme, mimari ve bayındırlık faaliyetlerinin yapıları bulunmaktadır. Gazze'de ise Emevîler Dönemi'ne ait olduğu bilinen herhangi bir yapıya rastlanmamaktadır.

Emevîler Doğu Akdeniz sahilleri ve Filistin bölgesindeki mimari yapılarını Bizanslı mimarlardan yardım alarak yapmışlardır. Özellikle de Velid b. Abdülmelik Dönemi'ndeki yapılarda Bizans'tan para, malzeme ve insan yardımına dayalı yardımların gerçekleştiği İslâm tarihçileri arasında kabul edilmektedir. Bizans İmparatorunun kendi isteği ile Kudüs ve Mescid-i Nebevîye'ye mozaikler göndermiştir.⁴²⁴ Bu dönemde ön plana çıkan birçok alanda Bizans'ın etkisini görmek mümkündür. Bu etkiler; haberleşme teşkilâtının Berîd adı altında sistemli bir teşkilâta dönüşmesi, ilk kez bu dönemde ortaya çıkan halife veya valileri korunması, gelen elçiler ile görüşme kurumu olan Hâcipliğin getirilmesi, deniz gücünün aktif kullanılması, tıp ve kimya alanında tercüme faaliyetlerinin yoğunlaşması, saray

⁴²² el-Belâzürî, *Fütuhü'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 188,189.

⁴²³ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 108.

⁴²⁴ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 212-213.

doktorlarının Hristiyanlardan seçilmesidir. Bütün bunlar Bizans ile sosyal- kültürel etki boyutunun ne denli geliştiğini göstermektedir.⁴²⁵

Ticarî açıdan ise; Emevîler ve Bizans arasında yaşanan savaşların ticarete engel olmadığı görülmektedir. Özellikle de mimari yapılarda kullanılan malzemeler için karşılıklı ticaretler yapıldığı bilinmektedir.

3.3. EMEVÎLER DÖNEMİ İDARİ BİRİMLER VE GAZZE

Kaynaklarda Emevî Dönemi'nde Gazze'nin de içinde bulunduğu Filistin bölgesine atanan iki vali ismi zikredilmektedir. Bu isimler: Süleyman b. Abdülmelik ve en-Nadr b. Yüreym b. Ebrehe b. Sabah'tır. Süleyman b. Abdülmelik I. Velid Dönemi'nde Filistin bölgesi valisi olmuştur.⁴²⁶ en-Nadr b. Yüreym b. Ebrehe b. Sabah da Ömer b. Abdülazîz tarafından Filistin bölgesine vali tayin edilmiştir.⁴²⁷

Kaynaklarda, Emevî Dönemi'nde askeri birliklerin içerisinde Şam bölgesinden birçok askerin var olduğu bilgisi yer almaktadır. İbn Sad Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm muhasarasında da askerlerin bir kısmının Filistinlilerden oluştuğunu hatta tamamının Şam askerlerinden oluştuğunu aktarmaktadır.⁴²⁸ Buradan Emevî Dönemi'ndeki askerlerin özellikle Bilâdüşşâm bölgesinden olduğu görülmektedir. Filistin'e ayrı düşkün olan halifeler askerlerin bir kısmını da Filistinlilerden seçmişlerdir. Bu Filistin halkı içerisinde Gazze halkından da askerler olması muhtemeldir.

3.4. EMEVÎLER DÖNEMİ HRİSTİYANLAR VE GAZZE İLİŞKİSİ

Hız. Ebû Bekir Dönemi'nde Hicaz dışında başlayan Gayr-ı Müslimlerle ilişkiler Emevîler Dönemi'nde artarak devam etmiştir. Nitekim Bizans ile münasebetler, savaşlar devam ettikçe Hristiyanlar ile de ilişkiler o denli süreklilik arz

⁴²⁵ Aycan, *Emevîler*, 106-141.

⁴²⁶ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 298,311; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 145.

⁴²⁷ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 323.

⁴²⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 82-83.

etmiştir. Bunun en bariz örneği Emevîler Dönemi'nde idari, askeri, sosyal, iktisadi, ilim, kültür ve sanat hayatında görülmektedir. Çalışmada Emevîlerin Bizans ile ilişkilerine üç boyutta değinildi. Burada değinilmek istenen durum ise Emevîler Dönemi'nde Gazze'de Bizans'tan kalan Hristiyanlık etkisidir.

Emevîler Dönemi'nde Hristiyan halkın da içinde bulunduğu şehirler bulunmaktaydı. Müslüman halk Filistin ve Suriye Hristiyanlarına gelenekleri yönü ile ilgi göstermekteydi.⁴²⁹ Bu şehirler Bizans'ın elinden alınmış, İslâm'dan önce Hristiyan halkın çoğunlukta olduğu şehirlerdi. Bu şehirlerden biri de Gazze'dir. Gazze İslâm'ın fethinden önce Bizans'ın hükümdarlığında, tamamına yakınının Hristiyan olduğu bir şehirdir. Emevîler Dönemi'nde Gazze'de Müslüman nüfus ile Hristiyan nüfus oranı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Emevîler Dönemi'nde Kudüs'e hac yolculuğuna çıkmış olan Aziz Willibald'ın kaleme aldığı seyahatnamede anlattığı ayrıntılar, Emevîler Dönemi'nde Gazze'de Hristiyan nüfusun aktif şekilde var olduğunu göstermektedir. Aziz Willibald zamanının en çok seyahat eden Anglo-Saksonlarından biri olarak kabul edilir. Kudüs, Gazze gibi kutsal toprakları ziyaret eden bir azizdir.⁴³⁰ Kudüs'e yaptığı yolculuk sırasında Gazze'ye gelmiştir ve burada bir ayin düzenlemiştir. Kendisi kaleme aldığı seyahatnamesinde bu ayin sırasında görme yeteneğini kaybettiğinden⁴³¹ bahsetmektedir.

⁴²⁹ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 63.

⁴³⁰ Webcache, "Willibald", erişim: 16 Nisan 2019, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:D92ELNSUt34J:https://en.wikipedia.org/wiki/Willibald+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

⁴³¹ Canon Brownlow, trc., *The Hodoeporicon of Saint Willibald* (Cambridge, London: Trinity College, 1891), 24.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FETHİNDEN ÖNCE VE FETHİNDEN SONRA EMEVİLERİN SONUNA KADAR GAZZE ŞEHİR YAPISI

Çalışmanın son bölümünde kuruluşundan Emevîlerin sonuna kadar Gazze'nin yapısı birçok yönden incelenmiştir. Gazze, dünya üzerinde en eski tarihe sahip olan şehirler arasındadır. Günümüzde da önemini yitirmemiş şehirlerdendir. Çalışmada da yer yer eski Gazze ve günümüz Gazze'ye paralel olarak değinilmiştir. Gazze'yi dönem olarak incelemek oldukça güçtür. Şehir üzerine tarihten öte bir çalışma pek fazla bulunmamaktadır. Bu nedenle şehri bir bütün olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Burada çalışmanın kapsamı dışında birkaç yerleşim yerine, günümüz arkeolojik kazılarına ve kazılardan çıkarılan eserlerin sergilendiği müzelere de yer verilmiştir.

4.1. ŞEHRİN FİZİKİ YAPISI

İlk olarak Gazze'nin coğrafi konumuna, dıştan tasvirine ve fizikî yapısına değinmek yerinde olacaktır. Eski Gazze, deniz seviyesinden 45 metre yükseklikte, dört tarafı kapı ve büyük surlar ile çevrili bir tepe üzerinde bulunmaktaydı. Gazze, tarihî kaynaklarda şöyle tasvir edilmektedir: “Gazze sahil kenti konumundadır. Gazze'de İnsanların ikamet ettiği bir kale bulunmaktadır. Şehrin bağları, bahçeleri ve tatlı suları insanları cezbetmektedir. Oranın halkı ise az miktarda ekim yapmaktadır.”⁴³² İbn Battûta, Gazze'nin oldukça fazla nüfusa sahip olduğunu, güzel caddeleri bulunduğunu ve içinde Cuma namazı kılınan camilerin olduğunu söylemektedir.⁴³³ Gazze ile yakın komşusu Askalan⁴³⁴ arasında iki fersah ya da daha az mesafe vardır. Gazze, Askalan'a doğru Filistin tarafında yer alır.⁴³⁵ Gazze ile

⁴³² el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 100.

⁴³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *Rihletü'l-İbn Battûta* (Ribat: Ekadimiyye el-Memlûkü'l-Meğribiyye, 1417/1996), 239.

⁴³⁴ Askalan - Azizi şöyle demiştir; Askalan şehri Tal'a üzerinde deniz kıyısındadır. Sahil şehirleri arasında onun limanı yoktur. Halkı tatlı kuyulardan su içer. Askalan ve Gazze arasında 12 mil vardır. Askalan ve Remle arasında 18 mil vardır. el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 100.

⁴³⁵ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 102.

Kayravan arasında üç günlük mesafe vardır.⁴³⁶ Rafah'tan⁴³⁷ Gazze'ye on sekiz mil mesafe bulunmaktadır.⁴³⁸

4.1.1. Şehrin Surları

Tarihte, Gazze diğer birçok şehir gibi surlarla çevriliydi. Zamanla bu surlar zarar gördüğü için günümüze ulaşmamıştır. Gazze'nin ilk sakinleri olan Ken'ânîler, tarihte şehir ve bina mimarisindeki maharetleri ile bilinirlerdi. Ken'ânîler, şehirlerini surlarla çevrelemişlerdir.⁴³⁹ Bu nedenle Gazze'yi ilk olarak surlar ile çevreleyen Ken'ânîler olmuştur. Hiksoslar Dönemi'ne ait arkeolojik kazılarda şehrin etrafında iki buçuk metre genişliğinde ve yüz elli ayak yüksekliğinde bir sur inşası bulunmuştur. Bu duvar yağmura ve şiddetli fırtınalara dayanıklı sağlam kerpiçlerle yapılmıştır.⁴⁴⁰ Büyük İskender Gazze'yi almak için şehre geldiğinde karşısında yüksek surlarla çevrili bir şehir bulmuştur. İskender ancak bu surları mancınık ile yıkarak şehri alabilmiştir.⁴⁴¹ Aynı şekilde Batlamyus, Gazze'den çıkmak durumunda kaldığında şehir surlarını ve kulelerini yıkmıştır.⁴⁴² Yunanlılar Dönemi'nde Gazze yine eski görkemine kavuşmuştur. Şehrin etrafı surlarla çevrildir ve böylelikle müstakil bir şehir haline gelmiştir.⁴⁴³ Bu bilgilerden hareketle tarihte şehrin surlarının dönem dönem yıkıldığı, dönem dönem tekrardan inşa edildiği görülmektedir.

İslâm fethinden sonra Gazze'de surların varlığına doğrudan ulaşılammamaktadır. Ancak Hz. Ömer ve Hz. Osman Dönemi'nde Muâviye b. Ebû Süfyân'a Şam bölgesi bilhassa Doğu Akdeniz sahillerinin kalelerin onarılması⁴⁴⁴ emri verilmiştir. Fakat verilen bu emirde surlar ile ilgili bir durum söz konusu değildir. Gazze'nin fethine ayrıntılı olarak değinen Belâzürî de *Fütûhu'l-büldân* adlı

⁴³⁶ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 102.

⁴³⁷ el-Azizi Refah için şöyle demiştir: Rafah şehrinde çarşılar, camiler, minberler ve oteller inşa edilmiştir. Ahalisi ise cüzzamlı ve beceriksizdir ve onlar hırsızdır, insanların eşyalarını yağmalar, öyle ki bunların köpekleri hırsızlıkta yeryüzündeki en zarar verici köpeklerdir onlar gibi çalan başka köpekler yoktur. el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 93.

⁴³⁸ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 93.

⁴³⁹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

⁴⁴⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 18,19; Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 14-16.

⁴⁴¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 24.

⁴⁴² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25.

⁴⁴³ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 55-59.

⁴⁴⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 151.

eserinde şehrin surlarından bahsetmemektedir. Aynı zamanda Emevîler sonrasında yazılan seyahatnamelerde de şehrin surlarından bahsedilmemiştir. Buradan hareketle Gazze'nin surları Romalıların devamı olan Bizans'ın egemenliğinde ya tamamen yıkılmıştır ya da kısmi olarak yıkılmış olup şehri çepeçevre sarmadığı için herhangi bir çatışmada şehrin savunması adına bir önem arz etmemektedir. Kesin olarak ise arkeolojik çalışmalarda Romalılar Dönemi'ne ait sur kalıntılarına ulaşılabildiği için İslâm fethine kadar Gazze'de surların varlığından söz edilebilir.

4.1.2. Şehrin Kapıları

Eski Gazze fizikî olarak tasvir edilirken bir tepe üzerine dikdörtgen şeklinde bir yapı ile kurulu olduğundan, şehrin birden fazla kapısı olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁴⁵ Fakat günümüzde bu kapılar mevcut değildir. Bu nedenle bu kapıların hangi dönemde nasıl yapıldığına dair elde olan bilgiler yetersizdir.

Ken'ânîler/Fenikeliler Dönemi'nde şehrin surları yapıldı. Ken'ânîler aynı zamanda inşaat alanındaki maharetleri ile de bilinmektedir. Doğu Akdeniz sahil kentlerinin mimarisi ise birbirini andırmaktadır. Şehir mimarisine önem veren Ken'ânîler'in bu dönemde Gazze'nin etrafında kapılar inşa etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

4.1.3. Şehrin Ribâtları

Gazze'de fetihten önce ribâtların⁴⁴⁶ varlığından bahsedilemez. Çünkü ribât İslâmî bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Fetih öncesi Gazze'de ribâtların karşılığı askeri üsler, karakollardır. “Sınır boylarında askerlerin atlarını bağlayıp

⁴⁴⁵ Palestinian News & Info Agency, “Wafa Info”.

⁴⁴⁶ Ribât, kelime kökü “R-B-T”den bağlanmak kökünden gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “atların bağlandığı yer” anlamına gelmektedir. (Enfal Suresi- 60) Ribât “sınır boylarında ve stratejik mevkiilerde askeri amaçlı müstahkem yapılara verilen isimdir.”İsmail Yiğit, “Ribât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 76. Ribâtlara askeri yapılar da denilebilir.

nöbet tuttıkları mekânlara ve buralarda inşa edilen müstahkem yapılara ribât, cihad sevabı almak için ribâtlarda toplanan gönüllü askerlere de murâbit adı verilmiştir.”⁴⁴⁷ İslâm tarihinde ribâtlar tam anlamıyla bir askeri üs, karakol veya ordugâh görevi görmemiştir. Ordugâhlarda görevli askerler Beytûlmalden belli bir maaş alırlardı.⁴⁴⁸ Ribâtlarda ise gönüllü askerler nöbet tutmaktaydılar. Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi’nde, Hz. Ömer düzenli ordu ve ordugâh şehirler kurdu. Müslüman askerlerin rahat hareket edebilmesi için Kufe, Basra, Fustat (Kahire) gibi yeni şehirler kuruldu. Kurulan bu şehirler ordugâh şehirlerdir.⁴⁴⁹ Gazze, yeni kurulan bir şehir olmadığı gibi aynı zamanda ordugâh şehri değildir. Şehirde, şehri dış saldırılara karşı korumak amaçlı ribâtlar kurulmuştur. Emevîler Dönemi’nde ise değişen bir durum olmamıştır. Hz. Ömer Dönemi’nde getirilen bu sistemin Emevîler Dönemi’nde de daha işlevsel olarak kullanıldığı görülmektedir. Biladüşşâm sahilindeki merkezler başta olmak üzere sınır şehirleri, Filistin de birer ribât sayılmıştır.⁴⁵⁰ Sahil kenti olan Gazze de fetihten sonra ribât şehri olma özelliği kazanmıştır.

Ribâtlar başta çadır ile oluşturulurken ilerleyen süreçlerde müstahkem yapılara dönüşmüştür. Ribâtlar önce Bizans’a karşı Şam bölgesinde ve Kuzey Afrika sahillerinde yapılmaya başlandı. Hz. Osman zamanında ise özellikle Bizans saldırılarına açık olan Şam bölgesi ve Mağrib sahillerinde Bizans’tan kalma kalelerin yanı sıra yeni ribâtlar yapıldı.⁴⁵¹ Ribâtlar, genelde dışardan gelen saldırıları engellemek için duvarlarla örülmüştür. İçerisinde erzak depoları, hizmet binaları, silah depoları, işaret kuleleri, tekke ve camisi ile sonradan küçük bir şehri andırmaktaydı.⁴⁵²

Filistin sahillerinde yaptırılan ribâtlar Müslüman esirlerin kurtarılması amacıyla da kullanılmıştır. Makdisî bu ribâtların kulelerinden Müslüman esirleri taşıyan Hristiyan gemilerinin gözetlendiğini, bunların işaret fenerleriyle civardaki

⁴⁴⁷ Yiğit, “Ribât”, 35: 76.

⁴⁴⁸ Sevgi Nur Apaydın, *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Ekonomik Gelişme ve Toplumsal Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 22-23.

⁴⁴⁹ Halit Çil, *Hz. Ömer’in Liderliği* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 280.

⁴⁵⁰ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 123; İslâmî Dönemde “cihad” ve “ribât” kelimeleri birbirinin yerine kullanılırdı. Yiğit, “Ribât”, 35: 76.

⁴⁵¹ Yiğit, “Ribât”, 35: 76-79.

⁴⁵² Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 123.

yerleşim merkezlerine duyurulduğunu, kısa süre içinde ribâta gelen halktan toplanan paralarla gemilerdeki Müslüman esirlerin fidyelerinin ödendiğini söylemektedir.⁴⁵³

4.1.4. Şehrin Limanları

Çalışmada “Ticaret Merkezi Olarak Gazze” konusunda Gazze’de bulunan limanlara ticaret açısından ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bu limanlar: Gazze Limanı, Anthedon Limanı’dır. Bu bölümde kaynaklarda yer alan Anthedon Limanı tarihi ve mimari yönden ele alınmıştır.

4.1.4.1. Anthedon Limanı

Anthedon Limanı Gazze’de bilinen ilk deniz limanıdır. İslâmî literatürde “Tida” ismiyle zikredilmiştir. MÖ 800 yılından miladi 1100 yılına kadar Gazze’de yerleşim yerleri bulunmaktaydı. Gazze, Asur, Babil, Fars, Yunan, Roma, Bizans ve Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Abbâsî, Fatımi ve Tulunid gibi farklı birçok medeniyetlere tanık olmuştur. Anthedon Limanı, Gazze Limanı olarak bilinen Eski Mayomas Limanı’nın güneyinde, limana bir kilometre uzakta yer almaktaydı. Roma Dönemi’nde Gazze bayındır bir belde ve gelişmiş bir sahil beldesi haline gelmiştir. Anthedon Limanı’nın tam olarak eski konumu belirlenememiştir. Buna rağmen Anthedon Limanı’nın yerinin Gazze Şeridi’nin kuzeyinde yer alan bir tepe olduğu düşünülmektedir. Anthedon Limanı Orta Çağ’da “Tide” ismi ile bilinmekle beraber, oranın sakinleri tarafından da “Tide” olarak isimlendiriliyordu. “Mevcut yerleşim, bir Roma tapınağının kalıntılarıyla örme bir duvardan, sanatkârlara ait bir Roma Mahallesi ve gösterişli birçok ev silsilesinden oluşmaktaydı. Bölgede mozaikli bir zemin, depolar ve müstahkem tesisler bulunurdu. Bu arkeolojik alanın kalıntıları, Geç Demir Çağ’ına, ilaveten Fars, Helenistik, Bizans ve Roma Dönemlerine kadar uzanmaktadır.” Son derece iyi muhafaza edilmiş 65 metre uzunluğundaki kerpiç

⁴⁵³ Makdisî, *Ahşeni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, 177.

duvarı da içeren arkeolojik kazıların yapıldığı alan yaklaşık beş dönümdür. Alan eski ticaret merkezlerini içeren, sekiz metreye kadar ulaşan olağanüstü yüksekliktedir. Aynı zamanda altı metre kalınlıkta olan dev duvar, yaklaşık otuz metre doğuya doğru uzanmaktadır.⁴⁵⁴

4.1.4.2. Gazze Limanı/ Mayomas Limanı

Gazze'nin farklı mahallelerinde yapılan arkeolojik çalışmaların olduğu tepelerin birçoğu eski liman olarak görülür. En eski limanlardan biri ise; "Gazze'nin Yunanlarla ticarete başladığı erken döneme ait Mayomas Limanı'dır.⁴⁵⁵ Her iki liman da İslâm öncesi Gazze'de var olan limanlar olup fetihten sonrada da sıkça kullanılan limanlar olmuştur. Fetihden önce Şam bölgesi sahillerinde var olan limanlar fetihten sonrada varlığını, önemini korumuştur. Şam bölgesi sahillerinin fethi ile sahillerde bulunan limanların yeniden imar edildiği yönünde bilgiler mevcuttur. Örneğin Hz. Ömer Dönemi'nde fethedilen Akka şehri, Muâviye Dönemi'nde ayrı bir öneme sahip olup Akka Limanı Muâviye tarafından yeniden faaliyete geçirilerek İslâm tarihinin ilk deniz üssü donanma limanı olmuştur.⁴⁵⁶ Gazze'de fetihten sonra yeni bir liman yapıldığı yönünde bir bilgi mevcut değildir. Müslümanların Gazze'de eski limanı veya limanları kullandıkları düşünülebilir.

4.1.5. Şehrin Tersanesi

Kaynaklara Bilâdüşşam sahillerinde (Akdeniz sahilleri) birçok tersanenin varlığından bahsedilmektedir. Makdisî *Ahşeni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* adlı eserinde Müslümanların Akdeniz sahillerini ele geçirdiklerinde, oralarda yaşayan denizci halktan gemi yapımını öğrendiklerini söylemektedir. Denizci halkın ise eski tersanelerde Fenike geleneğini sürdüren ustalar olduğunu aktarmaktadır. Makdisî, bu ustaların Müslümanlar için de gemiler yaptıklarını söylemektedir.⁴⁵⁷ Aynı şekilde Jean-Pierre Filiu *Gazze Tarihi* adlı eserinde Gazze'nin Blakhiya semtinde olan

⁴⁵⁴ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 69,70.

⁴⁵⁵ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 69,70.

⁴⁵⁶ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 142.

⁴⁵⁷ Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahşeni't-tekâsîm)*, 31-32.

Anthedon Limanından bahsederken, burada aynı zamanda bir tersane olduğunu da söylemektedir.⁴⁵⁸

4.1.6. Şehrin Tünelleri

Tarihî kaynaklarda Hiksoslar Dönemi'nden itibaren Gazze'nin kapısından başlayıp açık alanda biten beş yüz metrelik bir tünelin varlığından bahsedilir. Şehrin başına gelebilecek bir felaket veya herhangi bir kuşatmaya karşı halkın kaçabilmesi için yapılan bu tünelin bir kaçış yolu olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁵⁹

4.1.7. Şehrin Kaleleri

Kaleler bir şehrin surları kadar önem arz etmektedir. Bir şehrin kalesi o şehrin dış güvenliğinde etkin rol oynardı. İslâm tarihinde de fethedilen yerlerde bulunan eski kalelerin onarıldığı veya yeni kalelerin yapıldığı bilinmektedir. Muâviye kardeşi Yezîd'in ölümünden sonra Hz. Ömer'e mektup yazarak halifeye sahillerin durumunu hakkında bilgi vermiştir. Hz. Ömer ona cevaben yazdığı mektupta kaleleri tamir etmesini, onlara asker yerleştirmesini ve gözetme yerlerine bekçiler ile fenerler koymasını istemiştir.⁴⁶⁰ Belâzurî'de yer alan bu bilgilere göre Şam bölgesi sahilleri boyunca birçok kalenin varlığından söz etmek mümkündür. Kaleler burada şehirleri koruma görevini üstlenmektedir. Aynı zamanda Gazze'nin ilk kurulduğu zamanlardan itibaren kendini çevreleyen surlara ve kaleye sahip bir şehir olduğu çokça zikredilmektedir. Hatta Büyük İskender'in Gazze'yi alabilmek için Gazze'nin sağlam surları yıkabilmek için surlarını diplerine kale inşa ettiği bilinmektedir.

Gazze'de günümüze ulaşmış üç kale bulunmaktadır. Bu kalelerden biri olan Dârûm Kalesi, Emevî ve Abbâsî hânedanlıklarından sonra Gazze'yi istila eden

⁴⁵⁸ Filu, *Gazze Tarihi*, 31.

⁴⁵⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 14-16.

⁴⁶⁰ el-Belâzurî, *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*, 151.

Haçlılar tarafından yapılmıştır. Gazze'yi tekrardan İslâm topraklarına alan Selâhaddîn-i Eyyûbî⁴⁶¹ tarafından da yıkılmıştır. Kaynaklarda kalenin neden yıkıldığı hakkında bir bilgi mevcut değildir. Kalenin Haçlılar tarafından yapılması, Gazze'yi boyundurukları altına almak istemelerine kaynaklık etmektedir. Bu nedenle Gazze'de Haçlılar'dan bir iz kalmaması adına Selâhaddîn-i Eyyûbî bu kaleyi yıktırması olabilir.

Gazze'de bulunan ikinci bir kale Han Yunus Kalesi'dir. Günümüzde halen ayakta duran bir kale ise Gazze'ye altın çağ dönemi yaşatan Memlûklüler Dönemi'nde yapılmıştır. Han Yunus da 13. yüzyılda Kudüs'ten Mekke'ye giden hacıları yolculuk esnasında tehlikelere karşı korumak amacıyla askeri bir kale olarak inşa edilmiştir.⁴⁶²

Üçüncü kale ise Napolyon Kalesi'dir. Kale, Gazze şehir merkezinde bulunmaktadır. Muhteşem bir taş bina olarak Memlûklüler Dönemi'nde inşa edilmiştir. 1799'da Napolyon'un Gazze'nin içinden geçerken bu kalede geçirdiği birkaç günden dolayı kale bu ismi almıştır.⁴⁶³ Günümüzde ise Paşa Sarayı (Kasır Al Başa) diye adlandırılır. Kale halen de "Kasr al-Basha" ismi ile müze olarak kullanılmaktadır.

4.2. ŞEHRİN İKLİMİ VE DOĞASI

Ilıman bir Akdeniz iklimine sahip olan Gazze için en eski seyyahlar tarafından oldukça güzel tasvirde bulunmaktadır. Gazze içinde doğası ve iklim şartları ile farklı yaşam alanları barındırır.

4.2.1. Gazze Vadisi

Gazze Vadisi zikzaklı ve eğimli bir vadi oluşu ile ünlüdür. Gazze sahilinden geçerken genişliği zaman zaman değişen sekiz büyük eğimle karşı karşıya

⁴⁶¹ İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merasidü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*, 1412, 2: 508; Filiu, *Gazze Tarihi*, 39.

⁴⁶² Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 71.

⁴⁶³ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 68.

gelmektedir. Vadinin en geniş kısmı ise orta merkezinde 100 kilometreye ulaşılan kısımdır. Ana vadiye çevreden altı tane küçük vadi eşlik eder. Bu küçük vadilerden en önemlileri ise; kuzeyde Ebu Katron Vadisi ve güneyde Galaba Vadisi'dir. Genel anlamda Filistin, özel konum olarak Gazze Şeridi; Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının arasında karasal köprü görevi üstlenmektedir. Bu özel konum Gazze Vadisi'nin birçok göçmen kuş türüne ev sahipliği yapmasına neden olur. Kuşlar için adeta bir duruş istasyonu görevini üstlenir. Gazze Vadisi'nde bulunan hayvan türleri şunlardır: ördek, balıkçıl kuşlar, leylek, Sarus, İnç kuşu, Yağmur kuşu, flamingolar, yırtıcı ve süpürme kuşu türleri, ötücü ve bıldırcın gibi binlerce kuş türü. Gazze Vadisi'nde bu kuş türlerinin geçişi gözlemlenmiştir. Orada bulunan kuş türleri içerisinde "Filistin güneş kuşu" dünyada Gazze Şeridi'nde bulunan en yaygın yerleşik kuşlardan biridir. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, Gazze Vadisi'nin karasal hayat içinde bir sığınak konumunda olmasından dolayı vadinin korunmasının acil bir gereklilik olduğunu göstermektedir. Günümüzde de pek çok çevresel sorunlar ile karşı karşıya kalan bu bölgenin ciddi bir tehlike altında olduğu bilinmektedir. Vadinin en büyük ve zararlı sorunlardan biri ise, mülteci kamplarının kanalizasyon suları ve katı atıklarının bu vadiye toplanmasıdır.⁴⁶⁴

4.2.2. Filistin Güneş Kuşu

Filistin güneş kuşu, dünya üzerinde Gazze'de bulunan en yaygın yerleşik kuşlardan biridir. Filistin Bakanlar Kurulu Şubat 2015 tarihinde, Filistin güneş kuşunu (Cinnyris osea) ülkenin milli kuşu olarak ilan edildi. Filistinli çevre bilimci Prof. Dr. Beban eş-Şeyh yaptığı açıklamada, "Filistin'in kültürel mirasını, mimarisi, mutfağı ve geleneksel kıyafetlerini Yahudileştirmeye çalışan İsrail'in, kuş ve bitki türlerini de kendisine ait kılmaya çalıştığı bir zaman diliminde Bakanlar Kurulunun aldığı bu karar, son derece önemlidir. Örneğin İsrail gizli servisi Mossad, İsrail işgalinden önce Filistin'de yaşayan İbibik'i⁴⁶⁵ kendi sembolü yapmıştır" diyerek aldıkları bu kararın son derece önemli ve yerinde bir karar olduğunu vurguladı. Merkezi Beytüllahim'de bulunan Yaban Hayatı Derneği başkanı İmad el-Atraş ise

⁴⁶⁴ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 72.

⁴⁶⁵ Arapçada Hüdhdüd kuşu olarak bilinmektedir.

“İsrail, tüylerindeki turuncu renge atfen kuşun adını 'Turuncu kuş' olarak adlandırmaya çalıştı ama başaramadı.” diyerek Filistin güneş kuşunun Filistinlilere ait olduğunu vurguladı.⁴⁶⁶

Filistin güneş kuşunun öne çıkan özellikleri şu şekildedir: Filistin'in dağlarında, ovalarında ve tüm Filistin bölgelerinde yaşamaktadır. Ufak yapıya sahip olup uzun ve kavisli gaga yapısı ile bilinir. Güneş vurduğunda ise kuş parlar. Aynı zamanda Filistin güneş kuşu çok güzel bir sese sahiptir. Kuş diğer kuşlar gibi ağaçlar üzerinde yuva yapar ve çiçekler içindeki nektarlar ile beslenir. Yapısı, görüntüsü, ötüşü ve renkleri ile sanatçıları da etkisi altına almış olan 'güneş kuşu', aynı zamanda tanınmış bir yazar olan Wilbur Smith'in “Güneş Kuşu” adlı romanına da ilham kaynağı olmuştur. Güneş kuşunun 132 farklı türü vardır. Fakat günümüzde sekiz tane türü yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.⁴⁶⁷ Bu bakıma Filistin güneş kuşunun koruma altına alınması hem siyasî yönden hem de tabiat çeşitliliği, canlılığı yönünden yerinde bir karar olmaktadır.

Filistin güneş kuşu Gazze Vadisi'nde çokça bulunur. Gazze Vadisi bu kuş türünün yaşam alanı haline gelmiştir. Fakat bu kuşun keşfedilmesi ise 1865 yılında çevre bilimciler tarafından gerçekleştirilmiştir.

4.2.3. Hüdhdü Kuşu

Gazze Vadisi'nde çokça bulunan kuş türlerinden ikincisi de Hüdhdü kuşudur. Hüdhdü kuşu aynı zamanda İsrail Mossad istihbarat servisinin amblemidir. İklim olarak sıcak bölgeleri tercih eden Hüdhdü kuşu daha çok Filistin ve Mısır'da bulunmaktadır. Kışları sıcak olan Afrika'ya göç etmektedir. Yuvasını ağaç kovuklarına, kaya ve duvar oyuklarına yapar.⁴⁶⁸ Hüdhdü kuşu, hemen hemen bütün dillerde çıkardığı ses ile tanınmaktadır. Başında sorguç şeklinde renkli tüyler bulunur. Taraklı tepeliğe sahip olan bir kuş türüdür. Hüdhdü Arapça bir isim olup, Türkçe'de ibibik kuşu olarak, çavuş kuşu veya taraklı kuş olarak bilinir. Kuşun kanatlarıyla kuyruğu siyah beyaz renkte alacalı bir yapıya sahiptir. Vücut kısmı ise

⁴⁶⁶ Aljazeera Turk, “Güneş Kuşu Milli Kuş Oldu”, erişim: 19 Nisan 2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/gunes-kusu-milli-kus-oldu>

⁴⁶⁷ Aljazeera Turk, “Güneş Kuşu Milli Kuş Oldu”.

⁴⁶⁸ Ömer Faruk Harman - Cemal Kurnaz, “Hüdhdü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 416.

pelebeye çalan bir renkte olup açık kahverengiyi andırır. Tepeliğinin uçları da siyah renktir. Gagası ise uzun ve kıvrıktır. Hüdhdü kuşu çok çizgili ve renkli yapıya sahip bir kuştur.⁴⁶⁹

Yahudiler tarafından kutsal sayılmakta olup etinin yenmesi yasaklanmıştır.⁴⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de de en-Neml sûresinde Hz. Süleyman'a kuş dilinin öğretildiği, Hz. Süleyman ile Sebe Melikesi Belkis arasında haberleşmeyi sağlayan kuş olarak bilinmektedir. (en-Neml, 27/16-35).

4.2.4. Firavun İnciri

Rafah'tan Gazze'ye üç mil boyunca iki yanda Firavun inciri ağaçları yer alırdı. Yolun sağında solunda yaklaşık bin ağaç, iki mil boyunca kolları birbirine geçmiş şekilde bulunurdu.⁴⁷¹ Erken dönem Mısır'da birden çok mezar anıtı üzerinde ağaç veya çalı betimlemeleri görülmektedir. Örneğin bir sahnede ortada bir ağaç yer alırken, ağacın her iki tarafında ise ağacı sulayan insan figürleri bulunmaktadır. Bir başka kabartmada ise tanrının elleri ağaçtan çıkmıştır ve elinde hayat suyuna dağıttığı bir vazo görülmektedir. Firavun inciri ismi ile bilinen "sikomor", Mısır'da tanrıları içinde barındıran bir ağaç olarak tasvir edilmektedir. Mısır'da Firavun incir ağacı kutsal sayılmaklaydı. Bununla beraber ölülerin, tanrı ve tanrıçaların Firavun incirinden yararlanmak için dua ettikleri bilinen kabartmalar mevcuttur.⁴⁷²

Firavun incirine Frenk inciri veya Hint inciri de denilmektedir. Bu ağacın özelliği ise kaktüslülerden olması ve yapraklarının etli, yayvan, dikenli bir şekilde çıkmasıdır. Bu bitkinin kalın ve dikenli kabuğu vardır. İçinde ise tatlı yemişi mevcuttur. İsmi yetiştigi coğrafyaya göre almıştır.⁴⁷³

Gazze sahilinde, Gazze Vadisi'nde de çok fazlaca bulunmaktadır. Türkiye'de ise Dikenli incir, Mısır inciri ve Kaynanadili olarak da bilinmektedir. Gazze'de bu

⁴⁶⁹ Kübra Eskigün, *Klasik Türk Kültüründe Efsanevi Kuşlar* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 29,30.

⁴⁷⁰ Kutsal kitap- Levililer-11/19, Yasa'nın Tekrarı 14/18.

⁴⁷¹ el-Azizi, *el-Kitabu'l-Azizi*, 93.

⁴⁷² Cüneyt Öz, "Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018): 215.

⁴⁷³ İlhan Uçar, "Yetiştigi/Geldiği Coğrafya veya Etnik Adlandırmayla Oluşturulan Bitki Adları", *Zeitschrift für die Welt der Türken* 5/1 (2013): 124.

bitkinin varlığı, iklim uygunluğunun yanında, tarihte Firavunlar Dönemi'nin hâkimiyeti yıllarında bu bitki kutsal sayıldığı için özellikle Gazze'ye getirilmesinden dolayı olabilir.

4.2.5. Zeytin Ağacı

Zeytin ağacı uzun ömürlü bir bitki olup, ortalama 300-400 yıl yaşamaktadır. Zeytin ağacının menşesine baktığımızda ise Doğu Akdeniz havzası ve özellikle Şam bölgesidir. En eski kalıntılar Doğu Akdeniz havzasından çıkmıştır. Fenikelilerin deniz ticareti ile zeytin fidelerinin diğer ülkelere taşındığı konusunda araştırmacılar hemfikirdir. Tarihi kaynaklarda da Gazze, Filistin ve Şam bölgesinde zeytin ağaçlarının çokluğu ile anlatılmaktadır. Özellikle seyahatname yazarları bu bölgelerden geçerken zeytin ağaçlarının tasvirini yapmadan geçmemektedir.

4.3. ŞEHRİN DİNÎ YAPISI

Tarihte Gazze kozmopolit bir yapıya sahip olsa da, asıl sakinleri Ken'ânîler olmuştur. Ken'ânîler Arap kavimlerindenidir. Gazze bünyesinde Putperest kavimler ile birlikte Hristiyan, Yahudi ve Müslümanları da barındırmıştır. Hatta Gazze'nin fetihten iki asır sonrasına kadar Hristiyan ağırlıklı⁴⁷⁴ bir şehir olduğu söylenmektedir. Makdisî, Gazze dâhil Şam bölgesinde Sâbii ve Mecusî olmadığını söylemektedir.⁴⁷⁵ Şehrin etnik yapı olarak çeşitlilik göstermesinin nedenleri arasında ise çok fazla göz önünde olan bir ticaret şehri olması gelmektedir. Günümüzde de Gazze etnik yapısında çeşitlilik barındırmakla beraber Müslüman halkın ağırlıklı olarak bulunduğu Müslüman bir coğrafyadır.

⁴⁷⁴ Filiu, *Gazze Tarihi*, 39.

⁴⁷⁵ Makdisî, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-tekāsîm)*, 280.

4.3.1. Halkın İnanç Mezhepleri

Gazze’de bulunan Hristiyan halk monosifit bir inanca sahipti. Günümüzde şehirde Protestan ve Katolik halk da bulunmaktadır. İslâm’dan hemen sonra mezhepsel bir ayrıma girmemiştir. Zaten mezheplerin ortaya çıkış tarihleri çok sonralara dayanmaktadır. Abbâsîler’e kadar Gazze’de mezhepsel ayrım olmazken Gazze’de doğan Şâfi⁴⁷⁶ mezhebi kurucusu İmam Şâfiî sonrasında Gazze Şâfiî ekolü etrafında toplanmıştır.

4.4. ŞEHRİN İDARÎ VE SİYASÎ YAPISI

4.4.1. Yasa/ Kanun

Tarihte Ken‘ânîlerin Gazze’ye yeleştikleri de kendilerine toplumsal düzen sağlamak amacıyla yasa ve kanunlar yaptıkları da bilinmektedir.⁴⁷⁷ Tarihte Gazze’de hüküm süren devletlerin her birinin kendilerine özgü yasaları bulunmaktaydı. Fakat Gazze’de nasıl bir kanun uyguladıkları konusunda ayrıntılar mevcut değildir. Ken‘ânîler’den gelme deniz ticareti anlaşmaları ve yasalarının da olması olasıdır.

4.4.2. Yönetim Şekli

Gazze tarihte birçok el değiştirdiği için yönetim şekli de her dönemde değişiklikler göstermiştir. Gazze, Bâbilliler Dönemi’nde özerk bir yapıya sahipti, bir Babil sömürgesi değildi. Vergilerini ödeyip kendi içinde özgür bir yönetime sahipti. Gazze Bâbilliler Dönemi’nde büyük bir şehirdi ancak devletler arası siyasette önemli bir rol oynamamıştır.⁴⁷⁸ Persliler de Gazze’yi beş yönetim şehriden biri yapmıştır. Gazze o dönem gelişip büyüyen bir şehir olduğu için Gazze’ye özerklik verildi.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, 4: 122

⁴⁷⁷ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

⁴⁷⁸ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 48.

⁴⁷⁹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 23.

Romalılar Dönemi'nde de Gazze özerk bir yapıya sahip olmuştur. Romalılar Dönemi'nde Gazze, Roma İmparatorunun atadığı bir temsilci üzerinden direk Roma İmparatoru tarafından yönetiliyordu. Aynı zamanda Roma tarafından tanınan yerel kurumlar da vardı. Sadece eskiden beri Gazze'de yaşayan yerliler vatandaş sayılıyordu. Şehir meclisinde vatandaşlar ve köklü ailelerden seçilen beş yüz kişilik bir yerel meclis vardı. Halk tarafından önerilip kabul edilmesiyle yabancılara vatandaşlık verilebiliyordu.⁴⁸⁰ Gazze bu dönemde kendine has bir yönetim şekline sahiptir. Belediye Mahkemesi adında bir kurum bulunmaktadır. Mahkeme başkanı yerli halktan seçilirdi. Mahkemede yargıç kürsüsü, mahkemenin düzenini ve huzurunu sağlayan memurlar vardı. Bu memurlara "Barış memurları" denilmekteydi. Bu memurlar belediye başkanına sunulan on kişi arasından seçilirdi. Yine, üst sınıf insanların yönettiği şehirde halk tarafından seçilen, halkın haklarını korumaya görevli bir memur bulunmaktaydı.⁴⁸¹ Şehrin ibadethanelerinden ve kutsal mekânlarından sorumlu, pazarlarından sorumlu memurlar da mevcuttu.⁴⁸²

Fetihten sonra ise Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde merkezi yönetim ile Gazze de diğer şehirler gibi başkent Medine'den yönetiliyordu. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti kısa sürdüğü için sadece Gazze'ye değil, fethedilen diğer şehirlere de yenilik, yeni sistemler getirilememiştir. Bunun en bariz örneği vali, komutan, kadı atamalarında görülmektedir.

Hz. Ömer Dönemi'nde ise İslâm Devleti sistemli bir devlet yolunda büyük ilerlemeler kat etti. Hz. Ömer İslâm topraklarını sekiz bölgeye ayırdı. Başkent yine Medine olarak bu bölgeler: Mekke, Medine, Suriye (Şam), Cezire, Basra, Kûfe, Mısır, Filistin'dir. Bu bölgeler eyalet sistemi gibi vilayetlere ayrıldı. Bu vilayetlerin her birine vali, kadı, divan kâtibi, askeri ve idari kâtip, haraç memuru, polis, haznedar atandı.⁴⁸³ Bu vilayetlerden biri de Gazze vilayetidir. Gazze de merkez olarak Filistin eyaletine bağlı olup doğrudan Filistin eyaletinden Gazze'ye müdahaleler olmaktadır.

Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında da yönetim şeklinin Hz. Ömer Dönemi'ndeki eyalet sistemine bağlı kaldığı anlaşılmaktadır. Hz. Osman Hz.

⁴⁸⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

⁴⁸¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

⁴⁸² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 28.

⁴⁸³ Çil, *Hz. Ömer'in Liderliği*, 2009, 258.

Ömer'den farklı olarak başa geçtiğinde birçok valiyi azletti ve yerine başka valiler atadı. Hz. Ömer Dönemi'nde Şam vilayetinin tamamına Muâviye b. Ebû Süfyan'ı atamıştır. Hz. Osman Dönemi'nde ise tek değişikliğe uğramamış eyalet Şam eyaleti olmuştur.⁴⁸⁴ Hz. Ali Dönemi'nde de yönetim şeklinin Hz. Ömer Dönemi'ne bağlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Emevîler Dönemi'nde (662-750) Gazze, Filistin askeri eyaletine bağlı olarak Remle şehrinin idaresinde yönetildi.⁴⁸⁵ Abbâsîler'in başa geçmesi ile İslâm Devletinin yönetim merkezi Irak'a taşınmış oldu. Burada önemli bir nokta da şudur ki; Emevî hânedanlığından sonra yönetim merkezi değişikliği ile Gazze de yönetim merkezinden kültürel, siyasî yönden uzaklaşmıştır. Bu da ileriki zamanlarda Gazze kentinin kültürel birikimini tamamen ticaretin kollarına bırakmasına neden olmuştur.

4.5. ŞEHRİN HABERLEŞME FAALİYETLERİ

4.5.1. Posta Teşkilâtı/ Berîd

Berîd⁴⁸⁶, Hz. Muhammed'in etkili bir siyaset izlemesinde iyi bir haberleşme ağıdır. Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde de yapılan fetihlerin başarılı olmasının altında yatan sebeplerin başında haberleşmenin iyi bir şekilde kullanılması gelmektedir. Gazze'nin fethinde Amr b. Âs'ın el-Arabe bölgesine inmiştir. Burada Bizanslı askerlerin çok olduğunu gören Amr, halifeye hemen haber göndermiştir. Amr b. Âs'ın karşılaştığı zor durumu anında haber alan Ebû Süfyan'ın zaman kaybetmeden el- Arabe'ye yardımcı birlik göndermesi de haberleşmenin ne derece hızlı olduğunu göstermektedir. Şam bölgesinin büyük bir yüz ölçümüne sahip olması ilk olarak dezavantaj gibi görünse de Hz. Ebû Bekir'in iyi bir haberleşme ağına sahip olması ile

⁴⁸⁴ Selim Yazıcı, *Ya'kûbi'nin Tarihine Göre Hz. Osman Dönemi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 20-27.

⁴⁸⁵ Filii, *Gazze Tarihi*, 39.

⁴⁸⁶ "İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen isimdir". Hz. Muhammed Döneminden itibaren haberleşmeye, istihbarata büyük bir önem verildi. Bu devirde yazışma, anlaşma ve talimat metinleri için özel elçiler görevlendirilmiştir. İbrahim Harekât, "Berîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5: 498.

bu dezavantaj bir avantaja dönüşmüştür. Hz. Ömer Dönemi'nde posta teşkilâtında hızlı adımlar atılmaya devam edilmiştir. İlk posta yollarının temeli yine Hz. Ömer Dönemi'nde atılmıştır.⁴⁸⁷ Hz. Osman ve Hz. Ali Dönemlerinde ise Hz. Ömer Dönemi yenilikleri devam etmekle beraber iç karışıklıklardan dolayı haberleşme faaliyetleri de sekteye uğramıştır.⁴⁸⁸

Emevîler Dönemi'nde ise Hz. Ömer'in temellerini attığı yollar daha da geliştirildi. Yollarda güvenlik önlemi alındı. Muavîye özellikle de Suriye-Filistin arasındaki yollara önem vermekle beraber, bu yol güzergâhları üzerinde büyük yapılar inşa etmiştir. Çünkü bu yollar sayesinde onlara göre Emevîler'in ne kadar güçlü bir hânedan olduklarını ispatlanmış olmaktadır.⁴⁸⁹

4.5.2. Ateş Kuleleri

Kaynaklarda fethedilen topraklar ile büyüyen İslâm Devletini her türlü saldırılardan korumak için birtakım önlemler alındığına dair bilgiler oldukça fazladır. Sahil kenti olan Gazze, Şam bölgesinin ilk fethedilen toprağıydı. Gazze tarihte sürekli askeri üs olarak kullanılırken, İslâm Devleti zamanında yeni kurulan bir şehir olmadığı için ordugâh şehri olarak kullanılmamıştır. Ama şehir sahil kenti olduğu için dış saldırılara çok açıktı. İslâmî dönemde de bu nedenle “ateş kuleleri” adını verdikleri bir sistem getirilmiştir. Bu sistem ile bir nevi hem haberleşme hem askeri üs gibi kullanılmıştır.

İslâm tarihinde emniyeti ilgilendiren acil haber ulaşımında ateş işaretine başvurulmuştur. Miladi IX. yüzyılda ateş kuleleri adını verdikleri bu istem sahil boylarında yaygın bir şekilde uygulanmaktaydı.⁴⁹⁰ “Özellikle doğudan gelen istilâ hareketlerine karşı Müslümanlar bu haber şeklini kullanarak onların takip ettikleri

⁴⁸⁷ Mustafa Dağ, *Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat* (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 75.

⁴⁸⁸ Dağ, *Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat*, 42.

⁴⁸⁹ Dağ, *Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat*, 75.

⁴⁹⁰ Harekât, “Berîd”, 5: 498-501.

yol ile ağırlık noktalarını merkeze bildirmişlerdir.”⁴⁹¹ Ateş kuleleri tepebaşlarında ya da dağlarda bulunmaktaydı. Bu kulelerden sorumlu kişiler belirli yerlerde gizlenirlerdi. Yöre halkı da bu sorumlu kişilere yardım ederdi.⁴⁹²

Ateş kuleleri özellikle Bilâdüşşam ve küçük Asya’da çok sık kullanılan bir sistemdi.⁴⁹³ Aynı zamanda bu sistem hem Hulefâ-yi Râşidîn hem de Emevîler Dönemi’nde şehri hem dış saldırılara karşı korumak hem de haberleşmeyi hızlı bir şekilde yapabilmek için çok sık kullanılmıştır. İlk olarak Hz. Ömer Dönemi’nde kullanılmaya başlanan bu haberleşme sistemi, daha sonra Emevî halifesi Muâviye b. Ebû Süfyân Dönemi’nde daha da önem kazanmıştır. Öyle ki Muâviye b. Ebû Süfyân, sahil kentlerinden, sahil yollarından gelebilecek her türlü saldırıya karşı haberleşme ağı bulundurmakla beraber bu ağı da koruyan yol güzergâhları yaptırmıştır. Sınırlarda, sahil kentlerinde yaşayan valilere, yöneticilere herhangi bir durumda anında haber verme görevi bu ateş kulelerinin ve posta teşkilâtının sorumluluğu altındaydı. Çünkü İslâm Devleti en çok denizden gelebilecek Bizans saldırılarından endişe duymaktaydı.⁴⁹⁴

4.6. ŞEHRİN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

4.6.1. Alfabe

Kaynaklarda Ken’ânîler/Fenikelilerin alfabe icat ettiği bilinmektedir. Bu alfabe Ken’ânîlerin güçlü bir ticaret ağına, şehirlerine sahip olmasının verdiği bir gerekliliktir. Ticarete alınan, satılan malların kaydının yapılması olmazsa olmaz bir zorunluluktur. Bu nedenle” Fenike alfabesi ticarî yazışmaları içeren ticarî bir alfabadir”⁴⁹⁵ denilebilir.

⁴⁹¹ Harekât, “Berîd”, 5: 500.

⁴⁹² Harekât, “Berîd”, 5: 500.

⁴⁹³ Dağ, *Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat*, 73.

⁴⁹⁴ Dağ, *Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat*, 48.

⁴⁹⁵ Girgin, *Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti*, 20.

Ken‘ânî şehri olan Gazze’de de bu alfabenin kullanılmış olması muhtemeldir. Ken‘ânîlerin icat ettiği alfabe kaynaklarda “Fenike Alfabeti” olarak geçmektedir. Diller ve yazılar üzerine yapılmış olan “Diller ve Yazı” adlı çalışmada; kayıtlardan doğrulatabildikleri kadarıyla alfabetik yazının sadece bir defa keşfedilmiş olduğu söylenir. Bu nedenle dünyada tek bir alfabenin varlığından söz etmek mümkündür. Daha sonraki süreçlerde alfabeyi öğrenen toplumlar kendilerine göre alfabeyi uyarladılar. Alfabetik yazı ile en eski bulgular ise MÖ 1725’e aittir. Bu bulgular Finike ismi ile bilinen uygarlığın Babil şehri civarında keşfedilmiştir. Hangi Samî kabilesi tarafından tam olarak bulunduğu bilinmemektedir. Hatta nerede icat edildiği söylenemese de bu bulguların bulunduğu bölge eski Samî kavimlerin bölgesi olduğundan alfabetik yazıyı onlar ile ilişkilendirmek mümkündür. Aynı zamanda birden çok Samî kavimlerin aynı zaman diliminde alfabetik sisteme ulaştığı düşünülebilir. Ve bu Samî kavimlerin daha sonra ortak bir alfabe sistemini kullanmaya başlamış olmaları da muhtemeldir. Bu Samî alfabeti aynı zamanda Fenike (Phoenician) İbrani ve Aramaî yazı sistemlerinin de atasıdır.⁴⁹⁶

Alfabe, yıllar içerisinde medeniyeter ile gelişerek son şeklini aldı. Geçmişten günümüze baktığımızda ise Ken‘ânîler, sahil kentlerine sahip olmalarının verdiği büyük avantajları kullanıp alfabeyi medeniyetlere kazandırmıştır. Gazze’ye daha sonra yerleşen veya Gazze’yi hükümler altına alan devletler ile beraber alfabe de değişiklik göstermiştir. Günümüzde ise Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

4.6.2. Felsefe okulları

Gazze’de Yunanlılar Dönemi’nde Yunan dili şehre hâkim olmuştur. Bu dönemde Yunan dili hem eğitim dili ve hem de resmi dil haline gelmiştir. Dil ile beraber şehirde, Yunan felsefesi, kültürü, değerleri, dinî inançları, örf ve adetleri de yayılmıştır. Bu dönemde Gazze okulları ile şöhret kazanmıştır. Öyle ki milattan sonra ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Atina’dan öğrenciler felsefe eğitiminde derinleşmek için Gazze okullarına gelmekteydiler.⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ John P. Hughes, “Diller ve Yazı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 5/2 (2005): 345-346.

⁴⁹⁷ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 26.

Miladi beşinci asrın sonlarında Gazze’de Eflâtun ekolünden olan Aziz İnus’un ortaya çıkışı felsefenin de burada yayılmasına katkı sağlamıştır. Gazze bu süreçte ün kazanmış; burayı ziyaret eden, tiyatro gösterisinde bulunan, hutbe ve şiir söyleyen, din ve felsefeden bahseden aydınların ve hatiplerin kıblesi haline gelmiştir. Justiyan miladi 529 yılında Atina okullarının kapatılmasını emrederken Gazze okulları eğitimlerini sürdürmekteydi. Eflâtun felsefesinin ilkeleri altıncı asrın sonlarına kadar Gazze’deki okullarda öğretilmeye devam etmiştir.⁴⁹⁸

4.7. ŞEHRİN MİMARÎ YAPISI

Gazze, tarihte sürekli olarak el değiştirmiş bir şehirdir. Bunun en büyük dezavantajı ise yeni gelen devletin eski olan mimarileri yıkma yoluna gitmesidir. Ardından kendi arzularına, inanışlarına göre şehri planlama safhasına geçilmiştir. Gazze’nin mimari yapısı incelendiğinde iki tablo ile karşılaşılmaktadır. Birincisi Gazze’nin fethinden önceki mimari yapısı, ikincisi Gazze’nin fetihden sonraki mimari yapısıdır. Çalışmada Gazze’nin mimari yapısı putperest tapınaklar, kiliseler, camiler, hamamlar, çarşı ve pazarlar, su kanalları olarak altı kısımda incelendi.

Çalışmada fetihden önce Gazze’ye hâkim olan devlet veya milletin inanışları net olarak görülebilmektedir. Fetih sonrasında yapılan yeni yapılar ise dönem dönem artıp azalmakla beraber sürekli bir inişe geçmektedir. Özellikle Hulefa-yi Râşidîn Döneminde göze çarpan bir mimari yapı olmamakla beraber bu durağan hal Emevîler Dönemi’nde de devam etmiştir. Bunun temel nedenleri arasında her iki Dönemi’nde İslâm fetihlerinin hızla ivme kazandığı dönem olmasıdır. İkinci önemli neden ise her iki dönemde de Gazze’nin Filistin ve Bilâdüşşam bölgesinin güvenliği açısından kalkan gibi kullanılmasıdır.

⁴⁹⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 31.

4.7.1. Putperest Tapınaklar

Gazze'nin en eski inanışlarının başında puta tapıcılık vardı. Hatta Gazze tarihte Putperestliğin merkezlerinden birisiydi. Putperest tapınaklarının sayısı oldukça fazla olduğu bilinmekle beraber kaynaklarda sekiz tane⁴⁹⁹ putperest mabedin varlığından söz edilmektedir. Çalışmada söz edilen sekiz mabetten iki tanesinin ismine ulaşabildi. Bu mabetler; Maritun ve Marna Mabedi'dir. Günümüzde Maritun Mabedi'nin kalıntıları bulunmamaktadır. Fakat Marna Mabedi kalıntıları üzerine fetihten sonra Ömeriye Cami inşaa edilmiştir.

4.7.1.1. Maritun Mabedi

Romalılar Dönemi'nde, Porphyryus tarafından putperest Gazze halkına saldırılar gerçekleşmiştir. Bu saldırıların en şiddetlisi de Maritun Mabedi'ne sığınan halka karşı olmuştur. Maritun Mabedi'ni ele geçiren Romalılar daha sonra mabedi yıkmışlardır.⁵⁰⁰

4.7.1.2. Marna Mabedi (Zeus Tapınağı)

Marna Mabedi'nin bulunduğu yerde ise miladi 407 yılında İmparatoriçe Efdoksiya'nın bağışta bulunduğu ve kendi ismiyle anılan kilise inşa edilmiştir.⁵⁰¹ Marna Mabedi, aynı zamanda Zeus Tapınağı⁵⁰² olarak da bilinirdi.

⁴⁹⁹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 28.

⁵⁰⁰ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 29.

⁵⁰¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 29.

⁵⁰² Filiu, *Gazze Tarihi*, 39.

4.7.2. Kiliseler

4.7.2.1. Aziz Hilarion Manastırı

Aziz Hilarion Manastırı Gazze’de bulunan Umm Amr tepesinde⁵⁰³ denilen yerdedir.⁵⁰⁴ Miladi üçüncü yüzyılda rahipler için manastırı yaptırmıştır. Manastır M 614 yılında yani Emevîler Dönemi’nde yıkılmıştır. Tepe, M 291 yılında doğan “Aziz Hilarion Manastırı” kalıntıları halen günümüzde bulunmaktadır. “Bu kalıntılar, iki kilise, bir mezar yeri, vaftiz salonu, genel mezarlık, halka ait bir salon ve birkaç yemek odasından oluşur. Manastır birçok ek bölümü, su sarnıçları, çamur fırınları ve altyapı kanallarını içermekteydi.” Aynı zamanda “Zeminler, kireç taşı, mermer fayans, renkli bitki ve hayvan sahnelerini tasvir eden mozaiklerinden yapılmıştı ve dairesel motiflerle süslü Yunanca nakışları ihtiva ediyordu.” Ek olarak Manastır, “Via Maris ismiyle bilinen Filistin sahil yolundan geçerek Mısır’dan el-Hilal ve el-Hasib’a (Bereketli Hilal) seyahat eden hacılara ve tüccarlara hizmet edebilecek yeterliliğe sahip büyük hamamlar ile donatılmıştır.”⁵⁰⁵ Manastır çok işlevli bir yapıya hizmet amaçlı kurulmuştur.⁵⁰⁶ Manastır işlev bakımından bir nevi İslâmî Dönem zengin cami mimarisine benzemektedir.

4.7.2.2. Eudoksiana (Efdoksiya) Kilisesi

Hristiyanlık, Piskopos Porphyrius Dönemi’nde Gazze’de belli bir dereceye kadar güç kazanmıştır. Porphyrius Gazze’deki putperest tapınakları yıkmış; İmparatoriçe Eudoksiana’nın adakta bulunduğu ve yapımı için yüklü miktarda para harcadığı Eudoksiana Kilisesi’nin yerini belirlemiştir. Bu kilise İmparatoriçenin gönderdiği plana uygun olarak dairesel şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca o bu kilisenin inşası için kırk iki adet kıymetli sütun ve mermerden döşeme taşı göndermiştir.

⁵⁰³ Tam olarak “مقام الخضر” denilen yerdedir.

⁵⁰⁴ Palestinian News & Info Agency, “Wafa Info”, erişim 19 Nisan 2019, http://www.wafainfo.ps/ar_page.aspx?id=2185

⁵⁰⁵ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 70,71.

⁵⁰⁶ A Haber, “Gazze'nin en eski tarihi eseri: Aziz Hilarion Manastırı”, 19 Nisan 2019, <https://www.ahaber.com.tr/galeri/dunya/gazzenin-en-eski-tarihi-eseri-aziz-hilarion-manastiri/1>

Kilise, Marna Mabedi'nin (Zeus Tapınağı)⁵⁰⁷ bulunduğu yere inşa edilmiş ve zemini mabetten alınan taşlarla döşenmiştir. Öyle ki Gazze'nin kadınları kendi mabetlerinden talan edilerek alınan bu taşların üzerlerine ayaklarıyla basmayı kabul etmemişlerdir. Kilisenin inşası İtalyan asıllı mühendis Rofinyus'un idaresinde beş yıl sürmüştür.⁵⁰⁸

4.7.2.3. Elçiler Kilisesi

Miladi 536 yılında Gazze'de Piskopos Mirakyanus meşhur olmuştur. Kardeşi o dönem şehrin valisidir ve ona dinî işlerinde destek olmuş bu da Mirakyanus'a çok sayıda güzel bina inşa etme imkân vermiştir. Büyük bir aileye mensup Gazze asıllı biri olması, okullarda yükseköğrenim görmesi, edebiyat ve şiir konusunda uzmanlaşması onun başarılı olmasının sebeplerindedir. Gazze surlarını yeniden inşa ederek yeni burçlar ilave etmiştir. Elçiler Kilisesi'ni de yeniden inşa etmiş ve şehrin dışında küçük bir kilise daha tesis etmiştir.⁵⁰⁹ Fakat daha sonra inşa ettiği kilisenin ismi kaynaklarda doğrudan zikredilmemektedir.

4.7.2.4. Marstfan Kilisesi

Marstfan Kilisesi de Piskopos Mirakyanus tarafından inşa edilmiştir.⁵¹⁰ Günümüzde kilisenin kalıntıları bulunmamaktadır.

⁵⁰⁷ Filii, *Gazze Tarihi*, 39.

⁵⁰⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 30.

⁵⁰⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 88,89.

⁵¹⁰ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 88,89.

4.7.2.5. Aziz Serciyus Kilisesi

Aziz Serciyus Kilisesi de Piskopos Mirakyanus tarafından inşa edilmiştir.⁵¹¹ Günümüze ulaşmamış bir yapıdır.

4.7.2.6. Aziz Porphyrios Kilisesi

Kilisenin tarihi miladi dördüncü yüzyıla kadar uzanır. Bu kilise Aziz Porphyrios'un öldüğü ve defedildiği yerdir. Halen Ortodoks Hristiyan cemaati tarafından kullanılan bu kilise eski Gazze'de el-Zeytun Mahallesiinde yer almaktadır.⁵¹²

Kaynakarda Saint-Etienne (Aziz Stefanos) Kilisesi ve Saint-Jean (Aziz Yuhanna) Kilisesi'nin ismi zikredilmektedir. Fakat bu iki kilise hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

4.7.3. Cami ve Mescitler

Gazze'de birden çok cami ve mescit bulunmaktadır. Bu cami ve mescitler Gazze yerleşim birimine dağılmış durumdadır. Fakat bu cami ve mescidler farklı zaman dilimlerinde, farklı kişi veya kişiler tarafından yaptırılmıştır. Çalışmanın kapsadığı zaman dilimine göre değerlendirdiğinde; bu camilerden sadece iki tanesi Gazze'nin fethinden Emevîlerin sonuna kadar olan zaman diliminde vardır. Günümüzde de camiler halen ayakta.

Gazze'de cami olarak dört mahallede (el- Derc, el-Zeytun, el-Tuffâh, el-Şecâ'i), toplam dokuz cami vardır.⁵¹³ Mescid sayısı oldukça fazla olan Gazze'de bu

⁵¹¹ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 88,89.

⁵¹² Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 68; Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵¹³ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 330.

dört mahallede toplamda on dört mescid vardır.⁵¹⁴ Bu mescitlerin çoğu Gazze’de yaşamış önemli şahsiyetlere atfedilmiştir. Bu mescitlerin oluşum zamanı ise Emevîler Dönemi’nden sonrasına, hatta imam Şafi ekolü sonrasına tekabül etmektedir. Bu nedenle çalışmanın bu kısmında mescitler ele alınmayacaktır.

4.7.3.1. Ulu/Büyük Cami (Ömeri/Ömeriye Mescidi)

Ulu Cami, bugünkü Gazze’nin ortasında, Ömer el-Muhtar Caddesi’nin sonunda yer almaktadır. Caminin ismi sonradan 644’te⁵¹⁵, Ömer b. Hattâb onuruna verilmiştir. Ömer Cami, Marna Mabedi’ne (Zeus Tapınağı) ait eski bir tapınağın üzerine inşa edilmiş olup daha sonra Bizans kilisesine çevrilmiştir. En son yine İslâm fetihleri başlangıcında camiye çevrilmiştir. “Mevcut caminin planları M 12. yüzyılda Norman Haçlıları tarafından gotik tarzda inşa edilen kilisenin bazı kısımlarıyla muhafaza edilmiştir.”⁵¹⁶ Aynı zamanda cami 1190 metrekarelik bir inşaat alanını kapsamaktadır. Antik mimarinin görsel ihtişamını yansıtan 38 sütuna sahiptir. Sütunlar sağlam mermerden oluşmaktadır. Bu yapısı ile Gazze’deki en büyük camidir.⁵¹⁷ Bu nedenle İslâm tarihinde ulu cami diye de bilinmektedir.

Ulu Cami’nin İslâm fethinden önce yapıldığı anlaşılmakla beraber Gazze’de fetihden önce Müslümanların varlığından söz etmemiz mümkündür. Ulu caminin tarihi kalıntılarında en çok merak edilen ise, cami avlusunda bulunan işaretli, ne zaman kim tarafından yapıldığı anlaşılmayan bir deliğin varlığıdır. Tarihçiler ve arkeologlar muhtemelen kuşatması sırasında kaçış kapısı niteliğinde kazıldığını düşünmektedir. Ayrıca bu tünel görevi gören kısım ile sur duvarlarının ardına geçilen bir sistem olduğu anlaşılmaktadır. Bugün ne zaman kim tarafından yapıldığı anlaşılmamasının sebebi ise deliğin moloz yığınları ile tıkanmış olmasıdır. Ancak tarihçi Skeik, çocukluğunda bu tünelin açık olduğunu oraya bir mum tuttuğunu ve orada 200 tane yarasanın var olduğundan bahsedilmektedir.⁵¹⁸ “Cami, Memluk ve

⁵¹⁴ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 346,347.

⁵¹⁵ Filu, *Gazze Tarihi*, 39.

⁵¹⁶ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 67,68.

⁵¹⁷ Palestinian News & Info Agency, “Wafa Info”.

⁵¹⁸ This Week in Palestine, “Archive, This Week in Palestine”.

Osmanlı Dönemlerinde yeniden inşa edilerek genişletilmiştir. Caminin en belirgin kısımlarından biri olan minaresi Memlukler Dönemi'nde inşa edilmiştir.”⁵¹⁹ Aynı zamanda Memlûklüer bu camide 20.000 ‘in üzerinde kitap bulunan bir kütüphane inşa etmişlerdir.⁵²⁰ Nitekim tarihte Memlukler’in Gazze’ye verdiği önem İslâm tarihinde yarışılamaz bir konumdadır.

4.7.3.2. es-Seyyid Hâşim Cami

Günümüzde Gazze yeni ve eski Gazze olarak ikiye ayrılmaktadır. Eski Gazze'nin el-Darac Mahallesinde yer alan es-Seyyid Hâşim Cami, Gazze'nin en büyük ve en güzel camilerindendir. Camide Hâşim b. Abdülmenâf'ın mezarı cami kubbesi altında bulunmaktadır.⁵²¹ Hâşim b. Abdümenâf'ın bir ticaret için Gazze'ye gittiği ve burada vefat ettiği tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Fakat ilk dönem kaynaklarda Hâşim b. Abdülmenâf'ın mezarının tam olarak yerinin bilinmediğini söyleyen müellifler de vardır. Çalışmada daha önce Hz. Muhammed'in de büyük dedesi Hâşim b. Abdülmenâf'ın mezarını ziyaret ettiğine dair rivayetlere yer verilmiştir. Bu yönden ele aldığımızda ise bu camide meftun olan şahsiyetin Hz. Muhammed'in dedesi Hâşim b. Abdülmenâf olduğu bilgisinin yüksek oranda doğru olduğu kabul edilmektedir.

Cami, Emevîler'den çok sonra Memlûklüer Dönemi'nde⁵²² inşa edilmiştir. Fakat Hz. Muhammed'in dedesi Hâşim b. Abdümenâf'ın İslâm'dan önce Gazze'de bulunması ve burada vefat etmesinden dolayı es-Seyyid Hâşim camisini burada zikrettik.

⁵¹⁹ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 67,68.

⁵²⁰ Filu, *Gazze Tarihi*, 39.

⁵²¹ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 69.

⁵²² Palestinian News & Info Agency, “Wafa Info”.

4.7.4. Hamamlar

Arkeolojik kazılarda Hiksoslar Dönemi'ne ait hamamlar bulunmuştur. Kazılarda sarayda bulunan ferah ve geniş bir banyo, o günkü hükümdarların da en az bugünkü insanlar kadar temizliğe önem verdiklerini göstermektedir.⁵²³ Gazze küçük bir şehir olmasına rağmen orada bilinen birçok hamam vardır.⁵²⁴ Um Amir tepesinde (Aziz Hilarion Manastırı kalıntılarının olduğu yerde) hacılara ve tüccarlara hizmet edebilecek yeterliliğe sahip büyük hamamlar ile donatılmıştır.⁵²⁵

Günümüzde ise şehirde halen hamamlar bulunmaktadır. Fakat bu hamamlar İslâm öncesi veya İslâm sonrası Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi'ne ait yapılar değildirler.

4.7.5. Çarşılar/ Pazarlar

Tarihî kaynaklarda Gazze'nin küçük bir yerleşim yeri olduğu ve orada meşhur çarşıların var olduğundan bahsedilir.⁵²⁶ Pazarlar, tarihte ticaret bölgesi olma özelliği ile adını ön plana çıkaran Gazze'de belki de en önemli ve en çok olması gereken yapılardan biridir. Kaynaklarda çarşı ve pazar olarak nitelendirilen iki yerin ismi zikredilmektedir. Bu iki çarşı da çalışmanın kapsadığı tarih aralığında yapılmış çarşılar değildir. Fakat Gazze'nin tarihinde kapsayıcı rol oynadığı için bu iki çarşıya kısaca değinmek yerinde olacaktır.

İbrahim Çarşısı: Zemahşerî, Gazze'yi tanıtırken, kıyılarından yola çıkarak Gazze'de İbrahim çarşısına ulaşılabileceğini söylemektedir. Müellif, İbrahim çarşısının küçük olduğunu ve etraflarında çok miktarda zeytin ağacı bulunduğunu aktarmaktadır.⁵²⁷

⁵²³ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 14-16.

⁵²⁴ Zemahşerî, *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 251.

⁵²⁵ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 70,71.

⁵²⁶ Zemahşerî, *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 251.

⁵²⁷ Zemahşerî, *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 251.

Han Yunus: Gazze'nin yirmi beş kilometre güneyinde yer almaktadır. Burada civar köylerden gelen tarım ürünleri satışı yapılmaktadır. Günümüzde de varlığını koruyan Han Yunus pazarı şehrin ortasında haftalık olarak kurulur. Ve bu pazar geleneksel yaşamın da mükemmel bir örneğini sergilemektedir.⁵²⁸

4.7.6. Su Kanalları

Gazze'de yapılan arkeolojik kazılarda Hiksoslar Dönemi'nden kalma su kanalları bulunmuştur.⁵²⁹ Umm Amr tepesinde bulunan Aziz Hilarion Manastırında birçok ek bölümü mevcuttur. Bunlardan biri de Manastırda su sarnıçlarının ve altyapı kanallarının var olmasıdır.⁵³⁰ Bu kalıntıların varlığı su kanallarının çok eski tarihlere dayandığını göstermektedir. Romalıların, Asurluların da Gazze'de su kanalları açtıkları hakkında bilgiler mevcuttur. İslâm tarihinde de fethedilen şehirlerin su ihtiyacını gidermek için su kanalları açıldığı veya mevcut olan su kanallarının kullanıldığı bilinmektedir. Fakat kaynaklarda doğrudan Gazze'de su kanallarının yapıldığı veya mevcut olan su kanallarının yeniden düzenlendiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Kanaatimizce Gazze eski bir şehir olup gerek Hiksoslar, gerek Romalılar, gerek Bizanslılar, gerek Asurlular Dönemlerinde olsun bayındırlık yönünden ihmal edilmemiştir. Bu nedenle fetihten sonra hem Hulefâ-yi Râşidîn (özellikle Hz. Ömer Dönemi'nde) hem de Emevîler Dönemi'nde şehirde mevcut bulunan su kanalları kullanılmıştır. Nitekim Gazze fetihten sonra da bir ticaret şehri olmanın yanı sıra, Mısır üzerinden Mekke'ye giden hacıların da uğrak noktasıydı. Bu nedenle Gazze'de su kanallarının denetimine önem vermişlerdir.

⁵²⁸ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 71.

⁵²⁹ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 14-16; Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 18,19.

⁵³⁰ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 70-71.

4.7.7. Kışla/Karargâh/Ordugâh

Tarihte Gazze'nin fethinden önce Firavunlar Mısır'dan Şam'a geçiş için Gazze'yi askeri bir üs olarak kullandılar.⁵³¹ Persliler Mısıra geçiş için Gazze'de askeri bir üs kurdular.⁵³² Büyük İskender Gazze'yi aldıktan hemen sonra askeri birliğini buraya taşıdı.⁵³³

Gazze İslâm topraklarına bağlandıktan sonra direk ordugâh şehri olarak kullanılmamıştır. Gazze İslâmî devirde Müslüman askerlerin ihtiyaçlarının karşılandığı alternatif bir yer konumunda olmuştur. Daha sonraki dönemlerde şehri Müslümanların elinden alan Haçlılar da Gazze'yi askeri üs olarak kullanmamış tek İmparatorluk diyebiliriz.⁵³⁴ Haçlılardan sonra gelen Selâhaddîn-i Eyyûbî de Gazze'yi askeri bir üs olarak kullanmıştır.⁵³⁵ Memlûklüler ise tarihte Gazze'ye en parlak dönemini yaşatmış; Gazze'de büyük bir askeri üs kurmuşlardır.⁵³⁶ Memlûklülerden sonra Gazze'yi kontrol altına alan Osmanlı Devleti de Gazze'ye gereken önemi vermiştir. "Gazze, Kahire'nin emniyeti açısından âdeta ileri karakol gibi değerlendirilmiştir."⁵³⁷

4.8. ŞEHRİN EKONOMİK YAPISI

4.8.1. Darphane ve Kullanılan Paralar

Kaynaklarda Gazze'de bir darphanenin varlığından bahsedilmektedir. Bu darphanenin Romalılar Dönemi'ne ait olduğu bilinmektedir. Sikke'nin darbi bir devletin bağımsızlık nişanesidir. En bariz örneği ise Roma İmparatorluğudur. Roma

⁵³¹ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 17.

⁵³² Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 23.

⁵³³ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, 1-1: 404.

⁵³⁴ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, 1-2: 50-55.

⁵³⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 36.

⁵³⁶ Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, 1-1: 55-58.

⁵³⁷ Bilge, "Gazze", 13: 534.

İmparatorluğu eğemenliğindeki birimlerde birden çok sikke basılması için darphaneler kurdu muştur. Kendi sikkesini darp etmek isteyen Şehir, Roma İmparatorluğundan izin almak zorundaydı. Yüksek vergiler alındığı için ise her Şehir sikke darp etmemiştir. Darp edenler ise belli aralıklarla yapmışlardır. Sikkelerin bir n yüzünde ise imparatorun portresi bulunmak zorundaydı.⁵³⁸

4.8.1.1. Ake Darphanesi

Gazze'nin zenginlikleri karşısında hayrete düŐen İskender, Şehri aldıktan sonra Gazze'de uzun vadeli yatırımlarda bulunmuştur. Bu adım Gazze ve Yunan arasında ticaretin önünü açmıştır.⁵³⁹ Büyük İskender Gazze'yi aldığında bölgede de daha önce var olan Gazze ve Tyros darphanelerinin yerine Ake'de bir darphane kurdu.⁵⁴⁰ İskender adına basılan sikkeler bölgede yaygın olarak kullanılmaya başlandı.⁵⁴¹

4.8.1.2. Gazze Darphanesi

Tarihte İskender'in ölümünden sonra dahi İskender sikkelerinin basıldığı görülmektedir. Hatta bu durum uzun yıllarda devam etmiştir. Fakat İskender'in tasvirinde farklılıklar mevcuttur.⁵⁴²

Romalı Augustus Gazze'de bir darphane kurmuştur. Bir yüzünde Gazze'nin adı diğer yüzünde tanrıça Marna'nın baŐ harfi olan "M" harfi basılı sikke bastırıldı.⁵⁴³ Yine bazı sikkelerin bir yüzünde Antunyus'un resmi, diğer yüzünde baŐının üzerinde

⁵³⁸ Peter Robert Franke, *Roma Döneminde Kkasya: Sikkelerin Yansımada Yunan Yaşamı* (İstanbul: Ege Yayınları, 2007), 11-12.

⁵³⁹ Hrn HŐim Reşid, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25.

⁵⁴⁰ Otto Morkholm, *Erken Hellenistik ağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta ıkıŐından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ő. 336-188)*, trc. Oğuz Tekin (İstanbul: Homer Kitabevi, 2000), 50-51.

⁵⁴¹ Hrn HŐim Reşid, *Kıssatu Medineti Gazze*, 25.

⁵⁴² Morkholm, *Erken Hellenistik ağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta ıkıŐından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ő. 336-188)*, 68.

⁵⁴³ Bu uyguma Roma Döneminde ara ara uygulanan bir yöntemdi. Morkholm, *Erken Hellenistik ağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta ıkıŐından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ő. 336-188)*, 22.

Gazze'nin surla çevrili resmini taşıyan şans tanrıçası Tike'nin resmi vardır.⁵⁴⁴ Bazı sikkelerde ise Hadriyanus ve Gazze ismi basılmıştır.⁵⁴⁵

Roma Dönemi'nde birden çok darphaneler kurulmuştur. Bunun nedenlerinden biri ise bir kentin sikkesinin diğer kette kullanılamamasıydı. Aynı zamanda Roma Dönemi'nde bir şehrin sikkesini yeniden basmak yerine sikkeler o kentte kullanıma uygun hale getirilmekteydi.⁵⁴⁶

Gazze'de Roma Ptolemaios krallığına ait bir darphane vardır. Fakat beşinci Suriye Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı Filistin'de açılan bu darphaneler uzun ömürlü olmamıştır.⁵⁴⁷ İslâm tarihi kaynaklarında ise ilk olarak Hz. Ömer Dönemi'nde paranın basıldığı bilgisi yer almaktadır. Hz. Osman ve Muâviye zamanında da aynı şekilde para basılmıştır.⁵⁴⁸ Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan ise hicri 74, miladi 694-695 yıllarından itibaren darp ettiği sikkeler Arap lejantlı, İslâmî tipli, daha sonra ise tamamen dinî lejantlı epigrafik tipli sikkeler bastırmıştır. Örnek: Kelime-i şehadet yazdırılmıştır. Bu sikkelerin amacı Şam bölgesinde dolaşan Bizans sikkelerinin yerini almaktır. Aynı zamanda bu sikkeler hükümdarlığın, egemenliğin simgesidir. Bu dönemde “abd Allah” sikkelerine karşı Bizanslılar da İsa betimli “İsa'nın hizmetkârları” lejantlı sikke bastırmıştır.⁵⁴⁹

4.8.2. Ticaret

Doğu Akdeniz ülkesi olan Gazze için ticaret kaçınılmaz bir sahaydı. Örneğin; Gazze'de kazı çalışmalarında bulunan bilezik ve yüzüklerin MÖ 450 yıllarına ait olduğu düşünülmektedir. Bu bilezik ve yüzükler İrlanda ile ticaretin ipuçlarını da

⁵⁴⁴ Sikkeler üstü kapalı bir şekilde kişilerin, imparatorlukların dinî innçalarını da yansıtır. Cecile Morrisson, *Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik: Genel Bir Bakış.*, trc. Zeynep Çizmeli (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002), 62.

⁵⁴⁵ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

⁵⁴⁶ Morkholm, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta Çıkışından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ö. 336-188)*, 20-21.

⁵⁴⁷ Morkholm, *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta Çıkışından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ö. 336-188)*, 111-112.

⁵⁴⁸ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 59.

⁵⁴⁹ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 448-449; Morrisson, *Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik: Genel Bir Bakış.*, 58-59.

vermektedir.⁵⁵⁰ Gazze erken dönemlerden itibaren dünya ticaretinin ana kentlerinden biri olmuştur. Bu ticaret birden çok alanda birden çok devlet arasında gerçekleşmiştir.

4.8.2.1. Kumaş Ticareti

Gazze'nin ilk sakinleri olan Ken'ânîler ticaret ile uğraşmaktaydı. Bu ticaretleri sonradan onların Fenikeliler ismini almasını da sağlamıştır. Yunan tarihçiler tarafından verilen "Fenike" ismi "mor" anlamına gelmekteydi. Mor kelimesi ise Ken'ânîler'in ürettikleri kumaşları mor rengine boyamasından gelmekteydi.⁵⁵¹ Ken'ânîler tarihte adını kumaş ticareti ile duyurmuştu. İlk kumaşın onlar tarafından üretildiği düşünülmektedir. Kaynaklarda ilk tülbent bezinin de Gazze'de ortaya çıktığı bilgisi de mevcuttur.⁵⁵² Gazze halkı günümüze kadar geleneksel kumaş ve dokuma sanatını korumuştur.

4.8.2.2. Kâğıt Ham Madde Temini

Filistin bölgesinde Kudüs'te çok kaliteli kâğıt üretimi vardı. Çünkü burada çok fazla ağaç bulunurdu. Bilâdüşşam bölgesinde de genelde kâğıt üretimi yapan şehirler vardı. Bunlar; Taberiyye, Sur, Sidan, Haleb, Antakya, Filistin, Remle, Malta, Tarsus, el-Mesise. Gazze ve Askalan'da ise zeytin ağaçları ve zeytinyağı çokça bulunurdu.⁵⁵³ Gazze, bu noktada kâğıt üretim yeri değil ham madde sağlayan bir şehirdi.

⁵⁵⁰ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 14-16.

⁵⁵¹ Girgin, *Fenikeliler 'de Akdeniz Ticareti*, 7.

⁵⁵² Webcache, "Gazze", erişim: 16 Nisan 2019, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:mCiag3DcnEMJ:https://tr.wikipedia.org/wiki/Gazze+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

⁵⁵³ Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti'l-'Arab*, 171.

4.8.2.3. Tuğla/ Taş

Zemaşerî Gazze kıyılarından İbrahim çarşısına ulaşıldığından ve çarşının (bulduğu yerin ikliminden dolayı) etrafında zeytin ağaçlarının mevcut olduğunu söylemektedir. Daha sonra ise zeytin ağaçlarından tuğla yapıldığını ve bu çarşıdan da birçok ülkeye pazarlandığını eklemektedir.⁵⁵⁴ el-Hisa ve es-Suneyta şehrinde bulunan taşlar çoğunlukla Gazze'ye taşınır orada işlenir bina edinirdi. Medâin'den Kızıldeniz yakınındaki Faân şehrindeki Tûr'a, Rakka şehrine, Kalzem şehrine, Eyle'ye ve Medyen'e giderdi. Buradaki evler muazzam güzellikteydi.⁵⁵⁵

4.9. ŞEHRİN SANATSAL FAALİYETLERİ

4.9.1. Müzik ve “Dabke” Oyunu

Geleneksel müzik aletleri olarak günümüzde ud, kaval, rebap, zurna, tulum, ney ve kanun kullanırlar. Fakat önceki nesillerden miras kalan Dabke, Filistin'de, Gazze'de geleneksel halk dansı sayılmaktadır.⁵⁵⁶ Dabke, “Farklı adımlar ve çeşitli ritimlerle erkekler, kadınlar ya da her ikisi tarafından birlikte oynanmaktadır. Kolektif bir dans olduğu için üç veya daha fazla katılımcı ile icra edilebilmektedir.”⁵⁵⁷

4.9.2. Heykeltçilik ve Gazze'de Bulunan Heykeller

Romalılar Dönemi'nde şehrin girişindeki Marna heykeli Gazze'nin o dönem sanatsal olarak ne kadar geliştiğini göstermektedir.⁵⁵⁸ Ayrıca 2014'ün Şubat ayında Gazze şeridinde, Deyr el-Belih kentinde bronz Apollon heykeli balıkçıların ağına takılmıştır. “Gazze'deki Filistin hükümetinin, bronz Apollon heykelini Fransa'nın

⁵⁵⁴ Zemaşerî, *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*, 251.

⁵⁵⁵ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıta' ve'l-âşâr*, 1: 347.

⁵⁵⁶ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 73.

⁵⁵⁷ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 73.

⁵⁵⁸ Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Gazze*, 27.

başkenti Paris'teki Louvre Müzesi'ne kiralamak üzere yetkililerle görüştüğü bildirildi. Aynı zamanda dünyanın en kapsamlı müzelerinden Louvre, dünyaca ünlü Mona Lisa tablosu başta olmak üzere bünyesinde pek çok esere ev sahipliği yapmaktadır".⁵⁵⁹

Şehirde heykellerin varlığı İslâm öncesi Gazze'de, özellikle Romalılar Dönemi'nde heykelciliğin yaygın olduğunu göstermektedir. Daha eski Gazze tarihine, Ken'ânîler Dönemi'ne bakıldığında, Gazze halkının puta taptığı ve putlarını kendilerinin yaptığı da bilinmektedir. Bu nedenle Gazze'de heykelciliğinin ilk sakinlerinden itibaren gelişmiş olduğu görülmektedir. Fakat bu gelişim İslâmlaşan Gazze'de durmuş, zamanla da yok olmuştur. Bunun nedeni ise İslâm'ın heykelciliğe karşı olumsuz bakış açısında yatmaktadır.

4.10. ŞEHRİN EL İŞİ MESLEKLERİ/ ZANAATLARI

4.10.1. Nakış

Filistin nakış, dokuma ve renk açısından zengin bir ülkedir. Altı veya yedi yaşına gelen kızlar kendi köyünde bilinen desen çeşitlerini öğrenmeye başlarlar. "Filistinli kadınlar yerel kimlikleri ve duygularıyla gurur duyarlar, elbiselerinin nakış, tasarım ve renkleri bunu gösterir. Örneğin günümüzde Gazze'deki geleneksel tarzda elbiselerin kol ve kenarlarına zikzak yaparlar."⁵⁶⁰ Fakat bu desenlerin geçmişten öğrenile gelen desenler olduğunu ve çok değişmediğini vurgularlar. Günümüzde genellikle kadınların sosyal statüsü elbisesinin nakış ve deseninden yola çıkarak bilinebilir. Evli kadınlar genelde canlı renkler ile yoğun işlemeli elbiseleri giyerken, kırmızı renk genel olarak kullanılır. Nakışlı ve mavi rengin çoğunlukta olduğu elbiseler de kızın henüz evli olmadığını gösterir.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ Anadolu Ajansı, "Gazze'de Bulundu Paris'te Sergilenecek", erişim: 19 Nisan 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazzedebulundu-pariste-sergilenecek/181419>

⁵⁶⁰ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 73,74.

⁵⁶¹ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 73,74.

4.10.2. Çömlekçilik

Umm Amr tepesinde bulunan Aziz Hilarion Manastırında birçok ek bölüm mevcuttur. Bu ek bölümlerden biri de çamur fırınlarıdır.⁵⁶² Çamur fırınlarının o dönemde bulunması demek, o bölgede çamurdan ev eşyaları, tabaklar, su bardaklarının yapıldığı anlamına gelmektedir.

4.10.3. Halı Dokuma

Günümüzde “Gazze’nin her tarafında dokumacıları ahşap tezgâhlarında halı dokurken görülebilmektedir. Pamuktan yapılmış bu geleneksel halılar, düz Hint halıları⁵⁶³ “Navajo” ya benzemektedir. Filistin halı dokumaları, açık mavi, koyu yeşil ve parlak kırmızı gibi hayatın nabzı olan renkler, basit geometrik şekil ve çizgilerden oluşan çeşitli koleksiyonlarla süslenmektedir.”⁵⁶⁴

Halıların Hint halılarına benzemesinin altında yatan sebep ise Gazze Limanında Hindistan’dan gelen mallar burada hem satılmaktaydı hem de başka ülkelere, şehirlere transfer edilmekteydi. Özellikle de İslâm’dan önce Araplar’ın Hindistan’dan kumaş, halı türü malları da getirdiği biliniyordu.

4.10.4. Mücevherat

Gazze’de yapılan arkeolojik kazılarda yuvarlak mühürlü yüzük, eritilmiş altın mücevherat, ve hala içinde siyah su olan bir ibrik, ezilmiş altın parçaları bulunmuştur.⁵⁶⁵ Bulunan bu kalıntılar Gazze’nin eski dönemlerde zengin bir

⁵⁶² Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 70,71.

⁵⁶³ Gazze Limanı birçok tacir için Hindistan ile ticaret yollarından birisiydi. Gazze Limanına Hindistana giden mallar bulunmakla birlikte Hindistandan gelen mallar burada satılmaktaydı. Gazze- Hindistan hattında sıkı bir ticaret bağı olduğundan Gazze’nin de bu bu ilişkiden farklı yönler ile etkilenmiştir.

⁵⁶⁴ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 76.

⁵⁶⁵ Arif el-Ârif, *Târîhu Gazze*, 14-16.

tabakaya sahip olduğu hakkında bilgi vermekle birlikte bu dönemde mücevheratın, süsün önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

“Filistin’de köylü ve bedeviler yüzyıllar boyunca çeşitli şehirlerde kuyumcular tarafından yapılan bilezik, kolye ve yüzükleri takmaktadır. Filistin mücevherleri, geleneksel nakış sanatında olduğu gibi yerel etkileri yansıtmaktadır. Başa giyilen “Es-samadeh” hale veya düz olarak dizilen paraları ihtiva eder.”⁵⁶⁶

4.10.5. Ahşap Eşya Yapımı

Arkeolojik kazılarda kaliteli ahşaptan yapılmış ve rahat olsun diye örülmüş yataklar, sıcak havalarda kullanımı zor olduğu için pamuk veya yün yerine mantarla doldurulmuş boyuna göre şekil verilmiş yastıklar bulunmuştur.⁵⁶⁷ Burada kullanılan ahşabın yatak ile sınırlı olmadığı düşünülmektedir. Nitekim Gazze’de bulunan zeytin ağaçlarının çok kaliteli ve uzun ömürlü bitki olduğu için ahşap eşya üretiminde sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Kudüs’teki kâğıt üretimi için ham maddenin bir kısmının temini Gazze’den yapılmaktaydı.

4.11. ŞEHRİN TARİHİ MAHALLELERİ

4.11.1. el-Zeytun Mahallesi

Gazze’nin en eski mahallelerinden birisi el-Zeytun Mahallesi. Mahallede muhteşem ahşap oyma kapılar ve birden çok eski evler bulunmaktadır. Bu mahallede günümüzde bir Katolik kilise ve bir Protestan kilise de bulunmaktadır.⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 76.

⁵⁶⁷ Arif el-Ârif, *Târîhu Ğazze*, 14-16; Hârûn Hâşim Reşîd, *Kıssatu Medineti Ğazze*, 18,19.

⁵⁶⁸ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 68.

4.11.2. el-Darac Mahallesi

el-Darac Mahallesi Gazze'nin eski yerleşim yerinde yer almaktadır. Şehirde M 16. yüzyılda inşa edilen "Abdülhamit Han Halk Çeşmesi" de buradadır. Çeşme, Sultan Abdülhamid tarafından M 1893 yılında yenilenmiştir.⁵⁶⁹

4.12. GAZZE'YE BAĞLI KÖYLER (BELDELER)

تخاوة (Tehave): Gazze'ye bağlı bir köydür.⁵⁷⁰

دائن (Dâsin): Gazze'nin bir köyüdür.⁵⁷¹ Aynı zamanda Gazze'nin fethinin gerçekleştiği yerleşim birimidir.

طلّ (Dalle): Gazze'nin bir köyüdür.⁵⁷²

البنيات (el-Beniyyat): Gazze'nin sınırında bir yerleşim yeridir.⁵⁷³

ردمان (Radman): Gazze'ye bağlı bir köydür.⁵⁷⁴ Aynı zamanda Muttalib b. Abdülmenâf burada vefat etmiştir.

سلامان (Selman): Gazze'nin bir köyüdür. Nevfel b. Abdulmenâf burada vefat etmiştir.⁵⁷⁵

⁵⁶⁹ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 68.

⁵⁷⁰ İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merasedü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*, 1412, 1: 255.

⁵⁷¹ İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merasedü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*, 1412, 2: 504.

⁵⁷² İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merasedü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*, 1412, 2: 891.

⁵⁷³ Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min Esmâ'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 1: 281.

⁵⁷⁴ el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min Esmâ'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, 1403, 2: 649.

⁵⁷⁵ Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri el-Endelüsî, *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem min Esmâ'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 3: 745.

4.13. ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI

Tezde Gazze şeridinde bulunan arkeolojik kazı çalışmalarına beş alt başlıkta değinilecektir. Burada Gazze şeridinde olan merkezlere değinilmesinin nedeni bu yerleşim yerlerinin günümüzde Gazze Valiliğine bağlı olmasıdır.

Gazze eski tarihî bir kent olduğu için gerek şehrin olduğu kısım gerek şehrin bulunduğu şeritte birden çok tarihî yapı mevcuttur. Hatta günümüzde halen arkeolojik kazılar devam etmekle birlikte, arkeologlar Gazze'nin gizemli tarihinde henüz çok az yol kat ettiklerini vurgulamaktadırlar. Bu durumun böylesi yavaş ilerlemesi günümüzde kuşkusuz Gazze şeridinin İsrail tarafından abluka altına alınıp, açık hava hapishanesine dönüştürülmesinden kaynaklıdır. Gazze'de gün yüzüne çıkan tarihî yapılarda bile şehrin ne denli eski; ne denli gelişmiş bir medeniyet ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Gün yüzüne çıkmayan tarihinin de ne denli muazzam olduğunu düşünmeye sevk etmektedir. Çalışmanın bu kısmında Gazze şeridinde yapılan kazılarda çıkan tarihî yapıların İslâm fethinden öncesi ve İslâm fethinden sonra Emevîlerin sonuna kadar var olmaya devam eden kısımları ele alınmıştır.

4.13.1. Tell el-Acul Tepesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Gazze Şeridi'nin en önemli arkeolojik alanlarından biri olan Gazze Vadisidir. Vadi üzerinde birden çok arkeolojik kazı çalışması halen yapılmaktadır. Gazze antik kentinin MÖ 2000 yıllarında bu tepede var olduğu düşünülmektedir. Çıkan kalıntılarda tepede 2,5 metre en, 50 metre yüksekliğe sahip duvara rastlanmıştır. Kazılarda içinde mezar olan 500 metrelik bir tünele de bulunmuştur. Bazı mezarların tarihi MÖ 3000'e kadar uzanır. Aynı zamanda bu tepede 18. Mısır hânedanlığına (MÖ 1580-1350/ Hiksoslar Dönemi) ait geniş bir banyoya sahip bir saray da

bulunmuştur. Sarayların bu kısımları hariç geri kalan alanları çok sonraki dönemlere yani on ikinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllara dayanmaktadır.⁵⁷⁶

4.13.2. Deir el-Balah Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Deir el-Balah, Gazze'nin 16 km uzağında, Han Yunus'un 10 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Kent kuzeydoğudan güneye doğru dikdörtgen şeklinde uzanan bir yapıya sahiptir. Ayrıca kentten iki ana yol dik olarak geçmektedir. Deir el-Balah kumsalları/plajları, tatlı kuyu suyu ve hurma ağaçları ile bilinmektedir.⁵⁷⁷ Bu alanda yapılan çalışmalarda bulunan yerler şu şekildedir:

Tell Umm el-'Amr (Umm Amr Tepesi): Umm Amr tepesi Doğu Akdeniz kıyısında Gazze Vadisinde yer alır. Tepe Roma Dönemi'ne ait bir yerleşim yeridir. "Umm Amr tepesi, Madaba haritasında "Tabatha" ismiyle görülür. Bizans Dönemi'nden ilk İslâm Dönemi'ne (M400-670) kadar yerleşim vardır." Aynı zamanda bu tepe İskenderiye'de eğitim gören Aziz Hilarion'un doğum yeridir. Aziz Hilarion, çölde bulunan bilgin Aziz Anthony'ye giderek ondan eğitim almıştır. Miladi üçüncü yüzyılda ise rahipler için burada manastır kurmuştur. Manastır, M 614 yılında yani Emevîler Dönemi'nde yıkılmıştır. Tepe, M 291 yılında doğan "Aziz Hilarion Manastırı" kalıntılarını içermektedir. "Bu kalıntılar, iki kilise, bir mezar yeri, vaftiz salonu, genel mezarlık, halka ait bir salon ve birkaç yemek odasından oluşur. Manastır birçok ek bölümü, su sarnıçları, çamur fırınları ve altyapı kanallarını içermekteydi." Aynı zamanda "Zeminler, kireç taşı, mermer fayans, renkli bitki ve hayvan sahnelerini tasvir eden mozaiklerinden yapılmıştı ve dairesel motiflerle süslü Yunanca nakışları ihtiva ediyordu."⁵⁷⁸

Makâmu'l-Hıdır: Makâmu'l-Hıdır Gazze'nin Deir el-Balah bölge merkezinde bulunmaktadır. Bu yerin altında MS 3. yüzyıla uzanan Aziz Hilaryon veya

⁵⁷⁶ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁷⁷ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁷⁸ Hamdan Taha, *Filistin Rehberi*, 70,71.

"Hilaryus" adı altında Manastır bulunmaktadır.⁵⁷⁹ Aynı zamanda Makâmu'l-Hıdır Um Amir Tepesinde bir yerin adıdır.

Deir el-Balah Mezarlığı: Deir el-Balah antik yerleşkesi eski Tunç Çağ'ına dayanmaktadır. Bu yerleşke Filistinli hükümdarlar/krallara ait olduğu düşünülen insan yapımı mezarları ile ünlüdür. Mezarlar, MÖ 1200 yıllarına kadar uzanan bir tarihe sahiptir. Mezarlık, Filistin'de bulunan en kapsayıcı ve insan eli ile yapılmış en büyük mezar koleksiyonudur. Mezarlar üçlü veya daha fazla gruplara halinde olup her bir grup ile diğer grup arasında 3 veya 4 metre uzaklık bulunur. Bu tabutlar kalker/kireçtaşından oyulmuştur. Mezarların içerisinde tencerelerin de var olması dikkat çekici bir durumdur. Ken'ânîler'in Kıbrıslı ve Mısırlıların cenaze töreninde tencere, çanak, çömlek kullandıkları düşünülmektedir. Deir el-Balah mezarlığında 1972 ve 1982 yılları arasında, Kudüs İbrani Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve İsrail Keşif Toplumu adına kazılar yapılmıştır. Bütün bulunan kalıntılar günümüzde Kudüs'teki Rockefeller Müzesi'nde ve Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde sergileniyor. 1971 yılında ise General Moşe Dayan⁵⁸⁰ Deir el-Balah'ta çıkan tarihî eserleri yasa dışı bir şekilde, ölümüne kadar tuttuğu şahsi eşyaların da bulduğu bütün eserleri ekleyerek geniş bir koleksiyonu İsrail müzesine satmıştır.⁵⁸¹

Tell el-Raqeesh: Doğrudan Deir el-Balah'ın bölgesinin kıyısında bulunan arkeolojik alandır. Tepedeki arkeolojik kazı çalışmalarında 600 metreye kadar uzayabilen masif özellikte savunma duvarları ile Geç Demir Çağ'ına ve Pers Dönemi'ne dayanan yanmış küller ve bu küllerin gömülmesi için duvar bitişiğinde bir mezar türü mevcuttur. Bu kazı çalışmaları sonunda 650x150 metrekarelik bir alanda büyük ve zengin bir Ken'ânî/Fenike kolonisinin varlığı gün yüzüne çıkarılmıştır. Alanın büyüklüğü ve konumu buranın bir zamanlar eski uluslararası ticaret yolunda oldukça önemli bir liman olduğunu göstermektedir.⁵⁸² Ayrıca bu çalışmaları Fenike ve Kıbrıs seramiklerinin yanında ek olarak birden çok geleneksel tipte çömlekler de keşfetmişlerdir.⁵⁸³

⁵⁷⁹ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁸⁰ Eski İsrail Savunma Bakanı.

⁵⁸¹ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁸² Kast edilen liman Gazze Limanı/ Mayomas Limanı olabilir.

⁵⁸³ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

Yeşiller Cami ve Haçlı Manastırı: Deir el-Balah şehir merkezinden 200 metre uzaklıkta, şehrin güney tarafında bulunan bu caminin, eski bir manastırın üzerine bina edildiği düşünülmektedir. Çünkü binanın mimari yapısı ve haç planı eski önem Haçlı mimarisini andırmaktadır. Bazı Yunanca kitabeler ve mermer sütunlar manastırın Haçlı Dönemi'ne ait olduğunu doğrulanmaktadır. Caminin ismi Arapçada yeşiller anlamına gelmektedir. Aziz Georges'e atfedilen bu manastırın adı da yeşiller olabilmektedir.⁵⁸⁴

4.13.3. Cibaliye Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Roma Bizans Mezarlığı: Günümüz Gazze'de, Selâhaddîn-i Eyyûbî caddesinin doğusunda Cibaliye'de bulunan Roma-Bizans mezarlığı, Ras Karkar'ın bir tepesinde, deniz seviyesinden yaklaşık 48 metre yukarı konumdadır. Buradaki mezarlar Bizans'tan Roma Dönemi'ne kadar giden eski bir tarihe tanıklık etmektedir.⁵⁸⁵

4.13.4. Refah Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Refah Gazze'ye yaklaşık 35 km, Han Yunus'a 8 kilometre uzaklıktadır. 1948 ateşkesi ile Refah'ın 365 kilometrekarelik alanıyla Gazze Şeridinin % 16.43'ü oluşturur. Refahın Güney kısmı ise 60 kilometrekarelik alanı ile Mısır'ın Sina Çölü tarafında kalır. Yani şehir 1948 ateşkesi ile iki kısma bölünmüştür. Bu durum ise Filistin Ulusal Otoritesi'nin Dönemi'nde Mısır-Gazze sınırında bir geçiş yolu oluşmasını gerekli kıldı. Bu sınırda yapılan uluslararası Refah Havaalanı ise İsrail hava saldırıları ile kullanılamaz hale geldi Günümüzde halen kullanılamaz durumdadır. Refah ağırlıklı narenciye ağaçları ile sebze ve meyve yetiştiriciliği yönünden zengin bir bölgedir. Burada el-Rafah, Khirbet el-Adas, Umm Al-Kalab Tel Musabah arkeolojik kazı yerleri mevcuttur.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁸⁵ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁸⁶ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

4.13.5. Han Yunus Yerleşim Yeri Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Han Yunus yerleşim yerinde iki tane önemli tarihî yapı bulunmaktadır. Han Yunus Kalesi ve kale içinde bulunan çarşı yapısı ile Makam-ı Halil İbrahim bulunmaktadır. Bu iki yapı Emevîler Dönemi'nden çok sonra inşa edilmişlerdir. Günümüzde halen bu bölgede arkeoloji kazıları devam etmektedir.

4.14. TARİHİ ESERLERİN SERGİLENDİĞİ MÜZELER

Gazze'de arkeolojik kazı çalışmalarından çıkan tarihi eserler Gazze ve Filistin başta olmak üzere birden çok ülkede sergilenmektedir. Bu müzelerin başlıcaları şuanlardır:

4.14.1. Gazze Arkeoloji Müzesi/Al Mat'haf

Gazze'deki ilk müzedir.⁵⁸⁷

4.14.2. Kasr al-Basha

Gazze'de bulunan bu müze, büyük zorluklar içerisinde kurulmuş küçük bir halk müzesidir.⁵⁸⁸

4.14.3. Rockefeller Müzesi

Deyir Al Balah mezarlığında 1972 ve 1982 yılları arasında, Kudüs İbrani Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve İsrail Keşif Toplumu adına kazılar yapılmıştır.. Bütün bulunan kalıntılar günümüzde Kudüs'teki Rockefeller Müzesinde ve Kudüs'teki İsrail Müzesinde sergilenmektedir. 1971 yılında ise General Moşe Dayan,

⁵⁸⁷ Time Türk, "İsrail Gazze'nin Tarihini Yağmıyor", 16 Nisan 2019, <https://www.timeturk.com/tr/2013/02/13/israil-in-gazze-nin-tarihi-mirasini-yagmaliyor.html>

⁵⁸⁸ Time Türk, "İsrail Gazze'nin Tarihini Yağmıyor", <https://www.timeturk.com/tr/2013/02/13/israil-in-gazze-nin-tarihi-mirasini-yagmaliyor.html>

Deir el-Balah'ta çıkan tarihî eserleri yasadışı bir şekilde, ölümüne kadar tuttuğu şahsi eşyalarında bulduğu bütün eserleri ekleyerek geniş bir koleksiyonu İsrail Müzesine satmıştır.⁵⁸⁹

4.14.4. İsrail Müzesi

Müzenin ana bölümünde; müze envanterine kayıtlı tarih öncesi, Mısır, Hitit, Fenike, İbrani, Hellenistik, Roma, Memluk, Osmanlı Dönemlerine ait arkeolojik eserler, kronolojik olarak sergilenmektedir.⁵⁹⁰ Bu müzede de Gazze'den getirilen tarihî eserler bulunmaktadır.

⁵⁸⁹ Palestinian News & Info Agency, "Wafa Info".

⁵⁹⁰ Ayak İzlerim, "Kudüs İsrail Müzesi", erişim:19 Nisan 2019, <https://danyalasik.wordpress.com/2017/03/02/kudus-israil-muzesi/>

SONUÇ

“Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Gazze” adlı çalışmada şehir; siyasî, kültürel, ekonomik ve dinî yönden şehir tarihi çalışmaları bağlamında ele alınmıştır.

Gazze, İslâm şehirleri içerisinde çok eski bir tarihe sahip olan şehirlerden biridir. Onun tarihi süreçte var olma savaşı tıpkı bir sarkaca benzetilebilir. Şehir, İslâm’ın fethinden önce birçok imparatorluğa ev sahipliği yapmıştır. Tarihte hükümdarların, tüccarların, azizlerin ve sahâbilerin gözdesi konumunda olmuştur.

Şehrin tarihi, fethinden öncesinden ele alınarak, fethinden sonra Emevîlerin sonuna kadar ayrıntılı olarak incelendi. Çalışmada ulaşılan kaynaklardan elde edilen bilgiler genel olarak Gazze’nin fethinden önce büyük bir ihtişama, zenginliğe ve kültüre sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ihtişam ve zenginlik şehrin ilk sakinleri olan Ken’ânîler Dönemi’nde başlamıştır. Şehir; Firavunlar, Hiksoslar, Filistinliler, Asurlular, Babilliler, Persler, Yunanlılar, Romalılar ve Romalıların sonraki süreci olan Bizanslılar Dönemi’nde önemi artarak devam etmiştir. Gazze, bu dönemlerde devletlerin ana merkezlerinden biri ve askeri üs konumundadır. Şehre özerklik verilmesi dikkat çeken noktalardan biridir. Özerklik her şehre verilen bir durum değildir. Özerklik verilen şehirler devletlerce ayrı bir statü kazandırılmış olmaktadır. Aynı zamanda Gazze bu dönemlerde içinde barındırdığı farklı etnik, dinî gruplar ile bir bütün halinde yaşamayı başarmış bir şehirdir.

Araplar ve Gazze ilişkisi de ticaret gibi güçlü bağlardan gelmektedir. Bu ilişki ağı İslâm’dan önceki dönemlere dayanmaktadır. Şehir çok eski dönemlerden itibaren Arapların ticaretinde etkin bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Gazze’de İslâm’dan önce güçlü bir Arap yerleşimi de bulunmaktadır. Bu durum Gazze’nin fethinde etkin rol oynamıştır.

Gazze tarihte farklı dinlere ev sahipliği yapmıştır. İslâm’ın fethi ile birlikte putperestlik gibi batıl inanışlar tamamen yok olurken, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinler kısmen varlıklarını sürdürmüştür. Bu dinlere inanan halk İslâm’ın fethinden sonra da dinî ritüellerini yapmakta serbest bırakılmıştır. Bunun en güzel örneği ise Emevîler Dönemi’nde Gazze’ye hac ibadetini yerine getirmek için gelen Aziz Willibald’dır. İslâm’dan önce “azizler diyarı” olarak bilinen Gazze, İslâm’dan sonra

da dinî ayinler için azizlerin kutsal şehirlerinden biri olmaya devam etmiştir. Şehir, İslâm'ın fethi ile birlikte hem Hristiyan hem de Müslüman hacıların yol güzergâhı olmuştur.

Gazze'nin fethi ise Şam fetihleri açısından önem arz etmektedir. Çünkü Şam topraklarından ilk alınan toprak Gazze'dir. Bu durum İslâm'dan önce şehri kuşatan devletlerin stratejik savaş planları ile paraleldir. Şam topraklarını ele geçirmek niyetinde olan her imparatorluk ilk olarak Gazze'yi almıştır. Çünkü Gazze Şam topraklarına ulaşmak için stratejik bir konumda bulunmaktadır. Tarihte Gazze'yi ele geçiren her imparatorluk daha sonrasında Kudüs, Filistin ve Şam topraklarına hâkim olmuştur. Burada Gazze tampon bölge konumunda olmuştur. Bu durum Müslümanların fetihleri açısından da aynıdır. Müslümanlar ilk olarak Gazze'yi almışlardır. Daha sonra ise Filistin ve Şam bölgesinin fetihleri tamamlanmıştır. Gazze'nin fethi kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Çalışmada elde edilen sonuca göre Gazze, Hz. Ebû Bekir Dönemi'nde, 634 yılında fethedilmiştir. Şehir, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler Dönemi'nde Filistin eyaletine bağlı bir yerleşim birimi olarak kalmıştır. Bu dönemler için şehre özerklik verilmesi söz konusu değildir.

Mimari yönden şehrin, İslâm'dan önce çokça geliştiği günümüz arkeolojik kazı çalışmalarından anlaşılmaktadır. İncelenen İslâmî Dönemde ise Gazze'de çok fazla mimari çalışmalar görülmemektedir. Aynı zamanda şehir İslâmdan önce zengin bir kültürel alt yapıya sahiptir. İslâm ile birlikte bu kültürel birikimin tam olarak nasıl devam ettiği bilinmemektedir. Müslümanlar şehri fethettiklerinde ellerinde mimari, siyasî, kültürel, ekonomik bir birikime sahip bir şehir bulunmaktaydı. Bu neden ile Müslümanlar bu şehri ellerinde tutmaya özen göstermişlerdir. Fakat İslâm tarihinde incelenen dönem itibari ile Müslümanların yeni kurulan şehirler gibi Gazze'ye yenilik, bayındırlık çalışmalarına girmedikleri görülmektedir.

“Özel ve güzel şehir” olma unvanını tarih boyunca koruyan Gazze'de günümüze ulaşmayı başaramamış eserler olmakla birlikte birçok yönden Gazze'nin tarihi henüz aydınlatılamamış durumdadır. Bunda olumsuz siyasî gelişmelerin mutlak surette etkisi vardır.

Çalışma günümüz çerçevesinde ele alındığında önemli bir noktaya temas etmektedir. Yahudiler için beddua ettikleri şehir olan Gazze, Hristiyanlar için

azizlerin şehriydi. Günümüzde ise Gazze, Filistin bölgesinde olmasına rağmen belli sınırlar içerisinde abluka altına alınmış ve Filistin'in diğer şehirlerinden tamamen koparılmıştır. Bu noktada akıllara neden Gazze sorusu gelmektedir? Cevap ise Gazze'nin tarihinde saklıdır. Günümüzde Yahudi İsrail'in ablukasında görünmesine rağmen arka planda Hristiyan devletler bulunmaktadır. Gazze tarihinde en çok iz bırakan devletler; Ken'ânîlerden sonra Roma ve Bizans Devleti olmuştur. Gazze, Eyyûbîler, Memlûklüer ve Osmanlı Dönemlerinde eski prestijini kazanmıştır. Gazze, Müslümanların zayıflık dönemlerinde önemini kısmen yitirmiştir. Günümüzde Batı ve İsrail için Gazze sadece toprak parçası değildir. Gazze, Batı ve İsrail için birçok tarihi, dinî ve ticarî emellerin arkasındaki anahtardır.

Araştırmada ulaşılabilen kaynaklardan yararlanılarak şehrin tarihinin bir kısmı ortaya konulabilmiştir. Ulaşılamayan eserlerin incelenmesi ile daha farklı bilgiler ortaya konulabilir. Özellikle İslâm tarihi kaynaklarında incelenen dönemde şehir hakkında ayrıntıların olmayışı dikkat çekicidir. Gazze İslâm şehirleri arasında çok önemli bir konumdadır. Bu nedenle şehrin daha fazla incelenmesi, daha fazla kaynaklara ulaşılması gerekmektedir. Bu çalışma İslâm şehirlerinin araştırılması, şehirlerin tarihinin gün yüzüne çıkarılması açısından önemlidir. Çalışmadaki eksiklikler daha çok İslâmî döneme aittir. Bu konuda ulaşılan eserlerdeki bilgilerin yetersiz oluşundan kaynaklanmaktadır. Tez, Emevîler Dönemi'nden sonraki dönemler için temel bir çalışma sayılabilir. Araştırma daha fazla esere ulaşarak, yerinde saha çalışması yapılarak, arkeolojik eserlere yerinde ulaşarak daha da zenginleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Afganî, Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Afganî el-Afgan. *Esvâkü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1349.
- Ağırakça, Ahmet. *Hz. Ömer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2004.
- Ak, Mahmut. "İklim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 28-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Algül, Hüseyin. "Mûte Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslam Tarihi*. 5. Bs, 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Apak, Âdem. "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009): 95-122.
- Apak, Âdem. "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dinî alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001): 145-159.
- Apaydın, Sevgi Nur. *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Ekonomik Gelişme ve Toplumsal Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Arif el-Ârif. *Târîhu Gâzze*. Riyad: Advau's-Selef, t.y.
- Âtik b. Ğays, el-Belâdî. *Mu'cemü'l-Meâlîmi'l-Coğrafiyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye*. 1. Bs. Mekke: Dâru Mekke, 1402/1982.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik, 2003.
- Avcı, Casim. "Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29: 557-559. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Avcı, Casim. "Tebük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Avcı, Halil Ersin. *Uygurluklar Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, t.y.
- Avram Galanti - Nurettin Ceviz - Musa Yıldız. "Türkiye Ve Sâmi Dilleri". *Nüşa*. 15 (2004): 97-106.
- Aycan, İrfan. *Emevîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

- Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Azizi, Hasan b. Ahmed el-Mehellebî el-. *el-Kitabu'l-Azizi*. t.y.
- Balcı, İsrâfil. *H. Ömer Döneminde Diplomasi*. Ankara: Ankara Okulu, 2006.
- Baltacı, Cahid. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 3. Bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.
- Barış, Mustafa Necati. *Câhiliyeden H. Ömer Döneminin Sonuna Kadar Yargı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Başaran, Selman. “Alkame b. Mücezziz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya. *Fütuhû'l Büldân Ülkelerin Fetihleri*. Trc. Mustafa Fayda. Siyer Yayınları, 2013.
- Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldâ*. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1408/1988.
- Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli. 1. Bs, 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 1417/1996.
- Bi-kibrit, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *Rihletü's-Şitâi ve's-Sayf*. t.y.
- Bilge, Mustafa L. “Gazze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 534-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Birrî, Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdullah b. Musa el-. *el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebi ve Ashabihi'l-Aşere*. Thk. Muhammed Altuncî. 1. Bs, 2 Cilt. Riyad: Dârü'r-Rifa'î, 1403.
- Canon Brownlow, trc. *The Hodoeporicon of Saint Willibald*, Cambridge, London: Trinity College, 1891.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*. 1993.
- Çelikkol, Yaşar. *Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600) Yılları Arası Mekke'nin Fizikî, Etnik, Dinî ve İdârî Yapısı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Çil, Halit. *H. Ömer'in Liderliği*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Dağ, Mustafa. *Erken Dönem İslam Dünyasında Berid Teşkilatı ve İstihbarat*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

- Doğaner, Suna. “Mısır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29: 535-555. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demircan, Adnan. “Sâmîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Demirci, Mustafa. “İktâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Demirkent, Işın. “Bizans”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 230-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dinçol, Ali Muzaffer. “Ârâmîce”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dîneverî, Ebû Hanife Ahmed b Davud b Venend. *İslam Tarihi : el-Ahbar et-Tival*. İstanbul: Hivda İletişim, 2007.
- Ebû Abdullah el-Zübeyrî, Mus‘ab b. Abdullah Mus‘ab b. Sâbit. Abdullah b. ez-Zübeyr. *Nesebü Kureys*. Thk. Lévi-Provençal. 3. Bs. Kahire: Dârü’l-Maârif, 1982.
- Ebû Ubeyd El-Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî. *el-Mesâlik ve’l-memâlik*. 2 Cilt. Daru’l-Ğarb el-İslamî, 1992.
- Endelüsî, Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri el-. *Kitâbu Mu’cemi me’sta’cem min Esmâi’l-Bilâd ve’l-Mevâdi*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403.
- Eskigün, Kübra. *Klasik Türk Kültüründe Efsanevi Kuşlar*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Fayda, Mustafa. “Busrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Kahtân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 201-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Feyevmî, Muhammed İbrâhim el-. *Târîhu’l-fikri’d-din el-Câhilî*. 4. Bs. Darü’l-Fikr el-A’rabî, 1415/1994.
- Filiu, Jean-Pierre. *Gazze Tarihi*. Trc. Eylem Alp. Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Franke, Peter Robert. *Roma Döneminde Küçükasya : Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*. İstanbul: Ege Yayınları, 2007.

- Girgin, Güneş. *Fenikeliler’de Akdeniz Ticareti*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Su Altı Arkeolojisi Bilim Dalı, 2006.
- Güç, Ahmet. “Putperestlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 365-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhü Halîfe b. Hayyât*. 2. Bs. Dımaşk: Darü’l-Kalem, 1397/1976.
- Hamdan Taha, Wael Hamamra, ed. *Filistin Rehberi*. Ideas. TİKA-Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, t.y.
- Hamdullah el-Müstevfî, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvîni. *Âşârü’l-bilâd ve aḥbârü’l-ibâd*. Beyrut: Daru Sadr, t.y.
- Harekât, İbrahim. “Berîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 498-501. İstanbul, 1992.
- Harman, Ömer Faruk. “Firavun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 118-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. “Kudüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Harman, Ömer Faruk - Kurnaz, Cemal. “Hüdhüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 461-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hârûn Hâşim Reşîd. *Kıssatu Medineti Gazze*. Filistin: Dâiretü’s-Sekâfe, t.y.
- Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü’l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya’küb el-Hemdânî el-Bekîlî el-Erhâbî. *Şifatü Cezîreti’l-Arab*. Londra: Beril, 1884.
- Herevî, Ebü’l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsîlî. *İşârât ilâ ma’rifeti’z-ziyârât*. 1. Bs. Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1423.
- Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün‘im es-Sanhâcî el-Himyerî. *er-Ravzü’l-mi‘âr fî ḥaberi’l-aḫṭâr*. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Müessese Nâsır, 1980.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Hudûdü’l-âlem mine’l-meşriḳ ile’l-mağrib*. Kahire: Daru’l-Sekâfiyye el-Neşr, 1423.
- Hughes, John P. “Diller ve Yazı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 5/2 (2005): 339-351.

- İbn Abdülhak el-Bağdâdî, Ebü'l-Fezâil Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Merasidü'l-ittıla' ala esmai'l-emkine ve'l-bika'*. 1. Bs, 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-ceyl, 1412.
- İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *Rihletü'l-İbn Battûta*. 5 Cilt. Ribat: Ekadimiyye el-Memlûkü'l-Meğribiyye, 1417/1996.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Şüretü'l-arz*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1938.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cemheretü Ensâbi'l-'Arab*. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'alemiyye, 1403/1983.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. Trc. Mehmet Karadeniz. 6 Cilt. İstanbul: Sezgin Yayınevi, 1996.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî İbn Kuteybe. *el-Maârif*. Thk. Servet Ukkâşe. 3. Bs. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1992.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-Arab*. 3. Bs, 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, t.y.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 2. Bs, 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1418/1997.
- İbn Şeddâd, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. Alî b. İbrâhîm b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî. *el-A'lâku'l-haîre*. t.y.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen b. Hibetî'llâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî. *Târîhu Dimesşk*. Thk. 'Amr b. Ğurâme el-'Umrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntażam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - ve Mustafa Abdülkâdir Atâ. 1. Bs, 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, t.y.
- İbnü'l-Cevzî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Trc. Abdülvehhab Öztürk. 6 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 1. Bs, 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabî, 1418/1997.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî. *Kitâbü'l-büldân*. Thk. Yûsuf el-Hâdî. 1. Bs. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Kitâbü'l-Esnâm*. Thk. Ahmed Zekî Bâş. 4. Bs. Kahire: Darü'l-Kütüb el-Mısriyye, 1420/2000.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer. *Harîdetü'l-'acâ'ib ve ferîdetü'l-garâ'ib*. Thk. Enûr Muhammed Zenâtî. Kahire: Mektebetu's-Sekâfe El-İslâmiyye, 2008.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Daru Sadr, 2004.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî. "Nihâyetü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ensâbi". 1408/1988.
- Kapar, Mehmet Ali. "Muâviye b. Yezîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî. *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*. Thk. Nâcî Hasan. 1. Bs, 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Kelpetin, Mahmut. *İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016.
- Köten, Akif. "Abdullah b. Ebû Ümeyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 97. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kutsal Kitap (Tevrat-Zebur-İncil)*. Korea, 2011.
- Lewis, Bernard. *The Arabs in history*. Oxford : Oxford University, 1993.
- M. Lutfullah, Karaman. "Filistin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 89-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- el-Mâğlus, Samî b. Abdullah. *Siyer Atlası*. Trc. Abdullah Karataş. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.

- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî. *Aḥseni't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-eḳâlîm*. 3. Bs. Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1411/1991.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî. *İslam Coğrafyası (Aḥsenü't-tekâsîm)*. İstanbul: Selenge, 2015.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-ḥıtaṭ ve'l-âşâr*. 1. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Mazak, Ali. *Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989.
- Morkholm, Otto. *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri: Büyük İskender'in Tahta Çıkışından Apameia Barışı'na Kadar (İ.Ö. 336-188)*. Trc. Oğuz Tekin. İstanbul: Homer Kitabevi, 2000.
- Morrisson, Cecile. *Antik Sikkeler Bilimi Nüsmatik: Genel Bir Bakış*. Trc. Zeynep Çizmeli. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.
- Muhammed b. Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Münemmaḳ fî aḥbâri Ḳureyş*. Thk. Hurşîd Ahmed Fârik. 1. Bs. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- Muhammed, Hamîdullah. "İlâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Muhammed Kürd Ali, Muhammed Ferîd b. Abdirrezzâk b. Muhammed. *Ḥıtaṭü's-Şâm*. 3. Bs, 6 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1403/1983.
- Muhammed Kürd Ali, Muhammed Ferîd b. Abdirrezzâk b. Muhammed. *Ḥıtaṭü's-Şâm*. 3. Bs, 6 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'n-Nûrî, 1403/1983.
- Mustafa Murâd ed-Debbâğ. *Bilâdünâ Filisîn*. 10 Cilt. Amman, 1392-96/1973-76.
- Mutahhar b. Tâhir, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir Makdisî. *el-Bed' ve't-Târîḫ*. 6 Cilt. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, t.y.
- Ömer b. Ridân b. Muhammed Râğîb b. el-Abdü'l-Ğanî el-Dımaşk. *Mu'cem Kabâil'il-Arabü'l-Kadîm ve'l-Hadîs*. 7. Bs, 5 Cilt. Beyrut: Müessetu'r-Risâle, 1414-1994.

- Önkal, Ahmet. “Amr b. Âs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öz, Cüneyt. “Kültürel Süreklilik Bağlamında Antikçağdan Günümüze Kutsal Ağaç veya Hayat Ağacı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018): 213-223.
- Özaydın, Abdülkerim. “Amr b. Lühay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hamdullah El-Müstevfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özkuyumcu, Nadir. “Hişâm b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 148-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Palalı, M. Zeki. “Cüzzam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî (ö. 666/1268'den sonra). *Muhtârü's-Sîhâh*. Dımaşk: Dârü'l-Mustafa, 1429/2008.
- Sallabî, Muhamed Ali. *el-İnşirâh ve Rafe'ü'd-Dayk Siret Ebû Bekîr es-Sıddık Şahsiyetehu ve A'srahu*. Kahire: Darü'l-Tevzi', 1423/2002.
- Sarıçam, İbrahim. “Hâşim b. Abülmenâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 405-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sarıçam, İbrahim. “İbrâhim b. Velîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 359. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Seyyid Kutub. *Fîzulali'l-Kur'ân*. Trc. Emin Saraç - İ.Hakkı Şengüler - Bekir Karlıağa. 16 Cilt. İstanbul: Birleşik Yayınevi, 1993.
- Sezikli, H. Ahmet. “Abdülmuttalib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 172-173. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Sırma, İhsan Süreyya. *İslami Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz - Aycan, İrfan - Altınay, Ramazan - Erkoçoğlu, Fatih - Parlak, Nizamettin. *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2011.
- Şürrab, Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrab. *el-Mealimü'l-Esire fi's-Sünne ve's-Sire*. 1. Bs. Beyrut-Dımaşk: Daru'l-Kalem, Daru'l-Şâmiyye, t.y.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 8. Bs, 11 Cilt. Beyrut: Dâru Süveydan, 1387/1967.
- Temmavi, Süleyman Muhammed. *Hazreti Ömer ve Modern Sistemler*. Trc. Muhammed Vesim Taylan. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2004.
- Tomar, Cengiz. "Mısır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 559-563. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Turan, Şerafettin. "Levant". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 145-147. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tutîleli, er-Râbî Bünyâmin b. er-Râbî el-Tutîleli en-Nebârî el-İsbânî el-Yahûdî el-. *Rihle Bünyâmin el-Tutîleli*. 1. Bs. el-Mecmu'a el-Sekâfî, 1422/2002.
- Uçar, İlhan. "Yetiştigi/Geldiği Coğrafya veya Etnik Adlandırmayla Oluşturulan Bitki Adları". *Zeitschrift für die Welt der Türken* 5/1 (2013): 115-135.
- Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü Fütûhi's-Şâm*. 1. Bs, 2 Cilt. Darü'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî*. Thk. Marsden Jones. 3. Bs, 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Vekîl, Muhammed es-Seyyid el-Vekîl el-. *Mevk'ü'l-Yermûk Dirâse ve Tahlil*. el-Câmi'tü'l-İslâmiyye, 1401/1980.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*, Trc. Fikret Işıltan, Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1963.
- Wellhausen, Julius - Fikret Işıltan. *İslamın En Eski Tarihine Giriş*. 8. Bs. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1960.
- Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kübî. *Büldân*. 1. Bs. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 3. Bs, 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1995.
- Yazıcı, Selim. *Ya'kübî'nin Tarihine Göre Hz. Osman Dönemi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

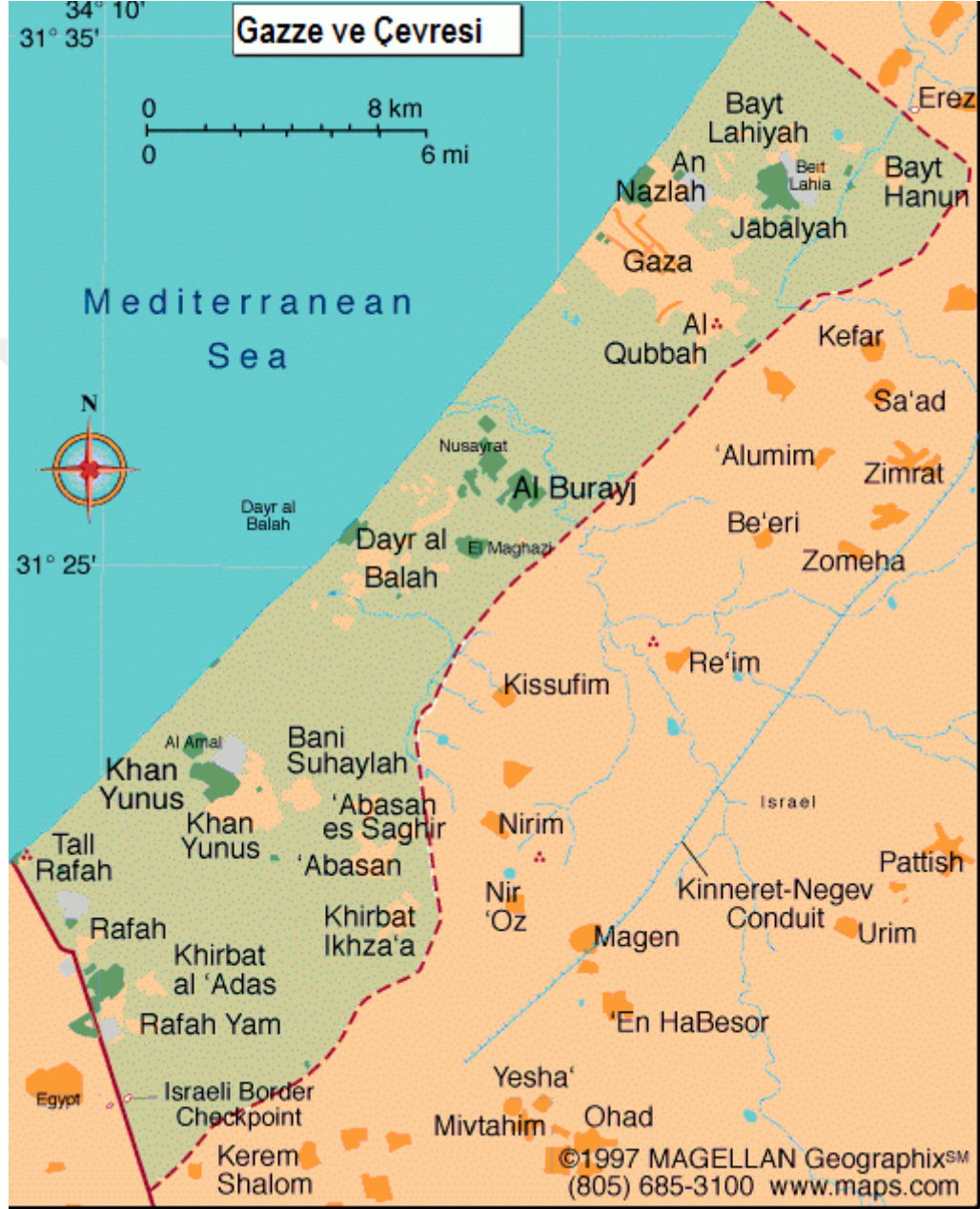
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 272-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yiğit, İsmail. “Ömer b. Abdülazîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yiğit, İsmail. “Ribât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yiğit, İsmail. “Süleyman b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. 37 Cilt. Mektebetü'l-Tevfikiyye, t.y.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh*. Thk. Ahmed Abdüttevâb Avad. Kahire: Daru'l-Fazile el-Neşr, t.y.
- Zeynüddin, Ebû Bekir Muhammed b. Musa b. Osman el-Hazim el-Hemdanî - Muhammed b. Muhammed el-Câsir. *el-Emâkin*. Dârü'l-Yemâme, 1415/1994.

EKLER

Ek 1:Resimler

Ek s.1

Gazze ve Çevresi

Ek s.2

Eski Ticaret Yolları

Mor Renk: Via Maris Ticaret Yolu

Kırmızı Renk: Kral Yolu

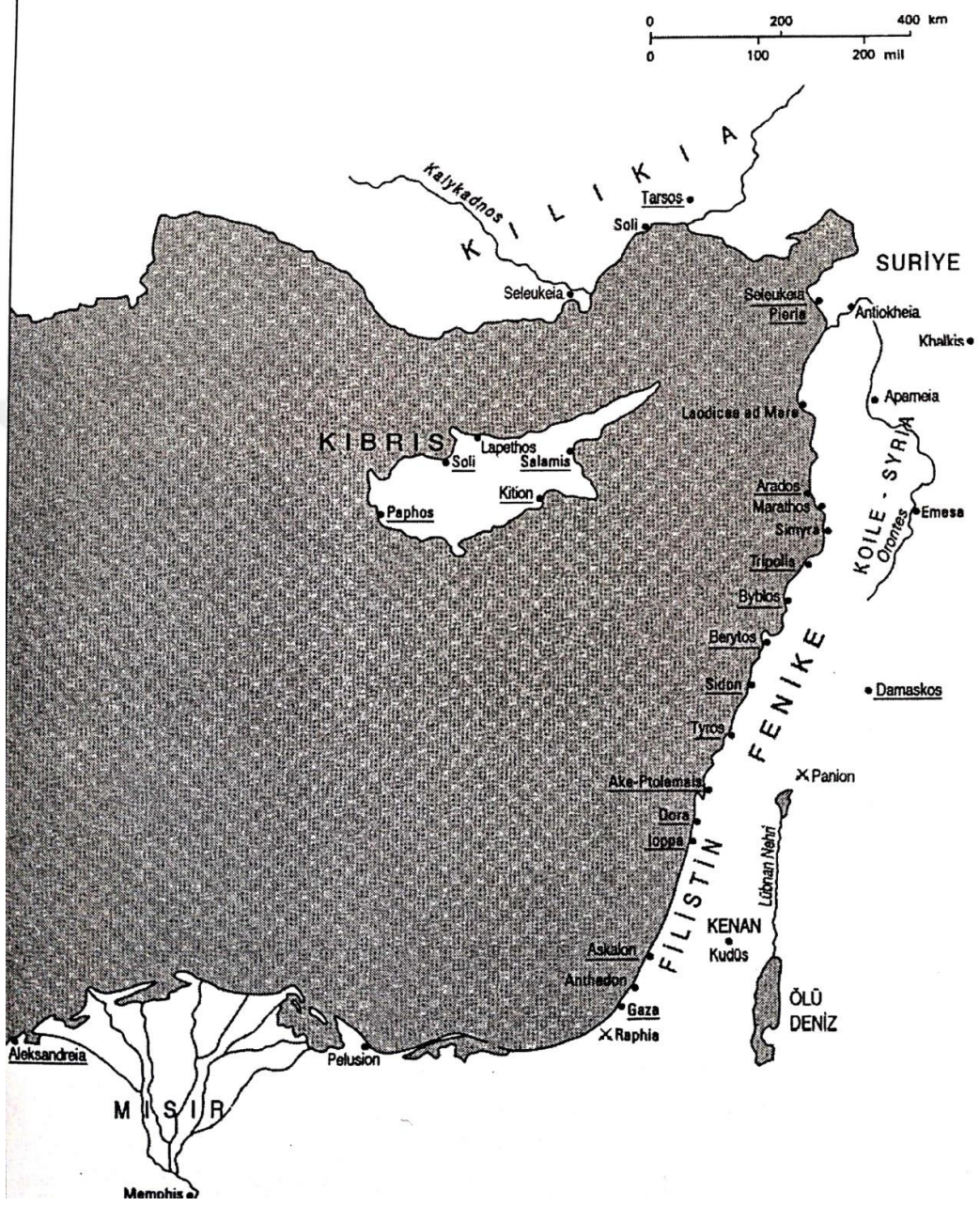
Diğer Renkler: Tarihi Levant Ticaret Yolları

Ek s. 4

Filistin Milli Güneş Kuşu

Büyük İskender'in Darphanelerinin Bulunduğu Harita

Ake Darphanesi Bizans Sikke Örneği

720

CS Scanned with
CamScanner

Ake Darphanesi

M.Ö. 322/1

720 *A.Y.: ΑΛΕΞΑΝΔΡ[ΟΥ]. Sol boşlukta,
Aramice yazı.*

Env. 350. 16.64gr. 29.5mm. 7h.

Price 3262.

Ek s. 7

Ulu/Büyük Cami (Ömeri Mescidi)

Ek s. 8

Ulu/Büyük Cami (Ömeri Mescidi)

Ek s. 9

es-Seyyid Hâşim Cami

Ek s. 10

es-Seyyid Hâşim Camii

Ek s. 11

Aziz Hilarion Manastırı Kalıntıları

Ek s. 12

Gazze'de Bulunan Antik Apollon Heykeli

Ek s. 13

Gazze’de İnşaat İşçilerinin Bulduğu Bizans Kilisesi Kalıntıları

Ek s. 14

Aziz Willibald

Ek s. 15

Gazze’de Bir Evin Arka Bahçesinde Bulunan Roma Dönemi’ne Ait Mezarlık Kalıntıları

Ek s. 16

Gazze’de Bulunan İstanbul Arkeoloji Müzesinde Sergilenen Zeus Heykeli

